

Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo

MATERIJAL ZA OBUKU NASTAVNIKA
I STRUČNIH SARADNIKA

"Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo: materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika" je dobra polazna osnova za ujednačavanje razumijevanja ponašanja učenika kod svih uključenih čime se stvaraju pretpostavke jednakog tretmana učenika između škola. Kao društvo sebi ne možemo dozvoliti da nešto što je kažnjivo u jednoj školi bude viđeno kao prihvatljivo u drugoj školi i obratno. Pravilo jednakih prilika koje važi za akademska postignuća, a koje kaže da dijete ima pravo na kvalitetno obrazovanje bez obzira gdje živjelo, važi i za njihovu dobrobit. Naši roditelji trebaju biti sigurni da će njihova djeca imati jednak tretman, brigu i zaštitu bez obzira u koju školu ide njihovo dijete.

Današnje stanje u sistemu intervenisanja u slučajevima ranog prepoznavanja viktimogenih i kriminogenih karakteristika djece u riziku u osnovnim školama u BiH u odnosu na procjenu vrste i nivoa rizika istovremeno je odraz nepostojanja jasnih kriterija prepoznavanja i mjerenja u ovoj oblasti".

Prof. dr Dženana Husremović

Na kraju pisani materijal je obogaćen prezentacijom procedure primjene ovog programa sekundarne prevencije, prezentirajući formalnu procedure primjene programa kao i oblike podrške i stručnog tretmana učenika kroz individualne programe podrške i individualne programe brige. Spomenute programe izrađuje stručna služba škole uz ne/saradnju sa roditeljima i eventualnom podrškom stručnih sližbi zajednice tj. centara za socijalni rad, centara za mentalno zdravlje i drugih institucija koje mogu pružiti adekvatnu pomoć i podršku.

Navedeni pisani materijal je odlična platforma za realizaciju teze koja je navedena u samom uvodu ovog materijala i koja kaže da je „...osnovna škola mjesto gdje se mogu prepoznati različiti oblici ponašanja kod djeteta odnosno faktori rizika koji postoje u djetetovom okruženju i gdje se može uticati na smanjivanje djelovanja ili uklanjanje faktora rizika odnosno preveniranje razvijanja problema u ponašanju kod djece.“ Zbog toga sigurna sam da će doprinos ovog pisanog materijala biti veliki kako za nastavnike, stručnu službu škole, stručnu službu zajednice, tako i za same roditelje i učenike koji su ustvari u fokusu ovog programa sekundarne prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama.

Doc. dr Vildana Pleh

**PROGRAM (SEKUNDARNE) PREVENCIJE NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA
PONAŠANJA I ZAŠTITE UČENIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA KANTONA
SARAJEVO**

Materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika

interni Materijal za obuku (Testna verzija)

Autori:

Lejla Kafedžić
Sandra Bjelan Guska
Elma Omersoftić
Lejla Osmanagić
Elmedin Muratbegović

Recenzenti:

Prof. dr. Dženana Husremović
Doc. dr. Vildana Pleh

Lektura:

Nizama Hodžić

DTP:

Eldin Hodžić

Izdavač:

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade
Kantona Sarajevo

Za izdavača:

Zineta Bogunić

Godina izdanja:

2019.

Tiraž:

Štampa:

Radna verzija

Lejla Kafedžić
Sandra Bjelan Guska
Elma Omersoftić
Lejla Osmanagić
Elmedin Muratbegović

**PROGRAM (SEKUNDARNE) PREVENCIJE
NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA PONAŠANJA I
ZAŠTITE UČENIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA
KANTONA SARAJEVO**

Materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika

Sarajevo, juli 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	11
2. ODGOJNO-OBRAZOVNA PODRŠKA I PRIMJENA PROGRAMA PREVENCIJE ...	13
2.1. Način i oblik provođenja odgojno-obrazovne podrške i preventivnih programa	15
2.2. Kompetencije nastavnika i stručnih saradnika u realizaciji programa	16
2.3. Saradnja: razrednik – stručna služba škole – roditelj	18
2.4. Završetak provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana	19
3. EVIDENCIJE O NEPRIHVATLJIVIM OBLICIMA PONAŠANJA I ZAŠTITI UČENIKA	20
3.1. Cilj i svrha evidencija	20
3.2. Oblik i način vođenja evidencije	22
3.3. Zaštita ličnih podataka	22
3.4. Učenik/učenica je prkosan/prkosna i u konstantnom otporu prema školskim pravilima	24
4. OPIS PRIMIJEĆENIH PONAŠANJA	25
4.2. Učenik/učenica konstantno (neopravdano) izostaje sa nastave	26
4.3. Učenik/učenica je nasilan/nasilna (verbalno, fizički i relacijski) prema vršnjacima	27
4.4. Učenik/učenica ugrožava vršnjake (ili druge osobe) u digitalnom okruženju (cyber prostoru)	28
4.5. Učenik/učenica pasivno svjedoči i snima nasilje (među vršnjacima)	29
4.6. Učenik/učenica se fizički sukobljava sa nastavnikom/icom	30
4.7. Učenik/učenica vrlo često za svoje loše postupke optužuje druge (neutralizacija)	32
4.8. Učenik/učenica je sklon/a samopovređivanju (autoagresija)	33
4.9. Učenik/učenica pokazuje jake izljeve bijesa pri minimalnim podražajima	34
4.10. Učenik/učenica konstantno krši pravila škole	35
4.11. Učenik/učenica inicira i/ili učestvuje u tučnjavama	36
4.12. Učenik/učenica namjerno uništava javno dobro u i oko škole	37

4.13. Učenik/učenica u školi prisvaja tuđe stvari	38
4.14. Učenik/učenica konzumira cigarete i/ili alkohol	39
4.15. Učenik/učenica konzumira drogu	40
4.16. Učenik/učenica, za vrijeme nastave, provodi vrijeme u kafićima ili kladionicama	41
4.17. Učenik/učenica u školu unosi opasne predmete kojima može povrijediti vršnjake	43
4.18. Učenik/učenica skita i/ili prosjači	43
4.18. Učenik/učenica iznosi ksenofobne stavove i/ili upražnjava govor mržnje	44
5. OSTALA PONAŠANJA KOJA NISU SADRŽANA U „LISTI FAKTORA RIZIKA“	45
5.1. Poteškoće u učenju i ponašanju	46
5.2. Odnos sa vršnjacima u školi	52
5.3. Odnos učenika/učenice i nastavnika/ice	57
5.4. Odnos učenika/učenice i roditelja	60
5.5. Odnos roditelja/staratelja prema školi	69
5.6. Sposobnost nošenja sa problemima	72
5.7. Internalizirana ponašanja	76
6. UMJESTO ZAKLJUČKA – REPETICIJA PROCEDURE	91
LITERATURA	115

Predgovor

Priručnik pod nazivom “Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo: materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika” jeste prvi praktični materijal kojim se na sistemski način podržava standardizacija u percipiranju neprihvatljivih ponašanja djece i pružanje stručne podrške i zaštite djeci.

Nažalost, često smo svjedočili situacijama u kojima su subjektivne interpretacije i prateće procjene rizičnih i neprihvatljivih ponašanja učenika, doveli u pitanje princip najboljeg interesa djeteta. Pogrešnu procjenu u pravilu je pratio subjektivan pristup u tretmanu i podršci “učenicima u riziku”. Drugim riječima, nepostojanje jedinstvenog standarda prepoznavanja, vodilo je ka tome da su rizična i neprihvatljiva ponašanja različito percipirali nastavnici/ce, te pedagozi i psiholozi, samim tim različito se i intervenisalo. Ovakva praksa, nerijetko je otvarala prostor u široj javnosti za stvaranje predrasuda o nedovoljnoj brizi za učeničku dobrobit u sistemu školovanja, što svakako ne odgovara istini. Upravo stoga, ovaj Priručnik, predstavlja sistemsku pomoć profesionalcima da dodatno razviju alate i aktivnosti koje će doprinijeti još boljoj zaštiti dobrobiti učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Svojim smislom i samim sadržajem, Priručnik pomaže svim akterima u osnovnoj školi, uključenim u rad sa učenicima, da bolje razumiju ponašanja koja primjećuju kod svojih učenika, da ih opisuju na sličan način, te samim tim da im omoguće i jednak tretman štiteći njihov najbolji interes.

Uvjerena sam da će stručna, ali i šira javnost prepoznati značaj ovog Priručnika. Nadam se da će ovo biti početak uspostavljanja kvalitetnog sistema zaštite najboljeg interesa učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Na ovaj način gradimo društvo jednakih šansi. Odgovornost je na Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo da pažljivo prati implementaciju Programa, te u skladu sa potrebama i sugestijama iz škola pripremi dopunsko izdanje Priručnika.

MINISTRICA

Mr. Zijeta Bogunić

1. UVOD

Svako dijete ima psihološke potrebe koje tokom razvojnih faza trebaju biti zadovoljene kako bi se razvilo u psihološki zrelo, mentalno zdravo i integrisanu ličnost. Ukoliko neka psihološka potreba nije zadovoljena (npr. potreba za ljubavlju, za slobodom izražavanja, za sigurnošću itd.), dijete to najčešće nije u stanju verbalizirati, već to možemo primijetiti u njegovom ili njenom ponašanju u porodičnom ili školskom okruženju.

Upravo je osnovna škola mjesto gdje se mogu prepoznati različiti oblici ponašanja kod djeteta odnosno faktori rizika koji postoje u djetetovom okruženju i gdje se može uticati na smanjivanje djelovanja ili uklanjanje faktora rizika odnosno preveniranje razvijanja problema u ponašanju kod djece. Osim toga, školsko okruženje igra važnu ulogu u postizanju i održavanju mentalnog zdravlja djece i adolescenata. Škola je prepoznata kao protektivni faktor za mnoge zdravstvene poteškoće. Na drugoj strani, faktori koji loše utiču na mentalno zdravlje su vršnjačko nasilje, nedostatak prihvatanja od vršnjaka i nedostatak podrške od roditelja/staratelja i nastavnika.¹

Škola ima odgojno-obrazovnu ulogu u životu djeteta, što znači da nastavnici i stručni saradnici u školi imaju ulogu da obezbijede uslove za ostvarivanje prava djeteta na zdrav rast i razvoj u školskom okruženju. S obzirom da na zdrav rast i razvoj djece ne utiče samo školska sredina (stil liderstva uprave škole, otvorenost škole prema lokalnoj zajednici, educirani i empatični nastavnici i stručni saradnici), već i ostali faktori, kao što su odnosi u porodici, materijalni uslovi u kojima dijete odrasta, karakteristike susjedstva, politika lokalne zajednice, itd., zadatak pedagoga i psihologa u školi je da u saradnji sa djetetom i roditeljima/starateljima ustanove uzrok nezadovoljsva i frustracije djeteta i da djeluju preventivno u tom smjeru. Naprimjer,

¹ World Health Organisation (2012). Mental Health, key findings factsheet: Why we should pay attention to this issue during adolescence? HBSC (Health behaviour in school-aged children)

dijete u razredu može pokazivati agresivno ponašanje i na taj način prikrivati tugu i bespomoćnost radi poteškoća u shvatanju određenih nastavnih sadržaja. Ili dijete može biti izrazito povučeno u školskom kontekstu i time nam slati poruku vlastite nesigurnosti u odnosu sa vršnjacima radi nasilja u porodici ili neadekvatnog odgojnog stila roditelja/staratelja. Uzrok izostanaka sa nastave kod djeteta može da bude i neprilagođena komunikacija nastavnika sa djetetom, odnosno nastavnikovo/cino nedovoljno poznavanje savremenih učenja iz pedagogije kao i razvojne i edukacijske psihologije.

Program sekundarne prevencije pretpostavlja rano prepoznavanje indikatora koji mogu da dovedu dijete u opasnost da postane počinitelj ili žrtva različitih oblika nasilja. Praksa i teorija ukazuju na neophodnost pravovremene intervencije, još od prvog razreda osnovne škole. Tendencija preventivnih programa je da akcenat stave na pružanje adekvatnog tretmana djetetu i porodici umjesto određivanja sankcija, kako je to u tradicionalnom školskom pristupu ranije bilo uobičajeno. Naime, cilj je istražiti uzrok nekog neprilagođenog ponašanja, te raditi na njegovom smanjivanju ili otklanjanju kao i na jačanju protektivnih faktora odnosno resursa koji postoje u okruženju djeteta. Škola treba da omogući takve uvjete koji će kod svakog učenika/ce potaknuti svestrani razvoj njegove/njene ličnosti.²

Kako bi se ovi ciljevi sekundarne prevencije u osnovnim školama dostigli, potrebno je podsticati angažman senzibiliziranih i edukovanih stručnjaka koji rade sa djecom u sektoru obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite. Multidisciplinarni pristupi u pružanju podrške djeci su jedini efikasni i održivi kao sistemski praksa. Preduvjeti uspješne saradnje škole i vanjskih institucija (službe za socijalnu zaštitu, centri za mentalno zdravlje, porodično savjetovište, itd.) jesu: zajednička i jasna vizija; prepoznavanje potrebe i uzajamne dobrobiti od saradnje; uzajamno povjerenje, podrška, komunikacija i kompromis među svim sudionicima; angažiranost, predanost, entuzijazam stručnih radnika.³

Dijete je u fokusu osmišljavanja bilo kojih preventivnih programa, odnosno aktivno treba da učestvuje u izradi individualnih planova podrške i brige za nju/njega, a saradnja sa roditeljima/starateljima je preduvjet dobrih ishoda spomenutih programa.

Dakle, briga o učenikovom/cinom mentalnom zdravlju je krajnji cilj programa sekundarne prevencije, jer je mentalno zdravlje i blagostanje u djetinjstvu povezano sa socijalnom zrelošću i adekvatnim vještinama suočavanja sa stresom koje rezultiraju pozitivnim ishodima u odrasloj dobi.

² Dervišbegović, M. (2006). *Zadaci škole u socijalizaciji djece s poremećajima u ponašanju*. Godišnjak. Sarajevo: Fakultet političkih nauka

³ Kukulščak, T. (2017). *Rad pedagoga u osnovnoj školi sa učenicima koji imaju probleme u ponašanju*. Završni rad. Rijeka: Filozofski fakultet

2. ODGOJNO-OBRAZOVNA PODRŠKA I PRIMJENA PROGRAMA PREVENCIJE

Na osnovu člana 66. st. (1) i (2) Zakona o organizaciji organa uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 35/05) i člana 61. stav (4) Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 23/17 i 33/17), i člana 62. stav (2) tačka f) Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 23/17 i 33/17) u Kantonu Sarajevo su donesena dva pravilnika: Pravilnik o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo i Pravilnik o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika

Pomenutim pravilnicima, propisuju se:

- mjere odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana za učenike sa problemima u ponašanju,
- mjere za zaštitu učenika
- evidencije koje se vode u tom procesu.

Vrlo bitno je naglasiti da ćemo izraze koji imaju rodno značenje u ovom Priručniku ravnopravno koristiti za muški i ženski rod.

Pravilnikom o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo, na poseban način, propisano je postupanje učitelja/nastavnika/razrednika; pedagoško-psihološke službe škole; direktora osnovnih škola Kantona Sarajevo ali i roditelja/staratelja/usvojitelja u slučajevima neprihvatljivog ponašanja učenika kako bi se osigurao

sveobuhvatan razvoj učenika i njegova prilagodbe u društvu. U ovom Priručniku obuhvatit ćemo veliki broj termina koji su značajni u procesu provođenja te odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Tako imamo definicije osnovnih termina koji se koriste u pravilnicima: „učenik u riziku“ pod kojim podrazmjevamo učenika kojeg okružuju različiti faktori rizika koji predstavljaju prijetnju njegovom razvoju i prilagodbi u društvu; „primijećeno ponašanje“ koje predstavlja identificirane oblike ponašanja učenika koji ukazuju na postojanje faktora rizika koji negativno utiču na njegov razvoj i prilagodbu u društvu; „neprihvatljivo ponašanje“ definisano kao svako ono ponašanje učenika koje na neki način ometa samog pojedinca u redovnom funkcionisanju, te može biti štetno i opasno po samog učenika i/ili njegovo okruženje. Naime, prema odredbama Pravilnika to su sva ona ponašanja koja su zakonski definisana kao zabranjena i za koje postoje propisane sankcije, a koja upozoravaju na nepovoljan razvoj i negativne ishode ako se pravovremeno ne interveniše, odnosno ne pruži dodatna stručna ili šira društvena pomoć za prevladavanje manifestiranih poremećaja; „odgojno-obrazovna podrška“ je definisana kao ciljano stručno i sveobuhvatno djelovanje u školskom okruženju prema učenicima koje okružuju faktori rizika za pojavu neprihvatljivih ponašanja; „stručni tretman“ je opet defisan kao sistem stručne podrške i intervencije usmjeren na učenike koji zbog različitih faktora rizika ne uspijevaju primjereno odgovoriti očekivanjima i zahtjevima školskog okruženja, odnosno koji svojim ponašanjem nanose štetu, prije svega sebi, te drugima i/ili okruženju; „stručne službe u zajednici“ su sve one službe formalne socijalne kontrole na nivou lokalne zajednice kao što su: centar za socijalni rad, centar za mentalno zdravlje u zajednici i svi drugi resursi u zajednici koji mogu osigurati najbolji interes djeteta; „**individualni plan podrške (IPP)**“ je definisan kao razvojni dokument kojim se sistematično i timski planiraju mjere u okviru škole s ciljem pružanja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana u najboljem interesu djeteta; „**individualni plan brige (IPB)**“ je definisan kao razvojni dokument s ciljem pružanja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana u najboljem interesu djeteta, kojim se planiraju mjere u školi i izvan nje, a u njegovoj izradi i realizaciji sudjeluju: dijete, roditelj, stručna služba škole, nastavnici, te stručne službe u zajednici; „**prevencija**“ u ovom slučaju podrazumjeva proces kojim se osnažuju pojedinci i sistemi kako bi bili spremni odgovoriti životnim izazovima, događajima i tranzicijama, stvarajući i podupirući uslove koji će promovisati zaštitu prava, prihvatljiva ponašanja i zdrave životne stilove, te omogućavati razvijanje i učvršćivanje prosocijalnih oblika ponašanja i time posredno preduprijeti ispoljavanje neprihvatljivih oblika ponašanja; „**koordinacija**“ s druge strane podrazumjeva reagovanje u okvirima stručne službe škole i reagovanja u okviru saradnje stručne službe škole i stručnih službi u zajednici kojoj škola pripada; i na kraju

---

„**zaštita učenika**“ u kontekstu provedbe ovih programa prevencije, podrazumijeva postupanje svih subjekata u skladu s principom najboljeg interesa djeteta u procesu pružanja podrške učeniku.

2.1. Način i oblik provođenja odgojno-obrazovne podrške i preventivnih programa

Cilj provođenja odgojno-obrazovne podrške u okviru ovog programa je da učenik usvoji djelotvorna individualno i društveno prihvatljiva ponašanja razvijajući vještine potrebne za sveobuhvatan rast i razvoj, te brižno ophođenje prema sebi, drugima i/ili okruženju. Ovo je posebno značajno preduzimati na način kojim će se jačati faktori zaštite u učenikovom okruženju, posebno u školi i porodici, a što ima za cilj blagovremenu prevenciju pojave društveno neprihvatljivih ponašanja, uključujući rizike koja ukazuju na neprihvatljive oblike ponašanja. Poseban cilj ovog stručnog tretmana je i promjena neprihvatljivih oblika ponašanja kao i zaštita učenika kroz usvajanje djelotvornih individualno i društveno prihvatljivih oblika ponašanja.

Samo provođenje odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana bi trebalo smanjiti rizike za neprihvatljive oblike ponašanja učenika. S druge strane, ono bi trebalo uticati na prevenciju neprihvatljivih oblika ponašanja, ali i omogućiti osnaživanje nastavnika, stručnih službi škola i samih učenika za prepoznavanje faktora rizika za neprihvatljive oblike ponašanja.

Svrha provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana zasniva se na ciljevima osnovnog odgoja i obrazovanja. Prema tim ciljevima, neophodno je omogućiti da svaki učenik ostvari razvoj punih potencijala u skladu sa vlastitim sposobnostima, potrebama i interesovanjima. S tim u vezi neophodno je:

- a) razvijati kod učenika osjećaj i empatiju prema drugima;
- b) afirmirati poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda i pripremiti učenika za život u društvu zasnovanom na vladavini prava i vrijednostima demokratskog društva, socijalne pravde i uzajamnog uvažavanja;
- c) poticati razvoj učenika u cjelini, uzimajući u obzir sve njegove potrebe i posmatrajući ga kao jedinstveno i kompleksno biće;
- d) voditi brigu o mentalnom zdravlju učenika;
- e) uočavati, prevenirati i poduzimati interventne mjere u slučaju neprihvatljivih oblika ponašanja kod učenika i zaštititi učenike od svih oblika nasilja/zlostavljanja u i oko škole;
- f) razvijati partnerstvo između roditelja i škole i

- g) razvijati partnerstvo između škole i lokalne zajednice radi unaprjeđenja odgojno-obrazovnog procesa.

Svakako, u provedbi ovih aktivnosti, neophodno je primijeniti i opšte principe osnovnog odgoja i obrazovanja, sa posebnim fokusom na princip razvoja cjelovite ličnosti i razvijanje životnih kompetencija učenika.

U svakom slučaju, škola je obavezna brinuti o ostvarivanju najboljeg interesa učenika u situacijama nasilja, spolne zloupotrebe, zanemarivanja, odgojne zapuštenosti, zlostavljanja i izrabljivanja učenika. Odgovorne osobe u školi su dužne osigurati uslove za sigurno odrastanje, odgoj i obrazovanje, kao i zdrav rast i razvoj učenika s ciljem osiguranja najboljeg interesa učenika.

S druge strane, roditelji, nastavnici, direktori i stručna služba škole su obavezni da jednaku važnost pridaju odgojnom i obrazovnom radu sa učenicima. U odgojno-obrazovnom radu nastavnici imaju odgovornost za sveobuhvatan rast i razvoj učenika, njegovu dobrobit, kvalitetu usvojenih znanja, vještina, navika i stavova, pravovremenog prepoznavanja faktora rizika u okruženju, adekvatno reagovanje i osiguranje najboljeg interesa učenika.

Sama stručna služba škole je dužna, kroz odgojno-obrazovni rad i stručni tretman, da pruža podršku u razvoju učenika, prevazilaženju razvojnih kriza, da prepozna faktore rizika u okruženju učenika, te reaguje u situacijama neprihvatljivih oblika ponašanja kao i da prevenira svaki vid ugrožavanja najboljeg interesa učenika. Naravno, i direktor škole je dužan da poduzima sve mjere u cilju ostvarivanja najboljeg interesa učenika, kao i da obezbijedi neophodne uslove za realizaciju odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana.

2.2. Kompetencije nastavnika i stručnih saradnika u realizaciji programa

U cilju prevencije problema u ponašanju učenika direktor škole na početku svake školske godine bi trebao upoznati sve nastavnike s njihovim pravima, obavezama i odgovornostima u provedbi odgojno-obrazovne podrška i stručnog tretmana učenika. S druge strane i razrednik, na početku svake školske godine, bi trebao upoznati učenike i roditelje o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika sa problemima u ponašanju ali i zaštititi učenika uopšte.

Kroz program obaveznog stručnog usavršavanja, nastavnici i stručni saradnici u osnovnoj školi bi trebali najmanje dva sata godišnje pohađati edukacije koje

---

se odnose na oblast odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika. Naravno, u toku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana obavezno je da se razrednici, nastavnici i stručni saradnici rukovode etičkim principima koji se odnose na savjetodavni rad sa djecom, kao i odredbama Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta koje se odnose na poštivanje prava i stavova djeteta.

Upravo stoga, razrednik ili stručni saradnik poziva učenika na savjetodavni razgovor u okviru škole (nasamo, poslije časa, poslije nastave). Razrednik ili stručni saradnik su dužni obezbijediti sigurno mjesto u okviru škole gdje će obaviti savjetodavni razgovor sa učenicom i roditeljem, kako bi se zaštitila privatnost učenika.

Stručna služba škole utvrđuje faktore rizika za neprihvatljive oblike ponašanja i zaštitu učenika, na osnovu Pravilnika o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštitu učenika. Upravo ova služba provodi odgojno-obrazovnu podršku i stručni tretman učenika kojem je utvrđen problem u ponašanju i osigurava odgovarajuću stručnu podršku roditeljima učenika.

Sadržaj odgojno-obrazovne podrške je usmjeren na stručni rad sa učenicom, i to kroz: savjetovanje, programe razvijanja komunikacijskih, socijalnih i životnih vještina učenika, pomoć u organizaciji i načinu učenja, poticanje odgovornog i prihvatljivog ponašanja, smisleno bavljenje slobodnim vremenom, usvajanje društvenih normi, prevenciju ovisnosti i druge sadržaje primjerene potrebama učenika.

Rad s roditeljima podrazumjeva: savjetovanje, unaprjeđenje roditeljskih vještina, podrška porodici i druge mjere podrške i osnaživanja. Oblici podrške učeniku u školskom okruženju uključuju: odgojno usmjeravanje učenika; individualne ili grupne razgovore usmjerene razvoju socijalnih i životnih vještina; uključivanje učenika u individualni i/ili grupni rad usmeren razvoj socijalnih vještina učenika; individualnu i/ili grupnu pomoć u učenju; uključivanje učenika u dopunsku ili dodatnu nastavu; dodatnu pažnju učitelja/nastavnika učenika usmjerenu poticanju aktivnog, sudjelovanja učenika u nastavnom procesu; uključivanje učenika u izvannastavne aktivnosti; individualno i/ili grupno savjetovanje roditelja/staratelja učenika s ciljem jačanja odgojnih kompetencija roditelja; osnaživanje i unaprjeđivanje kompetencija učitelja/nastavnika za rad s učenicima u riziku za razvoj neprihvatljivih oblika ponašanja i druge odgovarajuće oblike podrške.

Stručni tretman koji se provodi od strane stručne službe škole, podrazumijeva utvrđivanje uzroka neprihvatljivih oblika ponašanja, procjenu učeničkih potreba, definisanje sadržaja i oblika rada u skladu sa prepoznatim potrebama učenika.

2.3. Saradnja: razrednik – stručna služba škole – roditelj

Kada je kod učenika primijećeno ponašanje koje se nalazi na „Listi faktora rizika“ utvrđenoj Pravilnikom o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika, nastavnik je obavezan da o tome usmeno obavijesti razrednika odjeljenskog vijeća kojem učenik pripada. Razrednik, neposredno po saznanju, poziva roditelja, razgovara o primijećenom ponašanju učenika i zajedno s njim pruža adekvatnu odgojno-obrazovnu podršku učeniku.

Ukoliko procjeni da problem ipak prevazilazi njegove/njene kompetencije, razrednik obavezno obavještava stručnu službu škole, na način primjeren okolnostima (pismeno ili usmeno). Ova obavijest uključuje sljedeće podatke: ime i prezime nastavnika, ime i prezime učenika, primijećeno ponašanje u skladu sa Pravilnikom o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika.

Ukoliko se roditelj ne odaziva na poziv ili ignoriše sugestije razrednika, razrednik odmah obavještava stručnu službu škole o primijećenom ponašanju učenika od strane nastavnika ili samog razrednika u cilju ostvarivanja najboljeg interesa učenika.

Bitno je napomenuti da stručna služba škole unosi podatke o primijećenom ponašanju učenika na način kako je to propisano Pravilnikom o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštite učenika.

Stručna služba škole, neposredno po saznanju o problemima u ponašanju učenika, usmeno i pismeno poziva roditelje u školu, obavještavajući ih o primijećenom ponašanju. Upravo ova služba predlaže roditeljima mjere za odgojno-obrazovnu podršku i stručni tretman za učenika sa problemima u ponašanju i u saradnji sa roditeljima izrađuje Individualni plan podrške za učenika (u daljnjem tekstu: IPP), osiguravajući najbolji interes djeteta i zaštitu ličnih podataka.

Ukoliko roditelj nije saglasan sa izradom IPP ili ne prihvata njegov sadržaj, stručna služba škole obavještava nadležni centar za socijalni rad i izrađuje IPP bez saglasnosti roditelja, u cilju ispunjavanja obaveze postupanja u najboljem interesu učenika. U tom slučaju će nadležni centar za socijalni rad realizirati adekvatne programe podrške porodici učenika za kojeg se kreira IPP.

Ukoliko IPP ne daje očekivane rezultate i/ili ukoliko su primijećena ponašanja visokog rizika za učenika, stručna služba škole obavještava roditelja o tome, te daje prijedlog za izradu Individualnog plana brige (u daljnjem tekstu: IPB). IPB izrađuje stručna služba škole uz saglasnost roditelja, i u saradnji sa roditeljem i stručnim službama u zajednici, čija je stručna pomoć neophodna za provođenje IPB.

Izuzetno, IPB se može izraditi i bez saglasnosti roditelja, ukoliko je to u najboljem interesu učenika. Vrlo je važno napomenuti da ukoliko stručna služba škole ima potrebne kapacitete IPB se izrađuje u školi, odnosno ukoliko stručna služba škole nema kapacitete za izradu IPB, traži se pomoć stručne službe u zajednici (centar za mentalno zdravlje ili centar za socijalni rad) koja izrađuje IPB, osiguravajući princip najboljeg interesa učenika.

Vidimo da mjere iz IPP i IPB se realizuju u okviru škole, osim u situacijama kada je time ugrožen najbolji interes učenika i/ili je planirane mjere nemoguće realizovati u školi zbog visokog rizika, prirode podrške i neadekvatnog tretmana za učenika.

2.4. Završetak provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana

Odgojno-obrazovna podrška i stručni tretman se provode u skladu sa potrebama učenika u potrebnom vremenskom periodu, koji nije uslovljen, odnosno ograničen na period trajanja školske godine.

Stručne službe svih škola na nivou jedne općine bi trebale organizirati koordinacijski sastanak radi razmjene informacija i iskustava o neprihvatljivim oblicima ponašanja učenika najmanje jedanput mjesečno. Poželjno je da se sastanak održava u prostorijama jedne od škola u općini, vodeći računa o principu da u pomenutom ciklusu sve škole budu „domaćini sastanka“.

Sastanku bi trebale prisustvovati predstavnici: stručnih službi škola, predstavnik općinskog centra za socijalni rad i predstavnik nadležnog centra za mentalno zdravlje u zajednici, koji djeluje u okviru doma zdravlja. Izuzetno, ukoliko je to baš neophodno, sastanku može prisustvovati i policijski službenik iz reda odjeljenja za rad policije u zajednici, što procjenjuje predstavnik općinskog centra za socijalni rad.

Na ovaj način osiguran je referalni mehanizam saradnje stručnih službi škole i zajednice kroz razmjenu ideja i dijeljenje iskustava. Naravno, ova aktivnost podrazumijeva zaštitu ličnih podataka i potpunu provedbu principa najboljeg interesa učenika.

3. EVIDENCIJE O NEPRIHVATLJIVIM OBLICIMA PONAŠANJA I ZAŠTITI UČENIKA

3.1. Cilj i svrha evidencija

Pomenuti program podrazumijeva i obavezu osnovnih škola u Kantonu Sarajevo da vode evidenciju o neprihvatljivim oblicima ponašanja učenika i zaštiti učenika. Upravo stoga, jako je značajno objasniti neke dileme, prije svega:

- ovlaštenje za vođenje evidencije,
- svrhu, sadržaj, oblik i način vođenja evidencija,
- čuvanje i uništavanje podataka iz evidencije,
- te proces zaštite ličnih podataka.

Kao što smo vidjeli u prethodnim poglavljima ovog Priručnika, škola je obavezna da stvara uslove za zdrav mentalni i fizički razvoj, te socijalnu dobrobit učenika. Ona je također obavezna da se brine o sigurnosti učenika, te da osigura uslove za uspješnost svakog učenika u učenju i vladanju. Pored navedenog u školi se mora organizovati i praćenje prati zdravstvenog stanja učenika (dok boravi u školi) i o tome obavjestiti ljekare primarne zdravstvene zaštite i roditelje. Sve ove obaveze proizilaze iz člana 62. stav (1) i (2) Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 23/17 i 33/17).

Pedagoško-psihološka služba škole (u daljnjem tekstu: stručna služba škole) je obavezna da vodi evidenciju o neprihvatljivim oblicima ponašanja ali i mjerama zaštite učenika kojima je neophodno pružanje odgojno-obrazovne podrške i stručni tretman. Vođenje evidencije zasniva se na ciljevima osnovnog odgoja i obrazovanja, u skladu sa članom 4. Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju.

Škola mora poticati razvoj učenika u cjelini, uzimajući u obzir sve njegove potrebe i posmatrajući ga kao jedinstveno i kompleksno biće. U njoj moraju voditi brigu o mentalnom zdravlju učenika, ali uočavati, prevenirati i poduzimati interventne mjere u slučaju neprihvatljivih oblika ponašanja kod učenika i zaštititi učenike od svih oblika nasilja/zlostavljanja u i oko škole, razvijati kod učenika osjećaj i empatiju prema drugima. Posebnu pažnju škola mora posvetiti razvijanju partnerstva između roditelja/staratelja/usvojitelja i škole.

Svrha evidencija je:

- rano prepoznavanje faktora rizika kod učenika koji negativno utiču na njegov razvoj i prilagodbu u društvu;
- rano prepoznavanje neprihvatljivih oblika ponašanja učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo, radi prevencije i zaštite djece od takvih oblika ponašanja;
- blagovremeno poduzimanje mjera od strane stručne službe škole koje su od značaja za sigurnost i socijalnu zaštitu učenika saglasno članu 2. ovog Pravilnika;
- blagovremeno i kontinuirano pružanje odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenicima kod kojih se prepoznaju faktori rizika koji negativno utiču na njegov razvoj i prilagodbu u društvu, te kod onih učenika koji ispoljavaju neprihvatljive oblike ponašanja, u skladu sa Pravilnikom o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana.
- prikupljanje statističkih, zbirnih podataka (bez navođenja ličnih podataka putem kojih bi se mogao identificirati pojedinačno bilo koji učenik), s ciljem provođenja analize i poduzimanja mjera na unaprjeđenju prevencije i zaštite učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Samu evidenciju čine: evidencioni list i opis primijećenih ponašanja. Evidencioni list se sastoji od dva dijela: "Liste faktora rizika" (Tabela 1) i "Obrasca za evidentiranje primijećenog ponašanja" (Tabela 2). Listu faktora rizika čini grupa faktora označenih kao: „Neprihvatljivi oblici ponašanja“, a koja je operacionalizirana kroz indikator „Primijećeno ponašanje“.

Tabela 1: Lista faktora rizika

Lista faktora rizika: „Neprihvatljivi oblici ponašanja“	
A-1	učenik/učenica je prkosan/prkosna i u konstantnom otporu prema školskim pravilima
A-2	učenik/učenica konstantno (neopravdano) izostaje sa nastave
A-3	učenik/učenica je nasilan/nasilna (verbalno, fizički i relacijski) prema vršnjacima
A-4	učenik/učenica ugrožava vršnjake (... ili druge osobe) u digitalnom okruženju (cyber prostoru...)
A-5	učenik/učenica pasivno svjedoči i snima nasilje (među vršnjacima)
A-6	učenik/učenica se fizički sukobljava sa nastavnikom/icom
A-7	učenik/učenica vrlo često za svoje loše postupke optužuje druge (neutralizacija ..)
A-8	učenik/učenica je sklon(a) samopovrjeđivanju (autoagresija..)
A-9	učenik/učenica pokazuje jake izljevne bijesa pri minimalnim podražajima
A-10	učenik/učenica konstantno krši pravila škole
A-11	učenik/učenica inicira i/ili učestvuje u tučnjavama
A-12	učenik/učenica namjerno uništava javno dobro u i oko škole
A-13	učenik/učenica u školi prisvaja tuđe stvari
A-14	učenik/učenica konzumira cigarete i/ili alkohol
A-15	učenik/učenica konzumira drogu
A-16	učenik/učenica, (za vrijeme nastave), provodi vrijeme u kafićima ili kladionicama
A-17	učenik/učenica u školu unosi opasne predmete kojima može povrijediti vršnjake
A-18	učenik/učenica skita i/ili prosijači
A-19	učenik/učenica iznosi ksenofobne stavove i/ili upražnjava govor mržnje
A-20	Nešto drugo što nije navedeno u popisu (upiši i opiši)

S druge strane, u Obrazac za evidentiranje primijećenog ponašanja se unose slijedeći podaci: ime i prezime učenika; razred i odjeljenje; opis faktora rizika/primijećenih ponašanja iz Liste faktora rizika; ime nastavnika koji je primjetio ponašanje; datum kada je ponašanje primijećeno.

Tabela 2: Obrazac za evidentiranje primijećenog ponašanja

Prezime i ime učenika	Primijećeno ponašanje (iz liste ponašanja - upisati)
<hr/>	<p><u>Upisati</u></p> <p>Ime i prezime nastavnika koji je primijetio _____ Datum: __/__/__;</p>

3.2. Oblik i način vođenja evidencije

Evidencija se vodi u pismenoj formi. Unošenje podataka i upis primijećenih ponašanja u Obrazac za evidentiranje primijećenog ponašanja vrši stručna služba škole. Direktor osnovne škole na početku svake školske godine imenuje osobu iz stručne službe koja vrši ove poslove.

Evidencija se čuva isključivo u posebno formiranoj arhivi u prostorijama stručne službe škole. Podacima iz evidencije isključivo raspolaže imenovana osoba, a u skladu sa važećim zakonskim propisima, strukovnim standardima i s ciljem ostvarenja principa najboljeg interesa učenika.

Podaci iz evidencije iz tekuće školske godine mogu biti sačuvani samo u obliku zbirnih podataka s ciljem analitičkog sagledavanja stanja u školi, bez navođenja ličnih podataka ili bilo kojih drugih karakteristika koji bi omogućili identificiranje učenika.

Evidencija se potpuno uništava posljednjeg dana tekuće školske godine. Uništavanje evidencije vrši imenovana osoba, o čemu sačinjava zapisnik koji dostavlja direktoru škole u roku od tri dana od momenta uništavanja evidencije. Direktor škole pismeno obavještava Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo o ispunjenju obaveze najkasnije osam dana od dana uništavanja evidencije.

Posebno je značajno napomenuti da se “Individualni plan podrške” i “Individualni plan brige” za učenika i njegovo okruženje prekida i podaci iz njega uništavaju (u skladu sa strukovnim pedagoškim, psihološkim standardima ili standardima

socijalnog rada koji u fokus moraju staviti najbolji interes djeteta) tek onda kada taj plan uspije ili se od njega odustane iz bilo kog razloga.

Na početku svake nove školske godine škole štampaju novi evidencioni list. U evidencioni list upisuje se samo onaj učenik, bez obzira na razred i odjeljenje, kod kojeg je po uvjerenju nastavnika, ali prema stručnoj procjeni stručne službe škole, primijećeno ponašanje iz Liste faktora rizika.

Ostala ponašanja koja nisu predviđena u „Listi faktora rizika“, a za koje nastavnik procjeni da ugrožavaju najbolji interes učenika, prijavljuju se stručnoj službi škole bez unosa u evidenciju. Stručna služba škole će na osnovu detaljne analize odlučiti o svakoj prijavi, a u skladu sa strukovnim standardima i principom najboljeg interesa učenika.

U tom slučaju, stručna služba škole je dužna i za ova ponašanja predložiti izradu „Individualnog plana podrške“ ili „Individualnog plana brige“ u skladu sa odredbama Pravilnika o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana, ukoliko procjeni da je to neophodno i u najboljem interesu učenika.

Učenici kod kojih nije primijećeno ponašanje iz Liste faktora rizika ne upisuju se u evidenciju.

3.3. Zaštita ličnih podataka

Na pitanja prikupljanja, obrade i davanja ličnih podataka sadržanih u evidenciji, koja se vodi, primjenjuju se odredbe Zakona o zaštiti ličnih podataka (“Službeni glasnik BiH”, br. 49/06, 76/11 i 89/11).

Moramo napomenuti da lični podaci učenika sadržani u evidenciji predstavljaju službenu tajnu. Stoga, svako postupanje sa podacima učenika iz evidencije provodi se u svrhu vođenja evidencija, te radi provođenja Zakonom utvrđenih ciljeva i načela osnovnog odgoja i obrazovanja, i u druge svrhe se ne može koristiti.

Posebno je bitno naglasiti da dužnost čuvanja tajnosti podataka iz evidencije, škola, odnosno odgovorna osoba stručne službe škole može biti oslobođena samo ako je to zakonom propisano i ako je to u najboljem interesu učenika.

Na ovaj način se najbolje vidi koliko je ozbiljno koncipiran dati program i u kojoj mjeri štiti najbolji interes djeteta (učenika).

4. OPIS PRIMIJEĆENIH PONAŠANJA

4.1. Učenik/učenica je prkosan/prkosna i u konstantnom otporu prema školskim pravilima

Prkosni učenici često se razbjesne, ispoljavaju neprijateljsko ponašanje prema autoritetu, svađaju se sa odraslima, često se aktivno suprotstavljaju ili odbijaju ispuniti zahtjeve i pravila odraslih, čine ono što će smetati drugima, okrivljavaju druge za vlastite pogreške ili loše ponašanje, često se brzo uznemire, osjetljivi su na postupke drugih, često se ljute.⁴

Prkosno ponašanje kod učenika se prepoznaje u odbijanju ispunjavanja školskih obaveza i u naglašavanju vlastitog bunta prema školi.

Otvoreni prkos kod učenika odnosi se na otvoreno odbijanje udovoljavanja zahtjevu, galamu, uporan plač bez opravdanog razloga, udaranje nogama o pod, lupanje šakom po stolu, valjanje po podu.⁵ Ukoliko prkosno ponašanje koje dijete ispoljava utiče na djetetovo akademsko, socijalno i radno funkcionisanje, tada ga je važno prepoznati kao faktor rizika.

S obzirom da je za period adolescencije razvojno karakterističan ovakav oblik ponašanja, nastavnici trebaju biti oprezni pri procjeni ovakvog ponašanja u ovoj dobi.

Važno je naglasiti da, kada je učenik/ca prkosan/na, njegov/njen cilj nije da ne poštuje i frustrira nastavnike, nego da se osjeti važnim. Djeca prkosnim ponašanjem također testiraju granice odraslih, te je neophodno razmišljati o uzrocima takvih ponašanja kao i adekvatnim reagoivanjima nastavnika kada učenik/ca ispoljava

⁴ Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska Knjiga.

⁵ Ibid

takvo ponašanje. Izricanje odgojno-obrazovnih mjera na učenike sa prkosnim ponašanjem najčešće ne daju željeni efekt, odnosno učenici prema takvim mjerama imaju indiferentan odnos. Stoga, upotreba moći nastavnika/ce prema ovakvim učenicima neće dovesti do njihovog smirivanja. Naime, važno je da nastavnici ostanu smireni i da obrate pažnju i prepoznaju potrebe učenika/ce u tom trenutku.

4.2. Učenik/učenica konstantno (neopravdano) izostaje sa nastave

Ovaj indikator se odnosi na bježanje učenika/ce sa časova, kao i kontinuirano odsustvo sa nastave za koje roditelji/staratelji nemaju adekvatna opravdanja koja su u skladu sa školskim pravilnikom.

Apsentizam je veliki socijalno-pedagoški problem. On nije samo problem koji treba istražiti i prema njemu djelovati preventivno, već i indikator nekih drugih porodičnih i društvenih problema te problema školskog sistema, što je vidljivo iz uzroka bježanja sa nastave. Ryan i sur. uzroke izostajanja učenika dijele na one vezane uz karakteristike učenika, vezane uz porodicu i faktore vezane uz školu.⁶ U pojedinim istraživanjima glavnim uzrokom apsentizma proglašena je nepovoljna po-

rodična pozadina.⁷ Slično mišljenje imaju i drugi autori koji smatraju da su porodična istorija problema u ponašanju, problemi u funkcioniranju porodice, porodični konflikte i stavovi roditelja/staratelja koji podržavaju rizična ponašanja ključni faktori rizika koji mogu povećati vjerovatnost pojave svih oblika rizičnih ponašanja.⁸ Škola je sama po sebi čest uzrok apsentizma i trebala bi se zbog svoje strukturalne i organizacijske zastarjelosti mijenjati. Učenici koji izostaju iz škole izvještavaju u anketama da im je u školi dosadno, da se u njoj često ne osjećaju sigurno te da ne vole određene predmete čiju relevantnost ne vide.⁹ Škola se postupno mijenja zajedno s vremenom, no naginje tradiciji pa se mijenja manjim koracima i postupnim transformacijama, dok se društvo, znanost i tehnologija intenzivno razvijaju.¹⁰ Zatečeni "model stare škole" ne odgovara savremenim zadacima društva i nije kompatibilan s matricom pedagoškog procesa koju

6 Markuš, M. (2009). Psihosocijalne determinante školskih izostanaka. *Napredak*, 150 (2), str. 154-167.

7 Reid, K. (2008). The causes of non-attendance: an empirical study, *Educational Review*, 60 (4), str. 345-357.

8 Zrilić, S. (2007). Analiza školskih izostanaka s obzirom na bračni status roditelja, *Magistra ladertina*, 2(2), str. 31-42

9 Reid, K. (2008). The causes of non-attendance: an empirical study, *Educational Review*, 60 (4), str. 345-357.

10 Previšić, V. (1999). Škola budućnosti: Humana, stvaralačka i socijalna zajednica, *Napredak*, 140 (1), str. 7-16.

---

suvremena znanost i zadaće odgoja i obrazovanja traže te je zbog toga nužno razrađivati koncepciju promjena.¹¹ Potrebno je nadahnuti i potaknuti kreativan pedagoški rad nastavnika, kvalitetnu komunikaciju učenika i nastavnika te svrhovitu saradnju sa roditeljima/starateljima.¹² Iako teži promjeni, današnja škola ne vodi računa o razlikama među učenicima te svojom atmosferom, koja često zna biti autoritarna, nepovoljno djeluje na učenike u vidu smanjene efikasnosti učenja, nezadovoljstva školom kao i ispoljavanja nepoželjnih oblika ponašanja.¹³ Važno je istaći da je sa pojavom izostanaka povezana percipirana socijalna podrška učenika koju primaju od nastavnika i vršnjaka.

4.3. Učenik/učenica je nasilan/nasilna (verbalno, fizički i relacijski) prema vršnjacima

Vršnjačko nasilje nesumnjivo je vrlo česta pojava. Djeca u školi, ali i izvan nje, mogu biti uzastopno i sustavno uznemiravana i napadana od strane svojih vršnjaka. Sve do kraja 1960-ih i ranih 1970-ih godina ponašanja koja se danas opisuju kao vršnjačko nasilje smatrana su sastavnim dijelom ljudskog razvoja, odnosno prolaznim obredom karakterističnim za djetinjstvo.

Prema Olweusu, dijete je zlostavljano kada je učestalo i trajno izloženo negativnim postupcima od strane jednoga ili više djece.¹⁴ U okviru definicije ističu se tri bitna elementa: trajanje, negativni postupci i neravnopravan odnos snaga. Iako se pojedinačni slučaj ozbiljnijeg nasilja može smatrati nasilništvom, u definiciji se naglašava trajnost i ponavljanje negativnih postupaka. Pod negativnim postupcima podrazumijeva se djelovanje pojedinca kada on namjerno zadaje ili nastoji zadati ozljedu ili bilo kakvu neugodnost drugom pojedincu. Dijete koje je izloženo nasilju teško se brani i donekle je bespomoćno u odnosu prema onome ko se nasilno ponaša. Na različite načine pokušalo se odrediti podvrste ili oblike vršnjačkog nasilja. Vršnjačko nasilje najčešće se dijeli u dva glavna oblika: tjelesno i verbalno. Tjelesno nasilje je najuočljiviji oblik te podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje i sl. Verbalno nasilništvo najčešće prati tjelesno, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirivanje. U navedenim oblicima nasilja mogu se izdvojiti četiri podvrste nasilnog ponašanja: emocionalno nasilništvo koje je usko povezano s relacijskim nasiljem uključuje namjerno isključivanje djeteta koje je izloženo nasilnom ponašanju iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje grupe; ignoriranje; kulturalno nasilništvo koje podrazumijeva vrijeđanje na nacional-

11 Pivac, J. (1999). Škola pred izazovom rekonceptualizacije, Napredak, 140 (1), str. 17-24

12 Gudjons, H. (1994). Pedagogija: temeljna znanja, Zagreb: Educa.

13 Pšunder, M., Milivojević Krajnčić, A. (2009). Moguće posljedice odnosa učenika prema roditeljima i školi, Informatologia, 42 (2), str. 93-99.

14 Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.

noj, religijskoj i rasnoj osnovi, i posljednje, ekonomsko nasilništvo koje uključuje krađu i iznuđivanje novca.¹⁵ U posljednje vrijeme često se može čuti i za termin »seksualno nasilje među djecom« (engl. sexual bullying).¹⁶ Autori ga razlikuju od spolnog uznemiravanja, a podrazumijeva neželjeni tjelesni kontakt i uvredljive komentare, odnosno ponašanja koja se preklapaju s onim što se generalno podrazumijeva pod vršnjačkim nasiljem. Dječaci su češće počinitelji direktnih oblika nasilnog ponašanja, dok djevojčice učestalije koriste relacijsku agresiju i indirektno zlostavljanje.¹⁷ Udaranje i prijetnje su oblici nasilja češći kod dječaka, dok su ogovaranje i uzimanje osobnih stvari oblici nasilnog ponašanja karakterističniji za djevojčice.¹⁸

4.4. Učenik/učenica ugrožava vršnjake (ili druge osobe) u digitalnom okruženju (cyber prostoru)

Vršnjačko elektronsko nasilje, u svijetu poznatije kao cyberbullying, svrstava se u poseban oblik nasilja o kojem se, zbog pojave interneta i razvoja moderne tehnologije, u posljednje vrijeme često govori. **Elektronskim nasiljem smatra se „svaka komunikacijska aktivnost cyber tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro“.**¹⁹ Belsey elektronskim nasiljem smatra svaku zlonamjernu i ponavljaju upotrebu informacijsko-komunikacijskih tehnologija pojedinca ili skupine u cilju nanošenja štete drugoj osobi.²⁰ Javlja se u obliku **tekstualnih ili videoporuka, fotografija ili poziva.** Zbog dostupnosti interneta bilo kada i bilo gdje i razvoja pametnih uređaja, za razliku od žrtvi tradicionalnog oblika vršnjačkog nasilja, žrtve elektronskog nasilja „mogu biti zlostavljane 24 sata dnevno sedam dana u sedmici“.²¹ Zbog toga žrtve elektronskog nasilja nisu u mogućnosti pronaći utočište u svom domu, gdje se žrtve tradicionalnog vršnjačkog nasilja osjećaju sigurno. Beskonačna publika promatrača, pred kojima

15 Bilić, V., Karlović, A. (2004). Nasilje među djecom. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

16 Duncan, N. (1999). Sexual bullying: Gender conflict and pupil culture in secondary schools. London: Routledge

17 Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24, 123-130.

18 Wolke, D., Woods, S. Stanford, K. & Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673-696.

19 Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010). Nasilje preko interneta (cyberbullying). Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.

20 Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). Nasilje nad djecom i među djecom. Zagreb: Naklada Slap.

21 Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolescent health*, 41(6), 22-30.

se odvija vršnjačko elektronsko nasilje, još je jedna važna karakteristika. Broj promatrača se može iznova povećavati i teško je odrediti koliko je osoba svojevoljno ili slučajno bilo uključeno u incident. Jedan od problema je i taj što uvredljive poruke, mailovi, video zapisi i fotografije postanu teško uništive kada se jednom učitaju na internet, što promatrači mogu spremati na svoj mobilni uređaj ili kompjuter i zloupotrijebiti dijeljenjem i prosljeđivanjem sadržaja. Kada je riječ o vršnjačkom elektronskom nasilju, čak se i jedan agresivni postupak može smatrati nasiljem, jer žrtva iznova i iznova može proživjeti poniženje zbog objavljenog uvredljivog sadržaja.²² Elektronsko nasilje se javlja u različitim oblicima: učestalo slanje uvredljivih, provokativnih ili vulgarnih poruka, predstavljanje pod lažnim imenom, namjerno izbacivanje iz online grupe, objavljivanje osobnih podataka ili fotografija bez saglasnosti drugog djeteta, širenja glasina i sl. Specifičan oblik ovog tipa nasilja je sekstiranje, odnosno „slanje, primanje i prosljeđivanje golih i polugolih fotografija, video materijala i eksplicitnih tekstualnih poruka seksualnog sadržaja korištenjem različitih elektronskih uređaja“. Cilj sekstiranja, kao i svakog drugog oblika elektronskog nasilja, je javno osramotiti i ismijati žrtvu. Razvoj novih tehnologija omogućio je djeci i mladima navodnu „nevidljivost“, tj. iluziju o anonimnosti i nevidljivosti. Mlade to ohrabruje jer su uvjereni da ih je veoma teško otkriti, ali time im slabi senzibilnost u odnosu na štetu koju nanose bližnjima.²³

4.5. Učenik/učenica pasivno svjedoči i snima nasilje (među vršnjacima)

Osnovne definicije nasilja naglašavaju ulogu djeteta koje čini nasilje kao i djeteta nad kojim je počinjeno nasilje, a potpuno je zanemarena uloga djece koja su pasivni promatrači. Sumirajući rezultate različitih studija, navodi se da su vršnjaci u 88% situacija svjedoci nasilja, da intervišu samo u 19%.²⁴ Postoji mogućnost da neko od promatrača osjeća potrebu i odgovornost za pomaganjem, ali to ne čini, zbog toga što se boje da će ih vršnjaci ismijati ili da će i sami postati meta djeteta koje čini nasilje. Neki od njih navijaju i bodre dijete koje je nasilno, te na neki način uživaju u tome. U dosadašnjim istraživanjima najčešće su isticane posljedice nasilja sa kojima se suočava dijete nad kojim je nasilje počinjeno, dok novija istraživanja pokazuju da međuvršnjačko nasilje ima negativne efekte i na same

²² Dooley, J., J., Pyzalski, J., Cross, D. (2009). Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review. *Zeitschrift für Psychologie*, 217(4), 182-188.

²³ Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, Vol. 82 No. 1, 131-149. UDK 316.774:615.015.6-053.2/-054.81.

²⁴ Espelage, D., Green, H., Polanin, J. (2012). Willingness to Intervent in Bullying Episodes Among Middle School Students: Individual and Peer-group Influences. *The Journal of Early Adolescence*, 32 (6), 776-801

očevice.²⁵ Promatrači nasilja kao posljedicu mogu razviti povećanu anksioznost ili strah kao i veći prag tolerancije na nasilne oblike ponašanja. Imajući u vidu sva saznanja o ulozi promatrača u situacijama nasilja, odgojni rad sa učenicima trebao bi se fokusirati na jačanje učeničkih kompetencija relevantnih za vještine efikasnog reagovanja u situacijama primijećenog nasilja. Polazi se od toga da se radi o najvećoj skupini učenika čije je ponašanje lakše promijeniti nego ponašanje njihovih vršnjaka sklonih nasilju.

Neangažirani promatrači indiferentno, sa sigurne udaljenosti promatraju što se događa, ne zauzimaju nikakvo stajalište, nastupaju s pozicije "to se mene ne tiče ili to nije moj problem".

Snimanje stvarnog nasilja i prenošenje snimki u virtualni svijet primjer je koji pokazuje kako novi mediji mogu donijeti nove oblike nasilja među mladima. Napredak tehnologije omogućio je dostupnost kamere u svakom trenutku na mobilnim uređajima. Ako učenici vide nešto što žele snimiti, nerijetko i situacije nasilja, potrebno im je par sekundi za aktiviranje kamere. Također, napredak tehnologije omogućio je da te iste snimke mogu poslati ili

distribuirati putem interneta, najčešće društvenih mreža. Jednom kada je snimka puštena u virtualni svijet, teško ju je ukloniti. U literaturi se spominje i Happy slapping – digitalno snimanje fizičkog nasilja te objavljivanje te snimke na internetu. Prvi je put takav oblik nasilja registriran u Velikoj Britaniji. Grupa adolescenata snimila je šamaranje i udaranje jednog adolescenta, te tu snimku objavila na YouTube – u pod nazivom *Happy slapping*.²⁶

4.6. Učenik/učenica se fizički sukobljava sa nastavnikom/icom

Kad se govori o nasilju u školskom kontekstu obično se misli na vršnjačko nasilje ili grubo i nekorektno ponašanje nastavnika prema učenicima, a najmanje se govori da su i sami nastavnici sve češće izloženi nasilju učenika.

Nasilni ispadi učenika prema nastavnicima poprimaju brojne pojavne oblike, a prema učestalosti pojavljivanja dijelimo ih na pojedinačne i povremene. Kao takvo, nasilje, odnosno nasilni ispadi u školi mogu uključivati: zastrašivanja, verbalne prijetnje ili prijeteće gestama, krađe, oštećivanje imovine nastavnika, te u nekim slučajevima i fizičke napade.²⁷ **Nastavnici su u školama najviše izloženi tradicionalnim**

²⁵ Gini, G., Albiero, A. P., Benelli, B., Altoe, G. (2008). Determinants of adolescents' active defending and passive bystanding behavior in bullying. *Journal of Adolescence*, 31 (1), 93-105.

²⁶ Aoyama, I. i Talbert, T. L. (2010). Cyberbullying internationally increasing: New challenges in the technology generation. U R. Zheng, J. Burrow – Sanchez i D. Clifford (Ur.), *Adolescent online social communication and behavior: Relationship formation on the Internet* (str. 183-201). Hershey, New York: Information Science Reference.

²⁷ Espelage, D., Green, H., Polanin, J. (2012). Willingness to Interventie in Bullying Episodes Among

oblicima nasilja (primjerice, fizičkim, verbalnim ili socijalnim oblicima).²⁸ Ujedno su i nezaštićene žrtve školskoga nasilja, i to zbog nedostatka odgoja i obrazovanja u obiteljima, neprihvatanja ikakvoga autoriteta od strane djece, te velikog utjecaja od strane vršnjaka i medija iz kojih, kao rezultat nedostatka kontrole, dobivaju informacije neprimjerene njihovoj dobi koje se zatim reproduciraju kroz njihovo ponašanje.²⁹ U skladu sa općim definicijama nasilja i nasilje prema nastavnicima može se definirati kao namjerno štetno, više puta ponavljano, ali i jednokratno ekstremno agresivno ponašanje, jednog ili više učenika, a koje predstavlja potencijalnu opasnost za zdravlje, dobrobit i dostojanstvo nastavnika ili im nanosi tjelesnu i/ili emocionalnu bol te štetu na ličnom, socijalnom i profesionalnom planu.³⁰ Uobičajeno se pod nasiljem misli na fizičke oblike, kao što je gađanje predmetima, pokušaji napada, udaranje, premlaćivanje, a zbog evidentnih posljedica o njima se najčešće govori i piše. U ovu skupinu svakako treba dodati i namjerno uništavanje imovine nastavnika. No, nastavnici su vrlo često i žrtve nefizičkih, izravnih i neizravnih oblika nasilja, od prijatnji i verbalnih napada, ucjena, pritisaka (primjerice za bolje ocjene i sl.) do najnovijih oblika elektronskog nasilja. A žrtve mogu biti nastavnici na svim akademskim nivoima. Najčešće su počinitelji klasičnih oblika (fizičkog i verbalnog) nasilja nad nastavnicima njihovi učenici, čak u 94% slučajeva.³¹ Većina istraživanja pokazuje da se agresija učenika prema učiteljima povećava kako su učenici stariji te je najviša tokom viših razreda osnovne škole i početka srednje škole.³²

Prema mišljenju nastavnika faktori koji stvaraju povoljnu klimu za agresivno ponašanje učenika prema nastavnicima su: nepovoljne karakteristike školske sredine, opterećenost i pritisak pod kojim se nalaze učenici, vremenski pritisak³³, nedostatak pozitivnih vrijednosti u široj zajednici³⁴, stilovi upravljanja razredom/ školom koji ohrabruju zlostavljanje nastavnika³⁵ te niži socijalno-ekonomski status škole. Među razlozima svog nasilnog postupanja prema nastavnicima učenici

---

Middle School Students: Individual and Peer-group Influences. *The Journal of Early Adolescence*, 32 (6), 776-801

28 Lokmić, M., Opić, S., Bilić, V. (2013). Violence against teachers – rule or exception? *International Journal of Cognitive Research in science, engineering and education*. 1(2)

29 Ibid

30 Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.

31 McMahon, S. D. i sur. (2014). Violence Directed Against Teachers: Results From A National Survey. *Psychology in the Schools*, 51(7), 753-766.

32 Chen, J. K. i Astor, R. A. (2009.). Students' reports of violence against teachers in Taiwanese schools. *Journal of School Violence*, 8(1), 2-17. doi: 10.1080/15388220802067680

33 Steffgen, G. i Ewen, N. (2007). Teachers as Victims Of School Violence –the Influence of Strain and School Culture. *International Journal on Violence and Schools*, 3, 81-93.

34 De Wet, C. (2012.). Risk factors for educator-targeted bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Psychology in Africa*, 22(2), 239–244. doi:10.1080/14330237.2012.10820523

35 Ibid

ističu nerazumna očekivanja i zahtjeve, te nepošten tretman, a neki navode da je to samo bio njihov odgovor na provokaciju. Drugi autori sugeriraju da učenici nasilje prema nastavnicima povezuju sa njihovim vještinama upravljanja učionicom i odnose s učenicima³⁶, ali i s niskim razinama školskog angažmana³⁷.

Od školskih varijabli posebno je interesantno pitanje školskog angažmana, odnosno razine spremnosti za ulaganje vremena i truda u školske aktivnosti, obaveze i odnose.³⁸ Predanost izvršavanju školskih obaveza povezuje uz pozitivne odnose s nastavnicima, a da je kvaliteta odnosa nastavnik – učenik zaštitni faktor za pojavu različitih neprimjerenih ponašanja učenika³⁹. Također, niže stope nasilja usmjerenog prema nastavnicima povezane su s uravnoteženim organizacijskim školskim strukturama i sistemima podrške, jasnim školskim disciplinskim pravilima i pozitivnim školskim odnosima.⁴⁰

4.7. Učenik/učenica vrlo često za svoje loše postupke optužuje druge (neutralizacija)

Ljudi su skloni da sebi, za sve što im se dogodi ili učine, postavljaju pitanje „Zašto?“. Na taj način pokušavaju uspostaviti kontrolu kako nad svojim životom, tako i u svojoj okolini.⁴¹ Socijalni psiholozi nastoje razumjeti i objasniti čemu ljudi pripisuju uzroke vlastitog ponašanja i ponašanja drugih. Uzroci koji su doveli do samog ponašanja, a važni su za sticanje kontrole nad njim, mogu biti unutrašnji (osobine ličnosti, motivi, namjere, stavovi, karakter) i vanjski (situacija, okruženje, sreća).⁴² Lokus kontrole definiramo kao percipirano mjesto činitelja koje osoba doživljava kao izvore upravljanja vlastitim ponašanjem i kao uzroke onoga što joj se događa, uključujući njene uspjehe i neuspjehe.⁴³ Lokus kontrole nije tipološki koncept,

36 Wilson, C. M., Douglas, K. S. i Lyon, D. R. (2011). Violence Against Teachers: Prevalence and Consequences. *Journal of Interpersonal Violence*, 26 (12), 2353-2371.

37 Chen, J-K. i Astor, R. R. (2011). School Engagement, Risky Peers And Student-Teacher Relationships as Mediators of School Violence in Taiwanese Vocational Versus Academically Oriented High Schools. *Journal of Community Psychology*, 39(1), 10 -30.

38 Roviš, D. i Bezinović, P. (2011). Vežnost za školu – analiza privrženosti školi i predanosti školskim obavezama kod srednjoškolača. *Sociologija i prostor*, 49 (2), 185-208.

39 Skinner, E., Furrer, C., Marchand, G., Kindermann, T. (2008). Engagement and Disaffection in the Classroom: Part Of A Larger Motivational Dynamic? *Journal of Educational Psychology*, 100(4), 765-781.

40 Espelage, D. i sur. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed Against Teachers. *American Psychologist*, 68 (2), 75-87.

41 Čekrlija, Đ., Puhalo, S. i Turjačanin, V. (2004). Društvene orijentacije mladih. Projekt u okviru Društva psihologa RS. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.

42 Pennington, D. C. (1997). Osnove socijalne psihologije. Jastrebarsko: Naklada Slap.

43 Petz, B. (ur.) (1992). Psihologijski riječnik. Zagreb: Prosvjeta.

te ljude ne možemo grubo podijeliti na one s unutrašnjim ili vanjskim lokusom kontrole, već ih smještamo duž kontinuuma na čijim se krajevima nalaze ta dva ekstrema. Tako se na internalnom kraju kontinuuma nalaze osobe koje smatraju da mogu same kontrolirati ono što im se događa i svojim postupcima determinirati većinu zbivanja u svojoj okolini, te vjeruju da su nagrade vezane uz njihovo ponašanje i da oni imaju kontrolu nad vlastitom sudbinom.⁴⁴ Osobe s eksternalnim lokusom kontrole ne uviđaju uzročno posljedične odnose između vlastitih aktivnosti i događanja u životu ili vjeruju da imaju slabu kontrolu nad postizanjem ciljeva, te percipiraju da su događaji koji im se događaju uvjetovani srećom, sudbinom, utjecajem drugih, odnosno pod kontrolom vanjskih sila.⁴⁵ Djeca su sklona da svojim sposobnostima pripisuju uspjehe, dok neuspjehe pripisuju, trenutnim, vanjskim uzrocima ili drugim osobama. Rezultati istraživanja su potvrdili kako je eksternalni lokus kontrole značajan prediktor disciplinskih problema u školi (36,5 % disciplinskih problema je nasilje među učenicima).⁴⁶ Erikson⁴⁷ ističe da uspješna prilagodba osobe u bilo kojoj fazi psihosocijalnog razvoja uključuje osjećaj aktivnog ovladavanja za razliku od pasivne ovisnosti o vanjskom utjecaju. Dakle, pozitivan psihosocijalni razvoj bit će povezan s pojedinačnim osjećajem kontrole nad životnim događajima. Adolescenti koji izražavaju želju za više slobode i autonomije, navode da je lokus kontrole značajan faktor u školskoj prilagodbi. Nadalje, kada adolescenti osjete da im nedostaje kontrole nad događajima u njihovim životima, mogu postati frustrirani. U težnji za autonomijom, učenici mogu zatražiti alternative u ponašanju, koje nisu ni konstruktivne, ni prihvatljive zahtjevima škole.⁴⁸

Disciplinski problemi u školi mogu se vidjeti kao oblik sustavnog odgovora na njihove osjećaje frustracije, održavajući temeljnu motivaciju kako vratiti kontrolu ili potvrditi osobni identitet.

4.8. Učenik/učenica je sklon/a samopovređivanju (autoagresija)

Samopovređivanje/samoozljeđivanje je namjerno nanošenje ozljeda svome tijelu. Među najpoznatijim oblicima samoozljeđivanja su: rezanje, griženje, guljenje kože, odrezivanje/prorezivanje, nanošenje opekotina, ingestija nejestivih predmeta (magneti, baterije, oštri predmeti) i udaranje (radi se o udaranju rukama i

⁴⁴ Kee, T. T. S. (2003). Locus of control, attributional style and discipline problems in secondary school. *Early Child Development and Care*, 173(5), 455-466.

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid

Sam čin predstavlja “poziv u pomoć” djeteta koje se ne zna drugačije nositi sa psihološkom boli, djeteta koje smatra da ga drugi ne čuju i ne razumiju.

glavom o zid), stezanje/stiskanje npr. dijelova tijela.⁴⁹ Namjera samoozljeđivanja je kratkoročno olakšanje od tjeskobe, boli. U skladu sa navedenim, samoozljeđivanje ne povlači radikalno, konačno rješavanje problema, već reducira unutrašnju tenziju na neko vrijeme bez da se misli na sljedeće pojavljivanje unutrašnje boli i tjeskobe. Faktori koji pridonose samoozljeđivanju su: zlostavljanje od strane

vršnjaka, zlostavljanje i zanemarivanje u porodici, nasilničko ponašanje u porodici, emocionalno zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, pritisak porodice zbog školskog uspjeha i nerealna očekivanja, različite psihičke poteškoće kao i poremećaji u prehrani, posttraumatski stresni poremećaj itd. Prema nekim istraživanjima djevojčice imaju 3 do 7 puta veću stopu ponavljanja autodestruktivnog ponašanja u odnosu na dječake. Autodestruktivno ponašanje kod djece i adolescenata se javlja kao mehanizam koji im omogućava da se oslobode emocionalne boli i napetost ili da zadovolje potrebu za samokažnjavanjem ili pak potrebu za manipulacijom. Pojedini autori govore o samoozljeđivanju kao o odbrambenom mehanizmu koji tinejdžeri koriste zbog pomanjkanja odgovarajućih kognitivnih i emocionalnih vještina za nošenje sa stresom.⁵⁰ Različite sfere ljudskoga života utječu na to hoće li se neko samoozljeđivati, a mogu se podijeliti na one koje se tiču društvenoga života, nasljeđa, mentalnoga stanja osobe, psiholoških karakteristika i odnosa unutar obitelji. Osoba je pod većim rizikom ako postoji pozitivna obiteljska povijest suicidalnog ponašanja, ako su roditelji/staratelji ovisnici o drogi ili alkoholu te ako je percepcija kohezivnosti među članovima niska. Dodatni riziko faktor je i teška financijska situacija obitelji. Od preventivnih mjera preporučuje se poduzimati aktivnosti s ciljem razvijanja samopouzdanja učenika, educirati učenike o mentalnom zdravlju i kako ga očuvati, promovirati ekspresiju emocija te poduzeti mjere u cilju preveniranja vršnjačkog nasilja ali unapređenja komunikacijskih vještina nastavnika. Budući da većina djece i adolescenata koji se samoozljeđuju skriva to ponašanje, bojeći se osude i odbacivanja okoline, važno je obratiti pažnju na učenike kod kojih smo uočili ozljede na tijelu, učenike koji ispoljavaju intenzivne promjene u ponašanju te na učenike kod kojih je prisutno neuobičajeno pokrivanje dijelova tijela (npr. insistiranje na nošenju dugih rukava ili hlača uprkos visokoj temperaturi ili na času tjelesnog i zdravstvenog odgoja).⁵¹ Za učenike kod kojih smo prepoznali znakove važno je osigurati psiho-socijalnu podršku kao i za njihove porodice. Podršku je potrebno osigurati na nivou škole ali i na nivou vanškolskih institucija.

49 Walsh, B. W. & Rosen, P. M. (1988). *Self-mutilation: Theory, Research and Treatment*. New York/London: The Guilford Press.

50 Derouin, A. & Bravender, T. (2004). Living on the edge: The current phenomenon on self-mutilation in adolescents. *American Journal of Maternal Child Nursing*, 29, (1) 12-18.

51 Buljan Flander, G. i sur. (2018). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*. Sveta Nedjelja: Geromar

4.9. Učenik/učenica pokazuje jake izljeve bijesa pri minimalnim podražajima

Regulacija emocija, kao i emocionalna inteligencija ima nekoliko definicija. Jedna od njih govori da je to proces putem kojeg pojedinac utječe na emocije koje ima, kada ih ima te kako ih doživljava i kako ih izražava, bilo da se regulacija odvija svjesno ili nesvjesno.⁵² Druga definicija bi bila ona koja se odnosi na upravljanje emocijama te govori kako to znači „upravljanje i suočavanje s emocijama, rad s emocijama na razborit način, radije nego djelovanje prema osjećaju bez razmišljanja“.⁵³ Isti autori navode da je važno razumjeti da sposobnost uspješnog upravljanja emocijama često podrazumijeva svijest o emocijama te prihvatanje i korištenje emocija u rješavanju problema. Za socijalne interakcije i kvalitetu funkcioniranja među djecom najznačajnija je regulacija emocija jer utječe na emocionalnu ekspresiju i direktno na ponašanje pojedinca.⁵⁴ **Kod regulacije emocija ne radi se o pukom potiskivanju, nego o upravljanju situacijom u kojoj se nalazimo. Utvrđena je pozitivna povezanost nemogućnosti emocionalne regulacije i kontrole te stepena doživljenog i počinjenog nasilja procijenjenog od strane učenika.**⁵⁵ U skladu s tim, osobe koje imaju slabije razvijenu regulaciju i kontrolu emocija u različitim situacijama češće pribjegavaju neprimjerenim reakcijama i odgovorima na nečije ponašanje, te je vjerovatnije da će zbog toga biti žrtve vršnjačkog nasilja nego pojedinci koji imaju razvijenije sposobnosti kontrole i regulacije emocija.⁵⁶ U skladu sa svim navedenim važan odgojni zadatak nastavnika/razrednika bi bio da unapređuju djetetove vještine regulacije i kontrole negativnih emocija kao i vještine percepcije i prepoznavanja emocija tj. procjene emocija. Kada govorimo o pojavi izljeva bijesa bez jasnog povoda i razloga govorimo o sniženoj toleranciji za frustrirajuće događaje iz vanjskoga svijeta. U težim je slučajevima stalna razdražljivost samo “vrh ledenoga brijega”, jer se ispod, naizgled bezazlenoga ponašanja, krije dublja, skrivena teškoća. Zbog toga se svaka dugotrajnija razdražljivost mora pomno ispitati, a najprije isključiti svako tjelesno oboljenje.⁵⁷

⁵² Bagheri, Z., Mohd Kosnin, A., Besharat, M. (2016). Improving Emotion Regulation skills through an Emotional Intelligence Training Course. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 19 (4).

⁵³ Rokni, S., Hamidi, H., Ebadi, H. (2014). Relationship between Emotional Intelligence and Emotion Regulation of EFL Learners. *International Journal of Basic Sciences & Applied Research*, 3 (7), 376-380.

⁵⁴ Lopes, P. N., Salovey, P., Côté, S., Beers, M., (2005). Emotion regulation ability and the quality of social interaction. *Emotion by the American Psychological Association*, Vol. 5, No. 1, 113–118

⁵⁵ Babić Čikeš, A., Buško, V. (2015). Emocionalna inteligencija u ranoj adolescenciji: korelati sposobnosti upravljanja emocijama i predikcija školskog uspjeha. *Društvena istraživanja*, 24 (1), 21-45.

⁵⁶ Krulić, K., Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola*, 32 (60), 27. – 42.

⁵⁷ Daneš, V. (2003). *Dijete, vanjski svijet I psihički poremećaji*. Zenica: Dom štampe

4.10. Učenik/učenica konstantno krši pravila škole

Uobičajena je pojava da svako dijete katkad remeti disciplinu. Međutim, ukoliko takvo ponašanje neko dijete manifestira duže vrijeme i kada znatno remeti njegovo socijalno funkcioniranje, ono postaje jednim od oblika rizično socijalnog ponašanja.⁵⁸ Nedisciplinirano ponašanje obuhvaća manifestacije ponašanja koje su više ili manje povezane s nepriznavanjem odgojnog autoriteta ili uz aktivno suprotstavljanje autoritetu. Takav oblik ponašanja karakterizira tvrdoglavost, otpor zapovijedima, nespremnost na kompromise, popuštanje ili pregovore s odraslima ili vršnjacima. Neprijateljstvo može biti usmjereno prema odraslima ili vršnjacima, i to namjernim ometanjem drugih ili verbalnom agresijom.

Budući da nediscipliniranost znatno remeti proces odgoja, ona može dovesti do mnogih zastoja i odstupanja u ponašanju poput ograničene mogućnosti usvajanja navika, uvježbavanja kognitivnih i motoričkih sposobnosti, usvajanja društveno poželjnih oblika ponašanja i sl. Nedisciplinirano dijete u svim odgojnim sredinama kontinuirano krši pravila što otežava realizaciju odgojnih sadržaja.⁵⁹

Autori Vodak i Šulc navode nekoliko odgojnih faktora koji pridonose nediscipliniranosti: zahtjevni nastavnici – svojim zahtjevima znatno premašuju mogućnosti djeteta, ne tolerišu izuzetke i ne poštuju lične stavove djeteta. Naime, takvi su nastavnici često nemilosrdni i traže bezuvjetnu poslušnost, strogi su i izazivaju strah, sputavaju djetetovu samostalnost i individualnost. Neodlučni nastavnici – djetetu dopuštaju da radi što želi, nikada mu ne postavljaju ograničenja, zabrane i pravila pa dijete ne razvije osjećaj za poslušnost. Nisu dosljedni, postavljaju međusobno suprotne odgojne zahtjeve pa dijete ne može razumjeti što se od njega zapravo očekuje. Nejedinstveni nastavnici – ne mogu se međusobno dogovoriti o odgojnim zahtjevima prema djetetu pa dijete prihvaća one zahtjeve kojima je lakše udovoljiti.⁶⁰

4.11. Učenik/učenica inicira i/ili učestvuje u tučnjavama

Tučnjava povećava rizik za počinjenje ubistava među djecom i adolescentima, i može prerasti u nasilje u odrasloj dobi. Kvalitativna studija⁶¹ o uzrocima tuča kod djece i adolescenata pokazuje da nesposobnost kontrolisanja ljutnje kao i nošenja sa stresom povećava vjerovatnoću učestovanja u tučnjavama. Također još jedan čest razlog za tučnjave među djecom i adolescentima je želja da se osvoji ili održi poštovanje vršnjaka.

⁵⁸ Bouillet, D., Uzelac, S. (2007): Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska Knjiga.

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ Ibid

⁶¹ Shetgiri, R., Lee, S.C., Tillitski, J., Wilson, C., Flores, G. (2015). Why Adolescents Fight: A Qualitative of Youth Perspectives on Fighting and its Prevention. Acad Pediatr. 15 (1), 103-110. HHS Public Acces

Hronična izloženost nasilju (npr. primjer u agresivnom susjedstvu ili u porodici) može voditi djecu i mlade ka uvjerenju da je agresivnost legitiman način rješavanja socijalnih konflikata, postizanja socijalnog statusa i sticanja konkretne dobiti. Također, izloženost nasilju može dovesti do uvjerenja da je agresivnost opravdana kada je provocirana. Veći nivo nasilja u nekim zajednicama može voditi ka stilu procesiranja informacija koji karakteriše visoku opreznost prema agresivnim nagovještajima i uvjerenjima koja legitimiziraju agresivnost kao samoodbranu.⁶²

Faktori koji štite djecu od učestvovanja u tučnjavama su: strah od negativnih posljedica, orijentiranost ka budućnosti, roditelji/staratelji koji se ne tuku i koji savjetuju da se ignorišu ogovaranja i verbalne uvrede, vannastavne aktivnosti i društveno korisna zabava.

Strategije koje djeca predlažu kao učinkovite kako bi se prevenirale tučnjave su: obezbijediti savjetovanje za djecu koja se tuku, brižni nastavnici koji mogu spriječiti tučnjave, pozitivni modeli (nastavnici i roditelji/staratelji koji imaju razvijene socijalne vještine), ljekari koji mogu identificirati nasilje u porodici kod učenika jer mnoge tučnjave imaju uzrok u tome.⁶³

Djeca koja se tuku često izjavljuju da njihovi roditelji/staratelji i ostali članovi porodice ohrabruju tučnjave kako bi se održalo poštovanje kao i da su takvo ponašanje vidjeli od roditelja/staratelja. Djeca nižeg osnovnoškolskog uzrasta mogu se međusobno tući jer još uvijek nemaju dovoljno razvijene socijalne vještine rješavanja konflikata

4.12. Učenik/učenica namjerno uništava javno dobro u i oko škole

Uništavanje javnog dobra u i oko škole može se javiti u različitim oblicima, od šaranja po knjigama, pisanja po stolovima, urezivanja po zidovima, razbijanja prozora, lomljenja i razbijanja školskog namještaja, uništavanja cvijetnjaka u školskom dvorištu do pisanja po fasadi škole.

Neki od uzroka koji mogu da dovedu do učestalog uništavanja školske imovine a koji istraživači navode su: autokratski ili "laissez-faire" način rukovođenja

⁶² Colder i sur., 2002; prema McMahon, S.D., Felix, E.D., Halpert, J.A., Petropoulos, L.A.N. (2009). Community Violence Exposure and Aggression Among Urban Adolescents: Testing a Cognitive Mediator Model. *Journal of Community Psychology*, 37 (7), 895-910.

⁶³ Shetgiri, R., Lee, S.C., Tillitski, J., Wilson, C., Flores, G. (2015). Why Adolescents Fight: A Qualitative of Youth Perspectives on Fighting and its Prevention. *Acad Pediatr.* 15 (1), 103-110. HHS Public Acces

školom, slabo dezorganizirano liderstvo, nastavnici koji ne poštuju učenike, koji nisu zainteresirani i koji imaju predrasude, ponovljena upotreba kaznenih mjera, nejasna školska pravila i disciplinske procedure, nekonzistentna primjena disciplinskih mjera, nastavnici koji ne rade kao tim u primjeni discipline, promjena rukovodilaca.⁶⁴ **Naučnici su otkrili da je veća prisutnost vandalizma u školama gdje nastavnici imaju negativne i/ili autoritarne stavove prema učenicima**⁶⁵. Naime, učenici često uništavaju školsku imovinu zbog averzije prema nastavnicima. Uništavanje javnog dobra u i oko škole manje je prisutno u školama gdje se učenici osjećaju kao dijelom škole, gdje su nastavnici zainteresovani za njih, gdje imaju pravo na svoje mišljenje i učestvuju u školskim odlukama i gdje postižu akademski uspjeh.⁶⁶ Sa druge strane, ukoliko škole stavljaju prioritet na akademski uspjeh, to može voditi ka neuspjehu učenika, frustraciji i mogućem vandalizmu.⁶⁷ Nadoknada štete od strane učenika je veoma dobra strategija za sprečavanje ponovljenog uništavanja.

4.13. Učenik/učenica u školi prisvaja tuđe stvari

Djeca mogu krasti stvari iz različitih razloga. Djeca predškolskog uzrasta mogu krasti jer nemaju dovoljno razvijenu kontrolu impulsa. Naime, ako nešto žele, oni to i uzmu. Starija djeca školskog uzrasta mogu krasti jer drugo dijete ima nešto što oni žele ili trebaju, da se osvete nekome (npr. ukradu novac od užine djeteta koje je počinilo nasilje nad njima), kada trebaju ili žele nešto, a nemaju dovoljno novaca, niti mu roditelji/staratelji to mogu priuštiti. Adolescenti znaju da ne smiju da krađu ali mogu da krađu iz uzbuđenja ili zato što to njihovi prijatelji rade (npr. na ekskurzijama – krađa suvenira, ili u samoposlugama – krađa sitnih stvari). Osim toga, adolescenti mogu da krađu jer se boje ili stide da pitaju roditelje/staratelje da im to priušte ili se stide da ulaze u prodavnicu kako bi nešto kupili (npr. pivo, cigarete, prezervative). Nekada krađa kod djece može ukazivati na stres ili zlostavljenje koje dijete doživljava u svojoj okolini (porodica, susjedstvo, škola). Djeca nižeg uzrasta u školi otuđuju školski pribor, igračke, lopte, ukrase, dijelove odjeće, itd. Djeca starijeg uzrasta otuđuju novac za užinu, mobitele, nakit i sl. Nastavnicima je najčešće neugodno iskustvo ukoliko se u njihovom odjeljenju dešava otuđenje neke stvari. Ukoliko je nastavnik/ca ustanovio/la koje dijete je otuđivalo stvari važno je da o tome ne raspravlja pred ostalom djecom u razredu kao ni pred ostalim roditeljima/starateljima. Važno je sa djetetom i roditeljem/starateljem nasamo obaviti razgovor i pokušati ispitati motive krađe. Posebnu pažnju treba posvetiti motivima krađe kod adolescenata,

⁶⁴ De Wet, C. (2004). The extent and causes of learner vandalism at schools. South African Journal of Education. 24 (3), 206-211. EASA

⁶⁵ Ibid

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Ibid

posebno ukoliko se radi o skupocjenim predmetima koji su otuđeni, jer nekada adolescentima novac može trebati kako bi kupovali narkotike.

4.14. Učenik/učenica konzumira cigarete i/ili alkohol

Iako je konzumiranje cigareta ili alkohola najčešće prisutno kod učenika adolescentne dobi, može se javiti i kod učenika u nižim razredima osnovne škole. U tom slučaju, treba biti svjestan da kao takvo predstavlja još veći rizik za dijete.

Upotreba cigareta je širom svijeta trenutno vodeći uzrok smrti koja se može prevenirati⁶⁸. Pušenje cigareta najčešće prvi put započinje u adolescenciji – dobi kada mladi eksperimentišu sa supstancama koje izazivaju ovisnost. U okviru škole, djeca najčešće prvi put konzumiraju cigarete u školskom dvorištu, prije i nakon nastave, u školskom toaletu, kao i na školskim izletima, i to najčešće bez nadzora školskog osoblja.

Konzumiranje duhana u adolescenciji povezano je sa mnogim ponašanjima koja ugrožavaju zdravlje i povećanim faktorima rizika za probleme sa zdravljem u odrasloj dobi⁶⁹. Dokazano je da su školska politika o upotrebi duhana kao i karakteristike socijalnog modeliranja poput vidljivosti pušenja i normi o pušenju u okviru škole povezani sa konzumiranjem duhana kod adolescenata. Nadalje, broj članova porodice i prijatelja koji puše je jako povezan sa pušenjem kod mladih, neovisno o školskom okruženju vezanom za korištenje duhana.⁷⁰

Kada je u pitanju konzumiranje alkohola, prema Međunarodnoj studiji o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini⁷¹, čak 27,5% učenika u FBiH (ili više od svakog četvrtog učenika), odnosno 29,1% u RS (ili skoro svaki treći) prijavljuje konzumiranje alkoholnih pića. U Evropskoj uniji, saobraćajne nesreće su vodeći uzrok smrti kod djece i mladih odraslih do 29 godina, a 33% nesreća na motociklu kod muškog spola, i 11% kod ženskog svih dobnih

⁶⁸ WHO, 2006; prema Sabiston, C.M., Lovato, C.Y., Ahmed, R., Pullman, A.W., Hadd, V., Campbell, S., Nykiforuk, C., Brown, K.S. (2009). School Smoking Policy Characteristics and Individual Perceptions of the School Tobacco Context: Are They Linked to Students Smoking Status? *Journal of Youth and Adolescence*, 38 (4), 1374-1387

⁶⁹ Sabiston, C.M., Lovato, C.Y., Ahmed, R., Pullman, A.W., Hadd, V., Campbell, S., Nykiforuk, C., Brown, K.S. (2009). School Smoking Policy Characteristics and Individual Perceptions of the School Tobacco Context: Are They Linked to Students Smoking Status? *Journal of Youth and Adolescence*, 38 (4), 1374-1387

⁷⁰ Ibid

⁷¹ Maljević, A., Šućur Janjetović, V., Budimlić, M., Jović, N., Miodragović, J., Vujović, S. (2017). Međunarodna studija o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini: Izvještaj za stručne radnike u oblasti zaštite djece. Sarajevo: CPRC

skupina uzrokovani su alkoholom⁷². Djeca i adolescenti počinju piti alkohol iz različitih razloga. Stručnjaci koji pružaju podršku djeci i adolescentima moraju razumjeti njihove motive kada rade sa maloljetnicima koji konzumiraju alkohol. Neki od razloga su: a) da bi se relaksirali i smanjili inhibiranost u socijalnim situacijama; b) da bi reducirali stres, napetost i brige; c) da bi povećali hrabrost i doživljaj moći, d) da bi osnažili seksualnu privlačnost i seksualni čin; e) da bi zadovoljili svoju znatiželju o osjećaju koji proizvodi alkohol ili kako bi se osjetili odraslijim.⁷³ Mladi, koji su svoje prvo piće probali prije 13 godine, imaju skoro dvostruko veću šansu da eksperimentišu sa visokorizičnim konzumiranjem alkohola između 16 i 24 godine.⁷⁴ Mladi koji pokazuju visoku uključenost u školski život, te imaju dobre ocjene ili učestvuju u vannastavnim i/ili akademskim aktivnostima, su u manjem riziku da veoma rano probaju alkohol.⁷⁵ Djeca koja imaju slabije ocjene ili ona koja često pokazuju probleme u ponašanju u školi imaju veću vjerovatnoću da konzumiraju alkohol, posebno ako se druže sa vršnjacima koji piju.⁷⁶

4.15. Učenik/učenica konzumira drogu

Oko 450.000 ljudi umrlo je zbog posljedica korištenja droge u 2015. godini, prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji.⁷⁷ Droga ili psihoaktivna supstanca prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije je svaka supstanca biljnog ili sintetičkog porijekla, koja, kada se unese u organizam, može da modificira jednu ili više njegovih funkcija i da, nakon ponovljene upotrebe, dovede do stvaranja psihičke i/ili fizičke ovisnosti, odnosno fenomena tolerancije. Psihičku ovisnost karakteriše jaka želja za uzimanjem droge, kao i teškoće u kontrolisanju postupaka u ponašanju vezano za upotrebu droge. Fizička ovisnost ispoljava

⁷² WHO, 2012; prema Gilligan, C., Wolfenden, L., Foxcroft, DR., Williams, AJ., Kingsland, M., Hodder, RK., Stockings E., McFadyen TR., Tindall J., Sherker, S., Rae, J., Wiggers, J. (2019). Family-based prevention programmes for alcohol use in young people. Cochrane Database of Systematic Reviews, 3, CDO12287

⁷³ Hanes, M. (2012). Effects and Consequences of Underage Drinking. U.S.: Department of Justice, Office of Justice Programmes, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention <https://www.verywellmind.com/teaching-students-with-sad-3024340>

⁷⁴ Livingstone, 2008; prema Gilligan, C., Wolfenden, L., Foxcroft, DR., Williams, AJ., Kingsland, M., Hodder, RK., Stockings E., McFadyen TR., Tindall J., Sherker, S., Rae, J., Wiggers, J. (2019). Family-based prevention programmes for alcohol use in young people. Cochrane Database of Systematic Reviews, 3, CDO12287

⁷⁵ Hanes, M. (2012). Effects and Consequences of Underage Drinking. U.S.: Department of Justice, Office of Justice Programmes, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention <https://www.verywellmind.com/teaching-students-with-sad-3024340>

⁷⁶ Ibid

⁷⁷ World Drug Report (2018)

se u toleranciji (podnošljivosti) organizma na drogu, razvojem apstinencijskog sindroma (sindroma sustezanja) i potrebom za ponavljanim uzimanjem droge.⁷⁸ Droge dostupne mladima u našoj državi su marihuana, heroin, kokain, amfetamin, ecstasy, LSD i slične droge. Faze u razvoju ovisnosti su: probno uzimanje – eksperimentisanje; povremeno uzimanje – želja za ponovljenim efektom droge – bojom raspoloženjem; štetna upotreba/zloupotreba – društveno neprihvatljiva upotreba ilegalnih droga, koje, zbog svojih psihoaktivnih učinaka mogu izazvati štetne ili nepredvidive posljedice za pojedinca i društvo; ovisnost – karakteriše se neodoljivom žudnjom – prisilom za stalnom upotrebom droge, uprkos socijalnim, mentalnim i somatskim posljedicama, a droga dobija centralno mjesto u životu mlade osobe.

Međunarodna studija o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini⁷⁹ prikazuje prisustvo ponašanja bilo kada u životu u vezi sa opojnim drogama. Tako u FBiH 2,4% ispitanika od 11 do 18 godina priznaju upotrebu hašiša, a 2,3% u RS. 0,8% ispitanika prijavljuje upotrebu „teških droga“ (heroin, kokain, krek) a 0,7% upotrebu „lakih droga“ (LSD, amfetamin, i sl.).

Neki od faktora rizika za početak upotrebe i zloupotrebe droga su: manjak bliskosti i ljubavi u porodici, pretjerano liberalan odgoj, haotično kućno okruženje, dostupnost psihoaktivnih supstanci, zloupotreba droga i alkohola kod roditelja/staratelja, zlostavljanje, pritisak vršnjaka, nesigurnost, agresivnost, uznemirenost, povučенost, depresivnost, napetost, manjak samokotrole, manjak samopuzdanja.⁸⁰

4.16. Učenik/učenica, za vrijeme nastave, provodi vrijeme u kafićima ili kladionicama

U Velikoj Britaniji, u 2017. godini, provedena je studija o kockanju kod djece na uzorku od 2.881 učenika uzrasta od 11 do 16 godina. Rezultati studije ukazuju na to da je 14% ispitanika potrošilo svoj novac na jednu ili više kockarskih aktivnosti u proteklih sedam dana (u trenutku ispitivanja), od toga 2% dječaka i 1% djevojčica je u posljednjih sedam dana posjećivalo kladionice kako bi igrali na

⁷⁸ Mehić-Basara, N., Marjanović-Lisac, S., Dvizac, Z., Begović-Okić, R. (2007). Vodič za prevenciju i rano otkrivanje zloupotrebe droga (psihoaktivnih supstanci), Sarajevo: Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, JU „Zavod za alkoholizam i druge toksikomanije Kantona Sarajevo“.

⁷⁹ Maljević, A., Šučur Janjetović, V., Budimlić, M., Jović, N., Miodragović, J., Vujović, S. (2017). Međunarodna studija o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini: Izvještaj za stručne radnike u oblasti zaštite djece. Sarajevo: CPRC

⁸⁰ Mehić-Basara, N., Marjanović-Lisac, S., Dvizac, Z., Begović-Okić, R. (2007). Vodič za prevenciju i rano otkrivanje zloupotrebe droga (psihoaktivnih supstanci), Sarajevo: Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, JU „Zavod za alkoholizam i druge toksikomanije Kantona Sarajevo“.

aparatura.⁸¹ Nije zanemariva činjenica da se u Bosni i Hercegovini, ali i u drugim zemljama, posljednjih godina pojavio veliki rast broja mjesta u kojima je moguće sudjelovati u igrama na sreću, na temelju čega se može pretpostaviti da takva pojava pridonosi rastu prevalencije i rizičnosti kockanja. Prema procjenama koje iznose mediji, Bosna i Hercegovina je prva zemlja u Evropi po broju kladionica u odnosu na broj stanovnika.⁸² Na osnovu ovih

Posjećivanje kafića predstavlja faktor rizika u smislu da djeca i adolescenti tamo borave za vrijeme nastave, bez nadzora i strukturane aktivnosti od strane odraslih, kao i da u kafićima postoji veća vjerovatnoća da će doći u situaciju da konzumiraju cigarete, alkohol ili droge.

podataka, možemo pretpostaviti da je učenicima na putu od kuće do škole dostupan veliki broj kladionica, koje, posebno u doba adolescencije, djeluju privlačno i zabavno. Kockanje najčešće počinje u adolescenciji iz želje za zabavom i uzbuđenjem te osjećaja „Ja sve mogu“, iz razloga što adolescenti ne razumiju igre na sreću, odnosno doživljavaju sportske kladionice bezazlenima, te zbog percepcije lake zarade i malog uloga.⁸³ Problemi i negativne posljedice kockanja i kladenja jesu: gubici postaju veći od dobitaka, posuđivanje novca (zaduživanje), osjećaj zarobljenosti, krađa novca i kaznena djela, vraćanje novca kroz igre na sreću, gubitak kontrole, zabrinu-

tost, depresivnost, psihološka preokupacija te porodični problemi.⁸⁴ Veliki broj istraživanja ukazuje na to da muški spol, izložen kockanju u ranijoj dobi, je u većem riziku da razvije probleme sa kockanjem. Osim toga, povećana izloženost mogućnostima kockanja i kockarskom marketingu prepoznata je kao potencijalni faktor rizika na nivou zajednice, dok kulture koje odobravaju kockanje mogu prozvesti pozitivne stavove i uvjerenja o kockanju. Neki od snažnijih preduvjeta za razvijanje problema sa kockanjem su: anksioznost, depresivnost, ADHD, slabiji akademski uspjeh, zloupotreba droga kao i delinkvencija.⁸⁵

81 Gambling Commission (2016). Young People and Gambling 2018: A research study among 11-16 year olds in Great Britain.

82 Bijedić, M., Kuralić-Čišić, L., Kovačević, R., Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u BiH. Socijalne teme

83 Ricijaš, N., Kranželić, V., Dodig, D., Huić, A., Zoričić, Z., Rakić, A., Radić-Bursać, S. (2013). Kockanje i kladenje mladih u Hrvatskoj – poticaj za ciljanu prevenciju. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za poremećaje u ponašanju

84 Ibid

85 Shead, N.W., Derevenski, J.L., Gupta, R. (2010). Risk factors associated with youth problem gambling. International Journal of Adolescent Medicine and Health, 22 (1), 39-58

4.17. Učenik/učenica u školu unosi opasne predmete kojima može povrijediti vršnjake

Ubistvo se nalazi među pet prvih uzroka smrti kod djece i adolescenata, a dječaci obuhvataju preko 80% žrtava i počinitelja.⁸⁶ Nošenje opasnih predmeta u školu predstavlja faktor rizika za izvršenje ubistva, te povređivanje sebe i drugih učenika. Opasni predmeti obuhvataju hladno (noževi, lanci, bokseri) i vatreno oružje (pištolji i sl.), te različite oštre predmete. Noževi i drugi oštri predmeti su dostupni u većini zemalja, i najčešće su korišteno oružje u većini zemalja kao i uzrok 40% izvršenja homicida među djecom i mladima u Evropskoj regiji. Osim toga, dostupnost vatrenog oružja je glavna odrednica njegove upotrebe odnosno stope ubistava.⁸⁷ Rezultati Međunarodne studije o samoprijavljenom prijestupništvu djece u BiH⁸⁸, na uzorku od 2.149 djece od VII do IX razreda, ukazuju na to da je gotovo u svakom odjeljenju najmanje jedan učenik/ca nosio/la oružje (pištolj, nož ili lanac). Naučnici su identificirali brojne faktore rizika za nošenje oružja, uključujući zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, stanovanje u ruralnom području, percepciju da vršnjaci nose oružje kao i karakteristike susjedstva i šire okoline. Vjerovatno najfrekventiniji faktor rizika u istraživanjima je muški spol.⁸⁹ Ukoliko žive u susjedstvu sa visokom stopom kriminaliteta, djeca mogu nositi oružje radi samoodbrane. Nošenje oružja može dati djeci i mladima hrabrost da idu na mjesta koja bi inače izbjegavali kao i ohrabriti ih da učestvuju u tučnjavama. Noževi su lako dostupni a zabrana posjedovanja i nošenja noževa je teža nego zabrana vatrenog oružja. Nadalje, staklo također može biti sredstvo povređivanja, posebno u kontekstima gdje djeca i mladi piju alkohol i zabavljaju se.⁹⁰

4.18. Učenik/učenica skita i/ili prosjači

Prosjačenje je definirano kao skup aktivnosti gdje osoba traži od nepoznate osobe novac na osnovu toga jer je siromašna, ili joj treba humanitarna donacija za zdravlje ili iz religijskih razloga. Prosjaci također mogu prodavati male stvari,

⁸⁶ World Health Organisation (2016). *INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children*. Geneva: WHO

⁸⁷ World Health Organisation (2010). *European report on preventing violence and knife crime among young people*. Rome: WHO

⁸⁸ Maljević, A., Šučur Janjetović, V., Budimlić, M., Jović, N., Miodragović, J., Vujović, S. (2017). *Međunarodna studija o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini: Izvještaj za stručne radnike u oblasti zaštite djece*. Sarajevo: CPRC

⁸⁹ Blumberg, E.J., Liles, S., Kelley, N.J., Hovell, M.F., Bousman, C.A., Shillington, A.M., Ji, M., Clapp, J. (2009). *Predictors of Weapon Carrying in Youth Attending Drop-in Centers*. *American Journal of Health Behaviour*, 33 (6), 745-758

⁹⁰ World Health Organisation (2010). *European report on preventing violence and knife crime among young people*. Rome: WHO

kao što je cvijeće ili maramice, u zamjenu za novac koji nije u skladu sa vrijednosti stvari koja se prodaje. Ovdje se također uključuje i traženje novca za pranje stakla na automobilu, ili različite izvedbe kao što su pjevanje, ili sviranje nekog muzičkog instrumenta, kao i sakupljanje metala ili drugih dobara koja se mogu reciklirati, usmjeravanje auta na parking mjesta, vraćanje kolica u supermarketima.⁹¹ Prosjačenje kod djece uključuje angažovanje djece u bilo kojim aktivnostima spomenutim gore pod prosjačenjem, u društvu roditelja/staratelja, ili druge odrasle osobe, ili druge djece, ili bez pratnje. Faktori rizika za uključenost djece u prosjačenje su:

- a) Siromaštvo i socijalna isključenost: nezaposlenost u dječijoj porodici, problem sa smještajem u porodici djeteta, socijalni problem u porodici, poput alkoholizma, nemogućnost redovnih obroka svaki drugi dan, nedostatak pristupa obrazovanju, nedostatak pristupa zdravstvenom servisu, nedostatak pristupa socijalnom servisu, nedostatak pristupa servisima za brigu o djeci, nedostatak jedinstvenog matičnog broja i identifikacijskih dokumenata;
- b) Diskriminacija: djeca koja pripadaju određenim etničkim grupama, odvojenost djece u drugim razredima ili školama, nezaposlenost roditelja/staratelja zbog diskriminacije. Djeca koja prosjače nalaze se u riziku da naruše svoje zdravlje, da ne završe osnovnu školu, da budu žrtve traffickinga, da budu žrtve prinudnog rada, te žrtve bilo kojeg drugog oblika zloupotrebe djece. Osim prosjačenja, i samo bivanje djeteta na ulici bez nadzora roditelja/staratelja duži vremenski period je po sebi faktor rizika za zloupotrebu djece i adolescenata, te se stoga treba tretirati sa istom ozbiljnošću kao i prosjačanje. Neophodno je da škola, kod ovakvog kompleksnog problema, saraduje sa službama socijalne zaštite, policijom, nevladinim organizacijama i ostalim organizacijama na nivou lokalne zajednice kako bi se timski pristupilo pružanju pomoći djetetu i porodici. Brojni su primjeri dobre prakse na sprečavanju prosjačenja i razvijanja nulte tolerancije na prosjačenje kod djece.⁹²

4.18. Učenik/učenica iznosi ksenofobne stavove i/ili upražnjava govor mržnje

Učenik/ca javno iznosi stavove kojima se širi, podstiče, promovira ili opravdava rasna mržnja, ksenofobija, antisemitizam i drugi oblici mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentризmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima, ili

⁹¹ European Commission (2012). Report for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU. EU: Home Affairs

⁹² European Commission (2012). Report for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU. EU: Home Affairs

ljudima imigrantskog porijekla.⁹³ Govor mržnje je pojam koji označava govor čiji je cilj degradirati (poniziti), prestrašiti ili poticati nasilje i predrasude protiv osobe ili grupe ljudi zbog rasne pripadnosti, spola, starosti, etničke ili nacionalne pripadnosti, religije, seksualne orijentacije, spolnog identiteta, invaliditeta, jezika, moralnih ili političkih stajališta, socijalno-ekonomske pripadnosti, zanimanja ili izgleda (npr. visine, težine, boje kose), mentalnih sposobnosti ili drugih sličnih razlika. Pojam obuhvata pisane i usmene te vizualne komunikacije i uključuje masovne medije, kao i neke druge forme djelovanja u javnosti (npr. na internetu).⁹⁴

Učenici najčešće govor mržnje upražnjavaju putem interneta: neki postavljaju uvredljive statue, dok drugi samo "lajkuju" uvredljive objave ili komentare, sa željom da se svide vršnjačkoj grupi i bez znanja i razmišljanja o štetnosti koje takvi komentari ostavljaju po vršnjake kojima su upućeni. Obrazovni sistem je jedan od najvažnijih faktora u promociji društvene pravde, te kao takav treba podsticati razvijanje multikulturalne i antirasističke edukacije.⁹⁵

Kao što je ranije naglašeno u dijelu ovog Priručnika (3.2. "Oblik i način vođenja evidencije"), ostala ponašanja koja nisu predviđena u „Listi faktora rizika“, a za koje nastavnik procjeni da ugrožavaju najbolji interes učenika, mogu se prijaviti stručnoj službi škole bez unosa u evidenciju (Slika 1). Stručna služba škole će na osnovu detaljne analize odlučiti o svakoj prijavi, a u skladu sa strukovnim standardima i principom najboljeg interesa učenika.

U tom slučaju, stručna služba škole je dužna i za ova ponašanja predložiti izradu „Individualnog plana podrške“ ili „Individualnog plana brige“ u skladu sa odredbama Pravilnika o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana, ukoliko procjeni da je to neophodno i u najboljem interesu učenika.

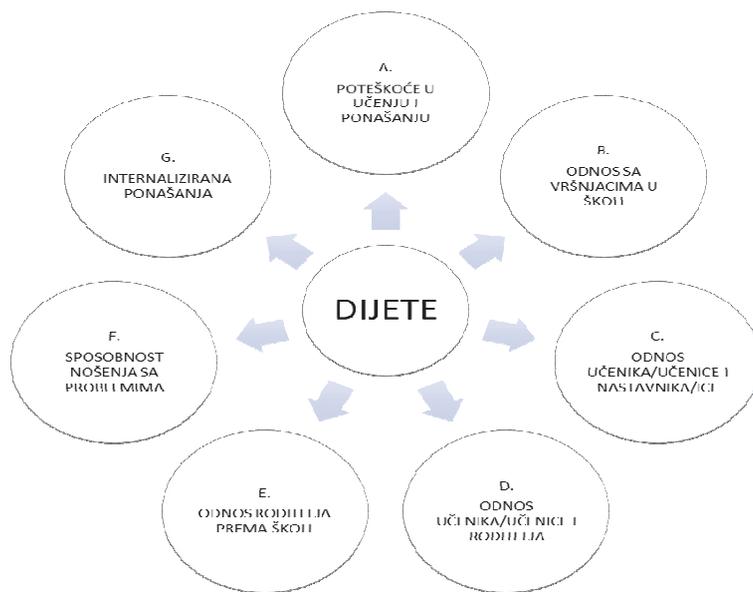
Kod razumijevanja govora mržnje kod učenika, važno je uzeti u obzir širi kontekst odrastanja, kroz koji djeca modeliraju govor mržnje odraslih koji je često prisutan u našoj društvenoj javnosti. Osim toga, škola takvim učenicima treba posvetiti više pažnje u smislu učenja socijalnih vještina i proširivanja znanja kod učenika o socijalnoj pravdi.

⁹³ Međunarodni propisi i propisi Bosne i Hercegovine o slobodi izražavanja i zabrani govora mržnje na internetu (2015). Parlamentarna skupština BiH

⁹⁴ Ibid

⁹⁵ Ljubotina, D. (2004). Mladi i socijalna pravda. Revija za socijalnu politiku, 2, 159-175.

Slika 1: Ostala moguća ponašanja

5. OSTALA PONAŠANJA KOJA NISU SADRŽANA U „LISTI FAKTORA RIZIKA“

5.1. Poteškoće u učenju i ponašanju

Učenik/učenica pokazuje teškoće u savladavanju nastavnog gradiva

Poteškoće u učenju mogu biti kratkotrajne (prolazne), mogu biti vezane za vrijeme školovanja ili trajati cijeli život, mogu se ispoljavati kod pojedinog predmeta ili kod većeg broja predmeta. Na uspješnost učenika pri postizanju očekivanih postignuća i ciljeva nastave pored vanjskih faktora, kao što su kvaliteta života, poticajna ili nepoticajna okolina iz koje proizlazi⁹⁶, intelektualne sposobnosti pojedinca⁹⁷, značajno utječu i školski faktori, kako organizacija nastave, tako i djelovanje nastavnika. Teškoće učenika u učenju se najčešće dijele na opće i specifične. Autor Lerner definira učenike s teškoćama u učenju kao “heterogenu skupinu djece različitih kognitivnih, socijalnih, emocionalnih i ostalih obilježja a koja kod učenja imaju značajno veće poteškoće od većine djece njihovog uzrasta”.⁹⁸ Opće ili nespecifične teškoće u učenju mogu proizlaziti iz okoline (npr. loša ekonomska situacija porodice, obra-

Za kvalitetnu pomoć učenicima s poteškoćama u učenju moramo poznavati karakteristike učenika s teškoćama u učenju, uzroke teškoća kao i načine pružanja prilagođene stručne pomoći

⁹⁶ Žakelj, A. i Valenčić Zuljan, M., (2014). Poteškoće učenika u učenju i oblici pomoći. Vršac. Visoka škola strukovnih studija "Mihailo Palov" (Vršac: Tuli).

⁹⁷ Marjanović Umek, L., Fekonja, U. i Bajc, K. (2006). Dejavniki otrokove pripravljenosti za šolo. Psihološka obzorja

⁹⁸ Magajna, L., Kavkler, M., Čačinovič Vogrinčič, G., Pečjak, S., Bregar Golobič, K. (2008a). Koncept dela, program osnovnoškolskega izobraževanja. Učne težave v osnovni šoli. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

zovna zanemarenost, oskudna socijalizacija, uskraćana emocionalna podrška, višejezičnost i višekulturalnost), nekih unutrašnjih faktora (npr. općenito usporen razvoj kognitivnih sposobnosti, smetnje pažnje, hiperaktivnost, ispodprosječne ili granične intelektualne sposobnosti) ili neodgovarajućih odgojno-obrazovnih interakcija (npr. strah od neuspjeha, nezrelost, nedostatak navike učenja). Zbog svega nabrojenog pojedinci mogu imati brojne poteškoće i prepreke u iskazivanju znanja ili vještina.⁹⁹ Autorica Magajna¹⁰⁰ sa suradnicima ovu skupinu teškoća određuje kao heterogene a koje se opet ispoljavaju na bilo kojem od sljedećih područja: pažnja, shvaćanje, mišljenje, koordinacija, komunikacija (jezik, govor), čitanje, pisanje, pravopis, računanje, socijalna kompetentnost i emocionalno sazrijevanje te one utječu na mogućnost prihvaćanja, obrađivanja, povezivanja i interpretacije informacija i ometaju učenje temeljnih školskih vještina (čitanja, pisanja i računanja).

Učenika/učenica pokazuje specifične teškoće čitanja, pisanja i /ili računanja

Ovdje je riječ o djeci sa zadovoljavajućom, prosječnom inteligencijom koja su podvrgnuta uobičajenim načinima poučavanja, a čija je školska uspješnost značajno niža od očekivane.

Saradnja roditelja/staratelja i škole je nužna i neizostavna.

Riječ je o specifičnim teškoćama učenja kada je kod djeteta prisutno izmijenjeno odvijanje jednog ili više temeljnih psiholoških procesa koji su uključeni u razumijevanje i upotrebu govornog ili pisanog jezika.¹⁰¹ Poteškoće se mogu pojaviti u vidu otežanog razumijevanja, zaključivanja, govora, čitanja, pisanja ili računanja.¹⁰² U ovu skupinu nisu uključena djeca sa senzornim poteškoćama (teškoće vida i teškoće sluha), djeca sa umanjenim intelektualnim sposobnostima, s emocionalnim poteškoćama i djeca koja odrastaju u nepoticajnoj okolini.¹⁰³ Najčešće su poteškoće čitanja koje se javljaju kod 4 do 12% školske djece.¹⁰⁴ Iako se znakovi teškoća u čitanju mogu primijetiti još u predškolskom razdoblju, rijetko se prepoznaju prije prvog razreda. Djeca sa poteškoćama čitanja imaju teškoće u povezivanju slova, često griješe, iskrivljuju, ispuštaju i zamjenjuju slova i pogrešno

razumijevaju pročitano. S ranim prepoznavanjem prognoza je dobra u značajnom postotku slučajeva, ali se kod određenog broja teškoće mogu nastaviti i u odrasloj dobi. Teškoća je zapravo trajna i ozbiljno ometa uspješnu adaptaciju na školu, pa se

⁹⁹ Ibid

¹⁰⁰ Ibid

¹⁰¹ Mardešić, D. (2003). Pedijatrija. Zagreb: Školska knjiga

¹⁰² Ibid

¹⁰³ Ibid

¹⁰⁴ Ibid

kao posljedica često javljaju sekundarna odstupanja u ponašanju ili plašljivost i izbjegavanje škole i učenja.¹⁰⁵ U postupku s takvom djecom s teškoćama u čitanju korisne su vježbe za poboljšanje prepoznavanja slova, tehnike za vježbanje iščitavanja ili postupci usmjereni ka poboljšanju motivacije za vježbe čitanja i ublažavanje doživljaja neuspjeha u školi. Bez obzira na izbor postupka, uvijek treba dati mišljenje i preporuke za individualizirani, odnosno prilagođeni program učenja te potražiti podršku defektologa.

Saradnja roditelja/staratelja i škole je nužna i neizostavna.

Disleksija se opisuje kao trajna poteškoća u pisanom jeziku, u svladavanju čitanja, pisanja, dijelom i računanja, zbog nemogućnosti pravilnog dekodiranja pojedinih riječi, čime se bitno narušava preciznost i brzina čitanja te dobro razumijevanje pročitano. **Disleksija ne nastaje zbog načina poučavanja ili smanjenih intelektualnih sposobnosti.** Najčešće se prvi put prepoznaje u prvim godinama školovanja, bitno narušava proces stjecanja i pokazivanja znanja u školi i stoga postaje teškoćom u učenju.¹⁰⁶

Disgrafija je specifična teškoća u pisanju, nesposobnost djeteta da savlada vještinu pisanja (prema pravopisnim i gramatičkim načelima maternjeg jezika), koja se ogleda u mnogobrojnim tipičnim greškama.¹⁰⁷

Pod **diskalkulijom** podrazumijevamo skup specifičnih teškoća u učenju matematike i obavljanju matematičkih radnji. Takva odstupanja stvaraju ozbiljne teškoće u ovladavanju matematikom, bez obzira na dovoljan stupanj spoznajnog razvoja, normalno funkcioniranje osjetila te povoljne uslove redovnog podučavanja. Kod djece s diskalkulijom postoji očit nesrazmjer između mentalne dobi djeteta i tzv. matematičke dobi. Matematičke sposobnosti znatno su ispod prosjeka, dok su opće mentalne sposobnosti tipične za hronološku dob. Djecu s diskalkulijom prepoznamo po tome što čine mnogo neuobičajenih, specifičnih grešaka.¹⁰⁸

Učenik/učenica je nezainteresovan (a) za nastavu (odsustvo motivacije za nastavu)

Motivacijski faktori definirani su kao sve ono što čovjeka potiče na svrhovite djelatnosti. Interesovanje je motivacijski faktor koji kod pojedinca stvara želju za istraživanjem, proučavanjem, traženjem i izdvajanjem informacija iz predmeta koji ga okružuju. Kao faktor motivacije interes možemo promatrati kao motiv koji nas potiče na

¹⁰⁵ Ibid

¹⁰⁶ Vlah N. (2012). Poremećaji čitanja i pisanja; Narodni zdravstveni list; Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije u suradnji s Hrvatskim zavodom za javno zdravstvo; 2012; 628-629/2012.

¹⁰⁷ Ibid

¹⁰⁸ Ibid

aktivnosti istraživanja putem kojih dobivamo informacije koje tražimo. Kod učenika, interes osobe određuje količinu pažnje koju usmjerava na pojedini predmet tj. gradivo, te koliko će dobro procesirati, razumjeti i pamtili naučene informacije.¹⁰⁹ Uz prisutnost motiva javlja se motivacijsko ponašanje te možemo reći da je zainteresiranost za učenje/nastavu jedan od najvažnijih komponenti koja djeluje na ishode učenja. Kao jedna od najvažnijih komponenti povezana je ne samo sa školskim uspjehom već i s pozitivnim stavovima prema školi i učenju. **Učenici koji su motivirani da nauče nešto što će im koristiti u budućnosti upotrebljavaju više kognitivne procese te usvajaju više gradiva od učenika koji su manje motivirani.**¹¹⁰ Učestali neuspjesi mogu ostaviti dubok trag i nepovoljno djelovati na razvoj samopouzdanja ili motivaciju za daljnji rad i usvajanje različitih znanja, vještina i navika. Djeca tada često odustaju od pokušaja da djeluju na vrijeme i onda kada se nešto može popraviti što vodi razvoju nemarnosti.¹¹¹ Uloga nastavnika/ce u obrazovanju i motivaciji od velikog je značaja s obzirom da on/ona oblikuje način provođenja nastave. Nastavnik/ca, kao jedna od najbitnijih stavki u obrazovanju, povezuje se sa zadovoljstvom učenika nastavom te njihovom zainteresiranošću za pojedini predmet.¹¹²

Učenik/učenica ima poteškoće sa pažnjom i koncentracijom

Polaskom u školu ponašanje djeteta sa poteškoćama pažnje i koncentracije postaje uočljivije zbog pojačanih zahtjeva strukturirane školske sredine. Mogućnost koncentracije im je puno manja u odnosu na drugu djecu, sve im lako odvlači pažnju, odsutni su mislima pa često ne prate predavanje i upute nastavnika. Poznato je da nedovoljna sposobnost djeteta da voljno kontroliše pažnju dovodi do problema da adekvatno prati i usvaja prezentovane sadržaje. Da bi uopće govorili o poteškoćama pažnje i koncentracije nužno je da poteškoće budu izraženije od uobičajenog ponašanja za djetetovu dob i razvojni stupanj, moraju značajno narušavati funkcioniranje u različitim područjima djetetova života (npr. u školi, odnosima sa vršnjacima, odnosu sa roditeljima/starateljima, slobodnim aktivnostima djeteta).¹¹³ **Važno je naglasiti da se dijete ne ponaša namjerno nepažljivo i da proces pažnje ne može voljno kontrolisati.**¹¹⁴ **Ova djeca su sposobna uspostaviti pažnju, međutim, teškoće nastaju prilikom njenog održavanja kroz duži vremenski period i usmjeravanja na određene sadržaje, posebno one koje djetetu nisu zanimljivi.**¹¹⁵ Po mišljenju nekih autora, 30 % djece iz populacije

¹⁰⁹ Reeve, J., 2010., Razumijevanje motivacije i emocije, Naklada Slap, Zagreb

¹¹⁰ Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., Miljković, D., (2014). Psihologija obrazovanja, IEP-Vern, Zagreb

¹¹¹ Bouillet, D., Uzelac, S. (2007): Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska Knjiga.

¹¹² Glazzard, J., Denby, N., Price, J., (2016). Kako poučavati. Zagreb. Educa, nakladno društvo d.o.o.

¹¹³ Buljan Flander, G. i sur. (2018). Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje. Sveta Nedjelja: Geromar

¹¹⁴ Ibid

¹¹⁵ Ibid

nižeg školskog uzrasta imaju neki oblik poteškoća pažnje.¹¹⁶ Trajanje mogućnosti koncentracije i usmjeravanja te održavanja pažnje varira. Ponekad je ovisno o danu ili periodu dana, umoru djeteta te nekim drugim okolnostima kad dijete ima svoje “dobre” (pažnja traje dvadesetak minuta) i “loše” trenutke (npr. može se koncentrisati na pet minuta).¹¹⁷ Za djecu kod kojih je prisutna teškoća održavanja pažnje i koncentracije karakteristična su sljedeća ponašanja: ne posvećuju pažnju detaljima, prave greške zbog nepažljivosti, teško se fokusiraju na pisanje zadaće ili igru, imamo dojam da nas ne slušaju čak i kada im se direktno obraćamo, otežano prate upute, lako ih ometaju vanjski podražaji, odsutna su mislima, sporije uče novo gradivo i izvršavaju zadatke, izbjegavaju ili odbijaju zadatke koji zahtijevaju duži mentalni napor.¹¹⁸ Stoga nije neočekivano da se ova djeca brže umore i odustanu od izvršavanja zadataka u test situaciji. I pored dodatne stimulacije, pojedina djeca ne uspijevaju da završe svoje zadatke. Teškoće u usmjeravanju pažnje i koncentraciji najčešće rezultiraju školskim neuspjehom. **Važno je da nastavnici prepoznaju jake snage djeteta ali i slabosti te okolnosti u kojima ona mogu iskazati sav svoj potencijal uz podršku nastavnika i stručne službe škole.**¹¹⁹

Učenik/učenica pokazuje impulsivno ponašanje (nema strpljenja, ne može mirno sjediti na času, nemogućnost čekanja na red, pretjerano priča i/ili odgovara prije nego li nastavnik završi pitanje)

Ovoj djeci je teško sjediti na jednom mjestu kada se to od njih očekuje, npr. u školi. Moraju ustajati, mahati nogama, vrpolti se, tresti rukama i nogama, manipulirati predmetima (npr. stalno lupkaju olovkom). Trče, skaču ili se penju u situacijama u kojima je to neprikladno te se za njih često kaže da su nemirna i pretjerano aktivna djeca. Pretjerano pričaju te im je teško izvršavati zadatke koji zahtijevaju mir i tišinu. Dijete učestalo mijenja aktivnosti i doima se da je neumorno.¹²⁰ Nemaju strpljenja za aktivnosti i obaveze koje se moraju obavljati polako i tiho. Djeca za koju su karakteristična ova ponašanja znaju pravila ponašanja i šta se očekuje od njih u pojedinim situacijama, ali poteškoće nastaju kada trebaju izvesti određeno ponašanje i kontrolirati ga.¹²¹

Važno je naglasiti da dijete ne ispoljava ova ponašanja namjerno nego da su ona van djetetove kontrole

¹¹⁶ Veselinović-Jovanović, M. (2001): Hiperaktivno dete, Zadužbina Andrejević, Beograd.

¹¹⁷ Ibid

¹¹⁸ Ibid

¹¹⁹ Ibid

¹²⁰ Buljan Flander, G. i sur. (2018). Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje. Sveta Nedjelja: Geromar

¹²¹ Ibid

Za djecu koja ispoljavaju impulsivno ponašanje karakteristično je da daju odgovore i prije nego što čuju pitanje do kraja, nemaju strpljenja čekati u redu, upadaju drugima u razgovor te prekidaju ili ometaju druge u onome što rade ili govore. Djeluju prije nego što promisle, otežano kontrolišu reakcije na dani podražaj, burno emotivno reaguju i nemaju mogućnost predviđanja posljedica.¹²² Djeca s ovim oblikom ponašanja vrlo brzo postaju svjesna svojih teškoća u regulaciji pažnje, svoje impulzivnosti i problema u kontaktima s roditeljima/starateljima, učiteljima i vršnjacima. Kao rezultat ove spoznaje, dijete osjeća gubitak kontrole nad vlastitim ponašanjem i gubi samopoštovanje. Ovakvo ponašnje rezultiraju teškoćama stvaranja dobrih socijalnih odnosima sa vršnjacima i mreže socijalne podrške. Važno je da nastavnici pravovremeno prepoznaju djecu koja ispoljavaju ovaj vid ponašanja te da im pristupe na njima primjeren način kroz individualizirani pristup u nastavnom procesu. **Ukoliko se ova ponašanja zanemare i izostane adekvatna podrška, dijete može razviti sekundarne probleme (nisko samopouzdanje, emocionalni i ponašajni problem itd.).**¹²³

5.2. Odnos sa vršnjacima u školi

Učenik/učenica nije prihvaćen/a od strane vršnjaka u odjeljenju ili on/a ne prihvata vršnjake

Interes za druženje naglašen je tijekom cijelog ranog djetinjstva, no polaskom u školu, vršnjaci postaju sve važniji aspekt djetetova života. Tijekom školskoga perioda, razvijaju se kognitivne sposobnosti koje omogućuju saradnju, rješavanje problema i konflikata¹²⁴ što omogućuje stjecanje i održavanje socijalnih odnosa. U tom razdoblju, djeci je važan status koji zauzimaju u grupi. Djeca koja se osjećaju prihvaćenima, zadovoljnija su, dok odbačena djeca pokazuju neprilagođene obrasce ponašanja, poput agresije, povučeniosti, usamljenosti i školskog neuspjeha.¹²⁵

Karakteristika odbačene djece su brojna negativna socijalna ponašanja. No, i ovdje postoje dvije podskupine koje se međusobno razlikuju: odbačena djeca sa agresivnim ponašanjem i odbačena povučena djeca.¹²⁶ Odbačena djeca sa agresivnim ponašanjem čine veću podskupinu. Ona pokazuju ozbiljne probleme u ponašanju: visoke stope sukoba, fizičku agresiju, hiperaktivnost te impulzivna ponašanja. Kod njih se primjećuje manjak socijalnoga razumijevanja i regulacije neugodnih emocija te je za njih vjerovatnije da će biti loši u zauzimanju tuđe

¹²² Ibid

¹²³ Ibid

¹²⁴ Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji: kontekst razvoja djeteta. Jastrebarsko: Naklada Slap.

¹²⁵ Ibid

¹²⁶ Berk, L. E. (2015). Dječja razvojna psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap.

perspektive, bezazlena ponašanja vršnjaka protumačiti kao neprijateljska, kriviti druge za svoje socijalne poteškoće i iskazivati ljutnju.¹²⁷ Ukoliko ih se usporedi s popularnom djecom koja pokazuju agresivno ponašanje, odbačena djeca sa agresivnim ponašanjem su neprijateljski nastrojena i ne koriste agresivnost kako bi zadržali status, već pokazuju emocionalno nekontrolirano ponašanje.¹²⁸ Iz navedenih su razloga često ismijavana i odbačena te ih vršnjaci izbjegavaju. Odbačene povučene djece manje je nego odbačene djece sa agresivnim ponašanjem. Smatra ih se pasivnima i socijalno neadaptiranim. Ova su djeca plašljiva, preplavljena socijalnom anksioznošću, imaju negativna očekivanja o načinu na koji će se vršnjaci odnositi prema njima te se boje ismijavanja i napada. Također, odbačena djeca vršnjake ne doživljavaju kao prijatelje, ne očekuju njihovu podršku i pomoć, osjetljiviji su na stres, češće ljuti i puni neprijateljskih emocija.¹²⁹

Kako nisu skloni pripadanju skupini, nisu vješti u rješavanju sukoba te ne znaju praviti kompromise.¹³⁰ Vršnjaci počinju odbacivati ovu djecu već u vrtiću što dovodi do pristrane obrade socijalnih informacija i još veće hostilnosti u kasnijoj dobi.¹³¹ Ovaj proces za posljedicu ima smanjeno sudjelovanje odbačene djece u aktivnostima grupe, povećan osjećaj usamljenosti, slabiji školski uspjeh te želju za izbjegavanjem škole.¹³² Obje skupine odbačene djece uobičajeno se sprijateljuju s drugom odbačenom djecom, a većina ih ima malo prijatelja. Njihova su prijateljstva manje bliska, razina podrške nije visoka te nema učinkovitog rješavanja sukoba.¹³³ Ipak, neka odbačena djeca nemaju uopće prijatelje što je posljedica niskog samopoštovanja, nepovjerenja u vršnjake i poteškoća s prilagodbom.¹³⁴

Još jedan od mogućih razloga zbog kojeg dijete izbjegava bilo koji oblik interakcije sa vršnjacima može proizlaziti iz osjećaja stida i uvjerenja da nije vrijedno pažnje, da ne zaslužuje biti dio vršnjačke grupe niti imati prijatelje. Ovaj tip samopimanja susrećemo kod djece koja su dugi niz godina izložena zanemarivanju ili nasilju (psihičkom, fizičkom ili seksualnom).

---

127 Ibid

128 Ibid

129 Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji: kontekst razvoja djeteta. Jastrebarsko: Naklada Slap

130 Berk, L. E. (2015). Dječja razvojna psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap.

131 Dodge, K. A., Lansford, J. E., Burks, V. S., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R. i Price, J. M. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development*, 74(2), 374 – 93.

132 Berk, L. E. (2015). Dječja razvojna psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap.

133 Ibid

134 Ladd, G. W. i Troop – Gordon, W. (2003). The Role of Chronic Peer Difficulties in the Development of Children's Psychological Adjustment Problems. *Child Development*, 74 (5), 1344 – 1367.

Nastavnici i stručni saradnici imaju veliku ulogu u integrisanju djece koja se osjećaju odbačenima u odjeljenju. Nažalost, nekada nastavnici dodatno stigmatiziraju dijete u odjeljenju, ukoliko ga javno postide zbog njegovog/njenog ponašanja ili ocjena, i ukoliko tom djetetu daju slabo ili nimalo pohvala a mnogo kritika pred drugim učenicima. Nastavnici imaju moć da pred drugom djecom istaknu pozitivne osobine tog djeteta, kao i da ga javno pohvaljuju za male pozitivne korake u ponašanju.

Ukoliko sumnjamo da je izloženost djeteta nasilju razlog zbog kojeg ga vršnjaci odbacuju, ili zbog kojeg dijete samo ne želi biti dio vršnjačke grupe, potrebno je hitno djelovati u skladu sa procedurama navedenim u Smjernicama za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH.¹³⁵

Učenik/ učenica je izložen/a vršnjačkom nasilju (verbalnom, fizičkom i relacijskom)

Vršnjačko nasilje izuzetno je važna problematika jer je sveprisutna, može se dogoditi svakome, utječe na dijete koje čini nasilje, na dijete nad kojim je počinjeno nasilje kao i na djecu koja promatraju. Jedna od najdestruktivnijih posljedica

Ostavlja posljedice na cjelokupno psihofizičko stanje djeteta, na samopoštovanje, samopouzdanje, obrazovni uspjeh u školi i dugoročno na kvalitetu odnosa s drugim ljudima

nerješavanja problema nasilnog ponašanja jeste njegovo nezaustavljanje i širenje kruga nasilnog ponašanja u svim sferama društva. Nasilna djeca odrastaju u nasilne mlade ljude. Autor objašnjava da određeno ponašanje možemo smatrati nasilnim ukoliko se ponavlja tokom dužeg vremenskog perioda te ukoliko postoji namjera da se povrijedi i/ili uznemiri drugo dijete, iako se i pojedinačan slučaj ozbiljnog zlostavljanja u nekim okolnostima može proglasiti nasilništvom. Vršnjačko nasilje je trajna i učestala izloženost

djeteta negativnim postupcima jednog ili više učenika/učenica koji ga namjerno žele povrijediti, poniziti ili izložiti neugodnostima.¹³⁶ Javlja se u nekoliko oblika: fizičko, verbalno, relacijsko ili emocionalno, seksualno, ekonomsko i kulturalno vršnjačko nasilje. Fizičko nasilje uključuje udaranje, ozljeđivanje, štipanje i oštećivanje imovine. Verbalni oblik je zlostavljanje riječima kojem je cilj povrijediti ili osramotiti drugo dijete. Relacijsko ili emocionalno nasilje podrazumijeva odbijanje komunikacije, izolaciju, širenje glasina i ogovaranje. Seksualno nasilje podra-

¹³⁵ Muratbegović, E. i sur. (2013). Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo.

¹³⁶ Olweus, D. (1998.): Nasilje među djecom u školi. Zagreb: Školska knjiga

zumijeva upućivanje komentara koji imaju seksualnu konotaciju, navođenje na učešće u seksualnim aktivnostima ili snimanje i/ili objavljivanje fotografija eksplisitivnog sadržaja. Ekonomsko nasilje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novaca, a kulturalno vrijeđanje na rasnoj, nacionalnoj i religijskoj razini.¹³⁷ Djeca koja su izložena nasilju su često tiha, mirna, pasivna, nesigurna i oprezna djeca niskog samopouzdanja ili s manjkom samopoštovanja. Takva djeca magneti su za djecu koja su sklona nasilnom ponašanju jer su poslušna i pristaju na sve kako bi zadržali prijateljstvo i boje se suprotstaviti nasilniku. Misle da bolje i ne zaslužuju ili čak da su sami krivi za to što im se događa.¹³⁸ U skupini djece koja su u visokom riziku da dožive nasilje su i djeca nedovoljno razvijenih socijalnih vještina, djeca koja se ističu jer su bistra, pametna ili talentirana, nezavisna djeca koja se ne priklanjaju normama. Bez obzira na sva prethodno rečena obilježja, zaključak je da bilo koje dijete može postati žrtvom samo zato jer se našlo na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme, a drugo dijete sklono nasilnim ponašanjima je imalo potrebu iskaliti se na nekom u tome trenutku.¹³⁹ Nasilje nad djecom predstavlja ogromnu traumu za dijete. U djetinstvu se ličnost svakog čovjeka izgrađuje i ovaj način traumatizacije ozbiljno ugrožava zdrav rast i razvoj pojedinca. Posljedice mogu biti kratkoročne i dugoročne. Kratkoročne su: strah, anksioznost, smetnje spavanja, nesanica, slab apetit, psihosomatske smetnje i sl. Može doći i do pojave posttraumatskog stresnog poremećaja, koji se ogleda u ponovnom proživljavanju traume, izbjegavanju podražaja koji podsjećaju na zlostavljanje, noćnim morama i iritabilnosti. Osim ovih kratkoročnih posljedica, nasilje nad djecom dovodi i do cijelog niza dugoročnih posljedica za dijete. Razvija se nepovjerenje prema odraslima budući da su ih odrasli od kojih su očekivali sigurnost, ljubav, podršku i vrednovanje izdali. Također se javlja manjak samopouzdanja, samopoštovanja a može doći i do ozbiljnijih teškoća na planu emocionalnog i ponašajnog funkcionisanja.¹⁴⁰ Postoji niz razloga zbog kojih djeca odraslima ne govore o doživljenom nasilju. Prvi razlog je osjećaj srama, krivnje i neuspjeha ili da će ih se smatrati kukavicama. Drugi razlog može biti strah da će se dijete, koje je nasilno postupilo, osvetiti ukoliko ga prijave ili strah od pogoršavanja situacije. Također, mogu misliti da im niko ne može pomoći. Osjećaju se izoliranima i misle da je dijete koje je ispoljilo nasilno ponašanje previše moćno, lukavo i pametno da bi ga se moglo zaustaviti. Mogu biti uvjereni kako je nasilništvo dio odrastanja i kako ga moraju prihvatiti ili da je „cinkanje“ vršnjaka glupo i djetinjasto i da će popuštanjem i

¹³⁷ Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). Nasilje nad djecom i među djecom. Zagreb: Naklada Slap.

¹³⁸ Buljan Flander, G. (2007). Nasilje među djecom. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Grad Zagreb.

¹³⁹ Coloroso, B. (2004). Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole; kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja. Zagreb: Tiskara Millennium.

¹⁴⁰ Buljan Flander, G. (2007). Nasilje među djecom. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Grad Zagreb.

podnošenjem nasilja pokazati da su zreliji.¹⁴¹ Autori navode neke od znakova upozorenja koji mogu ukazivati da je dijete izloženo vršnjačkom nasilju: dijete naglo gubi interes za odlazak u školu ili čak odbija ići u školu, mijenja uobičajeni put do škole ili moli roditelje/staratelje da ih voze u školu, popušta u školskom uspjehu jer se teško koncentriše ili je često zamišljeno, ne sudjeluje u školskim aktivnostima i većinu vremena provodi samo, često „gubi“ džeparac, često dolazi kući s poderanom odjećom ili oštećenim školskim knjigama i priborom te za to ne daje logično objašnjenje. Dijete izgleda tužno, ljuto ili preplašeno, izbjegava govoriti o svojim vršnjacima i svakodnevnim aktivnostima, na tjelu mogu biti vidne modrice, ogrebotine i porezotine, postaje agresivno, uznemireno i napeto, gubi apetit, ima česte glavobolje, bolove u stomaku, napade panike, poremećaje u spavanju, osjeća se iscrpljeno. Zbog svog svakodnevnog kontakta s djecom i lakšim praćenjem njihova psihofizičkog stanja i promjena u ponašanju, nastavnici su u mogućnosti rano prepoznati problem i adekvatno reagirati, zbog čega imaju najvažniju ulogu u prevenciji i borbi protiv vršnjačkog nasilja.¹⁴²

Učenik/učenica se žali na ponašanje vršnjaka

Učenici se mogu žaliti na ponašanje vršnjaka svakodnevno i iz različitih razloga. Učenici nižih razreda osnovne škole često se žale ukoliko njihovi vršnjaci iz razreda ne poštuju školska pravila dok će se adolescenti radije žaliti na drugove ili drugarice koji/e se ne uklapaju u grupu vršnjaka, odnosno na vršnjake koji ne žele biti u “raji”. Međutim, najčešće će se žalbe učenika odnositi na doživljavanje vršnjačkog nasilja, posebno ukoliko je školsko osoblje senzibilizirano na pojavu i reagovanje u slučajevima vršnjačkog nasilja. Ukoliko se žalbe djece odnose na doživljavanje vršnjačkog nasilja, razrednici odnosno stručni saradnici trebaju reagovati na ove žalbe u smislu da obave razgovor sa djecom na čije ponašanje se učenici žale, i da, ukoliko se radi o vršnjačkom nasilju, poduzmu sve aktivnosti na nivou škole u vezi sa tim.

Zato je veoma bitno da nastavnici posvete pažnju bilo kojem obliku žalbi od strane učenika na svoje vršnjake te da se ispituju i ustanove uzroci takvih žalbi

S obzirom da naučnici dijele žrtve vršnjačkog nasilja na pasivne i provokativne,¹⁴³ može se pretpostaviti da su djeca koja spadaju u grupu provokativnih žrtava sklonija da prijavljuju nasilje odnosno da se žale na ponašanje vršnjaka kod nastavnika/ce kao i pedagoga/inje ili psihologa/inje škole, nego što su to pasivne

¹⁴¹ Coloroso, B. (2004). Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole; kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja. Zagreb: Tiskara Millennium.

¹⁴² Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). Nasilje nad djecom i među djecom. Zagreb: Naklada Slap.

¹⁴³ Profaca, B., Puhovski S., Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. Društvena istraživanja 3 (83)

žrtve nasilja. Naime, Olweus¹⁴⁴ navodi da su pasivne žrtve plašljive i nesigurnije od ostalih učenika. Oprezne su, osjetljive, tihe, osjećaju se manje sposobnima, posramljenima i neprivlačnima. Kada ih napadaju ostali učenici, reagiraju plakanjem i povlačenjem. Opisujući osobine djece koja su provokativne žrtve, Olweus¹⁴⁵ naglašava njihov spoj agresivna i anksiozna ponašanja. Kao i pasivne žrtve, i oni mogu biti slabije tjelesne građe. Na slučajeve nasrtaja ili uvrede nastoje odgovoriti, mogu ispoljavati nižu razinu koncentracije ili nezrelo ponašanje, te stvarati napetost u okolini svojim navikama. Otežavajuća je okolnost što odrasli, uključujući i nastavnike, pokazuju nesklonost prema njima.¹⁴⁶

Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti, a i praksa potvrđuje da se djeca koja pripadaju grupi provokativnih žrtava češće požali na ponašanje vršnjaka, dok se učenici koji su pasivne žrtve rjeđe obraćaju odraslima u školi za pomoć. U školi treba stvarati klimu povjerenja u kojoj će svaki učenik/ca imati slobodu i hrabrost da obavijesti odrasle i o najmanjem obliku doživljenog nasilja, a da nastavnici, pedagozi, psiholozi i socijalni radnici to što učenici prijavljuju shvate ozbiljno i pokažu učenicima da im vjeruju.

5.3. Odnos učenika/učenice i nastavnika/ice

Ovog učenika/učenicu vrlo često moram upozoriti na njegove/njene postupke

Vođenje učenika je iznimno delikatan pedagoški proces. Nastava je složena intencijska djelatnost koja je i odgojnog i obrazovnog karaktera, pa pedagoško vođenje učenika od strane nastavnika treba biti usmjereno na davanje uputa i o jednom i o drugom neodvojivom procesu u nastavi. Iako se većina aktivnosti u školi realizira u okviru nastavnog procesa, veliki broj aktivnosti je i vannastavnog karaktera. Bez obzira na to govorimo li o nastavnim ili vannastavnim aktivnostima u školi, one trebaju biti adekvatno vođene i imati i odgojnu komponentu. Budući da je život škole determiniran brojnim odrednicama, a da je svaka od njih specifična, odnose među

Pravila trebaju biti formulirana afirmativno tako da nude zamjensko ponašanje umjesto da govore o tome šta se ne treba/ne smije raditi (npr. umjesto „Zabranjeno trčati hodnicima“, pravilo možemo formulirati ovako: „Hodnicima hodamo polako desnom stranom kako ne bismo povrijedili ni sebe ni druge“)

¹⁴⁴ Ibid

¹⁴⁵ Ibid

¹⁴⁶ Pročitati više na file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/di83_12profaca.pdf

Profaca, B., Puhovski S., Luca Mrden, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. Društvena istraživanja 3 (83)

odrednicama često reguliramo pravilima (kućnim redom škole, pravilima u odjeljenju i sl.). Pravila koja govore o tome šta očekujemo od učenika su granice za njega, a granice često znače sigurnost. Pravila uvijek proizilaze iz vrijednosti koje promoviramo i odnose se na kompetencije koje želimo da dijete usvoji. Pravila trebaju biti afirmativna i dogovorena, jasno formulirana, proizilaziti iz vrijednosti, odražavati očekivanja od učenika, te biti temeljena na pozitivnoj disciplini i logičkim posljedicama, a ne vanjskoj kontroli i kazni.

Nastavnici koji ne internaliziraju vrijednosti ili ni sami ne vide smisao određenih pravila, najčešće djetetu dopuštaju da radi što želi, ne postavljaju mu ograničenja nikada ili to rijetko čine. S druge strane, neki nastavnici formuliraju pravila u vidu zabrana, a onda svaki prekršaj ili neposlušnost kažnjavaju. Česta je i pojava nedosljednosti i ambivalentnosti među nastavnicima koji postavljaju različite odgojne zahtjeve bez objašnjenja, pa učenici nekada nisu u stanju razumjeti što se od njega uopće očekuje i zašto. U takvim situacijama su skloniji udovoljiti onim zahtjevima koji od njih iziskuju manje napora ili manje truda uložene u promjenu ponašanja. Nastavnici čijim zahtjevima nije udovoljeno na adekvatan način češće upozoravaju na neadekvatno ponašanje/postupke učenika. Također, nastavnici nerijetko reagiraju prema trenutnom raspoloženju pa nekada dopuštaju određena ponašanja, a nekada im prethodno dopuštena ponašanja smetaju i upozoravaju učenike. Uzroci ponašanja koja su predmetom upozoravanja su različiti, a osim u načinu vođenja nastavnika, mogu biti i u različitim okolnostima s kojima se učenik/ca susreće, trenutne okolnosti u njegovom/njenom životu, obiteljski kontekst i sl.

Učenik/učenica se vrlo često verbalno sukobljava sa nastavnikom/icom

Uporno i destruktivno ponašanje se također smatra oblikom indirektnoga nasilničkoga ponašanja učenika prema nastavnicima¹⁴⁷, te ono može uključivati sljedeće oblike: pričanje učenika bez dozvole nastavnika, drski komentari¹⁴⁸, uporna sporost ili odbijanje praćenja uputa¹⁴⁹, podriivanje odnosa nastavnika s ostalim učenicima te ponižavanje nastavnika ispred ostalih zaposlenika ili učenika¹⁵⁰. Također pod indirektnim nasilničkim ponašanjem se smatra uništavanje reputacije nastavnika ili donošenje neutemeljenih i podcjenjivačkih opaski na račun osobnog ili profesionalnog karaktera nastavnika¹⁵¹. Takva ponašanja izvedena su tako da učenik pokuša nanijeti bol na način da se čini kako nije imao namjeru povri-

¹⁴⁷ Garrett, L. (2012) The Student Bullying of Teachers: An Exploration of the Nature of the Phenomenon and the Way in Which it is Experienced by Teachers. The online postgraduate journal of the College of Arts, Celtic Studies and Social Sciences, 19-40

¹⁴⁸ Ibid

¹⁴⁹ Ibid

¹⁵⁰ Kauppi, T., & Pörhölä, M. (2012). Teachers bullied by students: Forms of bullying and perpetrator characteristics. *Violence and Victims*, 27, 396–413. doi:10.1891/0886-6708.27.3.396

¹⁵¹ Ibid

jediti uopće“.¹⁵² Indirektna nasilnička ponašanja imaju namjeru uzrokovati psihološke i emocionalne boli nastavniku/ci, te narušiti njegov/njen socijalni status ali namjera može biti postizanje popularnosti i prihvaćanja među vršnjacima. Također razlog takvog ponašanja učenika može biti nedovoljna razvijenost vještina asertivnog komuniciranja i vještina rješavanja konflikta na efikasan i društveno prihvatljiv način. Gotovo dvije trećine (62%) sudionika u istraživanju provedenom u Ujedinjenom Kraljevstvu¹⁵³ tvrdi kako se incidenti nasilničkoga ponašanja učenika prema nastavnicima događaju tokom časova redovne nastave. Uzimajući u obzir ne samo intervenciju, već i prevenciju nužno je identificirati kontekstualne i individualne faktore koji omogućuju pojavu nasilja usmjerenog prema nastavnicima. Velik broj istraživanja ukazuje na to kako je uspješnost vještina nastavnikova upravljanja razredom jedan od snažnih indikatora mjere u kojoj će učenici usmjeravati nasilje prema nastavnicima.¹⁵⁴ Također, odnosi učenika i nastavnika, koji su bazirani na konfliktu, jak su prediktor moguće agresije.¹⁵⁵ Jedan tip tercijarne intervencije, koji se pokazao uspješnim u smanjenju nepoželjnih ponašanja učenika jest intervencija bazirana na funkcionalnoj procjeni¹⁵⁶ koja njeguje iznimno individualizirane intervencije koje ciljaju razloge zbog kojih se problem pojavio.¹⁵⁷ U većem se stupnju nastavnici okreću određivanju onoga što je motivirajuće za učenika koji se ponaša na neželjen način, nego što se fokusiraju na procedure redukcije koje će zaustaviti pojavu bihevioralnih problema.¹⁵⁸ Nastavnici mogu igrati proaktivnu ulogu pri ublažavanju učeničkog raspoloženja i ponašanja, te mogu izbjegavati konfrontacije i neutemeljene pretpostavke o uzrocima problema učenika.¹⁵⁹ U konačnici, nužno je jačati učenike, primjerice njihove vještine komuniciranja i efikasnog rješavanja problema, umjesto fokusirati se na njihove slabosti i korištenje kažnjavajućih metoda.

Nerijetko je često sukobljavanje učenika sa nastavnicima njegov/njen poziv u pomoć, jer ne znaju kako drugačije skrenuti pažnju na ono što žele, nemaju razvijene mehanizme samozaštite ili na taj način signaliziraju vlastito nezadovoljstvo i treba im pomoći

¹⁵² Garrett, L. (2012) The Student Bullying of Teachers: An Exploration of the Nature of the Phenomenon and the Way in Which it is Experienced by Teachers. The online postgraduate journal of the College of Arts, Celtic Studies and Social Sciences, 27

¹⁵³ Ibid

¹⁵⁴ Espelage, D. et al. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed Against Teachers – Recommendations for a National Research, Practice, and Policy Agenda. *American Psychologist*, Vol. 68, No. 2, 75-87, doi:10.1037/a0031307

¹⁵⁵ Ibid

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ Ibid

¹⁵⁸ Ibid

¹⁵⁹ Ibid

Nastavnik/ica procjenjuje učenika/učenicu „teškim za saradnju“

Odbijanje da se uradi zadatak, odbijanje da se zadatak uradi na određeni način, sprječavanje i ometanje drugih u realizaciji njihovih zadataka, bavljenje drugim stvarima u vrijeme kada se realizira određena nastavna aktivnost, otvoreni prkos, pasivno ili aktivno izražavanje nezadovoljstva i sl. neki su od načina kako učenik/ca može pokazivati moguće poteškoće u ostvarivanju saradnje. Za saradničke odnose u odjeljenju primarno je odgovoran nastavnik/ca, važno je kako modelira saradničke odnose ali i kojim stilom upravlja razredom. Demokratski (autoritativni) stil vođenja karakterizira vođenje u kojem se pravila zajedno dogovaraju i daju objašnjenja za njihovo postavljenje, omogućava učenicima preuzimanje inicijative i preuzimanje odgovornosti, ohrabruje samostalnost i podstiče samopouzdanje, postavljaju granice uz primjeren nadzor i puno topline. Uspješno vođenje rezultirat će internalizacijom pravila i razvoja unutarnje discipline i samoregulacije prilikom učenja. Što je razred kohezivniji, što je nastava interaktivnija i zanimljivija, što je odjeljenje inkluzivnije – to je saradnja veća.

Ovdje je važno razlikovati poslušnost od saradnje. Insistiranje na poslušnosti ne odgaja za odgovornost i saradnju. Kažnjavanje neposluha nije nikada ničemu podučilo učenika/cu

5.4. Odnos učenika/učenice i roditelja

Učenik/učenica je neuredno i neprikladno odjeven/a

Neodgovarajuća odjeća, prljava odjeća i obuća kao i zapušten izgled neki su od znakova fizičkog zanemarivanja djece. Neprikladna odjeća i obuća je i ona koja je neprimjerena vremenskim uslovima i godišnjem dobu te koja djetetu ne pruža potrebnu zaštitu. Ukoliko primijetimo da se ponavljaju situacije u kojima dijete u školu dolazi neprikladno odjeveno u smislu da se takvim odnosom roditelja/staratelja prema djetetu ugrožavaju djetetovo zdravlje i sigurnost potrebno je adekvatno reagovati. Ovaj postupak bi se mogao okarakterisati i kao zanemarivanje djeteta iz razloga što roditelj/staratelj djetetu nije obezbijedio odgovarajuću brigu i njegu. Više različitih faktora utječe na zanemarivanje djece. Roditelji koji su bili zanemareni u djetinjstvu, zanemaruju vlastitu djecu. Ostali rizični faktori zanemarivanja od strane roditelja su narušeno mentalno zdravlje roditelja, ovisnost roditelja, niska razina obrazovanja. Treba imati u vidu da okolnosti ekstremnog siromaštva u kojima živi porodica ili roditelj/staratelj djeteta, kao i okolnosti nasilja, eksploatacije ili zloupotrebe jednog roditelja od partnera ili drugih lica, predstavljaju visok rizik za fizičko zanemarivanje djeteta. U ovim situacijama kod roditelja/staratelja ne postoji namjera da se dijete zanemari, ali su njihovi resursi (individualni, ekonomski i socijalni) takvi da ne mogu samostalno da se izbore

---

sa zahtjevima života i zadovoljenjem potreba djeteta.¹⁶⁰ U slučaju da se primijete znakovi zanemarivanja djeteta, a da roditelji/ staratelji odbijaju saradnju sa stručnim osobljem škole ili se ne postižu željene promjene u ponašanju, odgovorna osoba u školi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva. Multisektorski pristup koji će osigurati podršku i osnaživanje porodice odnosno roditelja/staratelja da riješe probleme, uklone činioce rizika, poprave ekonomsku situaciju, ili da se zaštite od nasilja i eksploatacije, predstavlja mjeru zaštite djeteta.

Učenik/učenica je higijenski zapušten/a

Naslage nečistoća na koži, kosi i drugim dijelovima tijela djeteta koje upućuju na nedovoljnu higijenu i zapušten izgled jedan su od znakova fizičkog zanemarivanja djece. Ako opazimo da dijete nekolioko dana ili duži vremenski period dolazi u stanju koje ukazuje da mu nisu obezbijeđene/ zadovoljene osnovne higijenske potrebe, potrebno je adekvatno reagovati i zaštititi dijete. Redovno održavanje higijene osnovni je preduslov za očuvanje zdravlja i prevenciju nastanka zaraznih i drugih oboljenja. Osobe koje zanemaruju djecu u 91% slučajeva su njihovi biološki roditelji ili staratelji. Više različitih faktora utječe na zanemarivanje djece. Roditelji koji su bili zanemareni u djetinjstvu, zanemaruju vlastitu djecu. Treba imati u vidu da okolnosti ekstremnog siromaštva u kojima živi porodica ili roditelj/staratelj djeteta, kao i okolnosti nasilja, eksploatacije ili zloupotrebe jednog roditelja od partnera ili drugih lica, predstavljaju visok rizik za fizičko zanemarivanje djeteta. U ovim situacijama kod roditelja/staratelja ne postoji namjera da se dijete zanemari, ali su njihovi resursi (individualni, ekonomski i socijalni) takvi da ne mogu samostalno da se izbore sa zahtjevima života i zadovoljenjem potreba djeteta.¹⁶¹ Učenici koji su higijenski zapušteni često su izolovani od strane vršnjaka, posebno u periodu adolescencije, kada je lična higijena i fizički izgled ono što se posebno procjenjuje, zbog čega nerijetko postaju žrtvama vršnjačkog nasilja. Zbog toga je neophodna pravovremena reakcija škole u slučaju da se primijete znakovi koji ukazuju da je dijete higijenski zapušteno i neuredno. Nastavnik/ca i/ili razrednik/ca poziva roditelje/staratelje na saradnju kako bi skrenuli pažnju na primijećeno zanemarivanje djeteta te kako bi postigli željene promjene kod roditelja a koje se tiču zadovoljenja osnovnih higijenskih potreba djeteta. Ukoliko roditelji/staratelji odbijaju saradnju sa osobljem škole ili se ne postižu željene promjene iz razloga što je uzrok zanemarenosti psiho-socijalni status porodice, odgovorna osoba u školi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva.

¹⁶⁰ Išpanović, V. (Ed.). (2011). Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — primena opšteg protokola. Belgrade: Child Rights Centre.

¹⁶¹ Išpanović, V. (Ed.). (2011). Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — primena opšteg protokola. Belgrade: Child Rights Centre.

Izostanak emocionalne bliskosti (“hladan odnos”) između roditelja/staratelja i učenika/učenice

Emocionalno topli roditelji/staratelji prihvaćaju svoju djecu, pružaju im podršku, razumijevanje, brigu i pažnju te uvažavaju njihove osjećaje. Kod discipliniranja djece često koriste objašnjenja, pohvale i ohrabivanja

Dimenzija emocionalnosti odnosi se na emocije koje roditelj/staratelj doživljava i pokazuje u odnosu s djetetom. Ova dimenzija naziva se još i podrškom, toplinom, osjetljivošću, prihvaćanjem ili njegovanjem.¹⁶² Ona s jedne strane kontinuuma uključuje ljubav, privrženost, brigu, nježnost i zainteresiranost te s druge strane odbacivanje, emocionalnu hladnoću, nezainteresiranost i neprijateljstvo koje roditelj pokazuje prema djetetu.¹⁶³ Suprotno tome, emocionalno hladni roditelji/staratelji zanemaruju svoju djecu, odbacuju ih, neprijateljski su raspoloženi prema njima, te op-

ćenito pokazuju malo pozitivnih emocija u interakciji s djetetom.¹⁶⁴ Istraživanja su pokazala kako je roditeljsko prihvaćanje i odbijanje povezano s problemima u ponašanju djeteta, slikom koju dijete ima o sebi, lošim školskim postignućem, anksioznošću te nesigurnošću.¹⁶⁵

Vidljive povrede (modrice, ogrebotine, rane i slično) na tijelu učenika/učenice

Kada su u pitanju karakteristike povreda koje ukazuju na fizičko zlostavljanje, pažnju treba prvenstveno obratiti na povrede mekih tkiva i koštano-zglobnog sistema. Modrice su često prvi vidljivi znaci zlostavljanja, te je neophodno obratiti pažnju na sljedeće karakteristike modrica: lokalizacija modrice na licu, ušima, vratu, na butinama, nadlakticama (nastale usljed pokušaja djeteta da se odbrani), na leđima, u genitalnom predjelu, te bude sumnju na zlostavljanje. Oblik modrice nam nekada odaje predmet čijom upotrebom je modrica nastala (šake, prsti, kaiš, šipka itd.). Starost modrica procjenjuje se prema boji modrica (crvena = 2 dana; plavo-ljubičasta = 2–5 dana; zelena = 5–7 dana; žuta = 7–10 dana; smeđa = 10–14 dana). Prisustvo modrica različitih starosti treba da izazove sumnju. Djeca koja su žrtve nasilja osjećaju stid i najčešće skrivaju tragove fizičkog kažnjavanja nastale na tijelu. Važno je da nastavnici obrate pažnju na djecu koja insistiraju na nošenju

¹⁶² Macuka, I. (2008). Uloga dječje percepcije roditeljskoga ponašanja u objašnjenju internaliziranih i eksternaliziranih problema. *Društvena istraživanja*, 17 (6), 1179-1202.

¹⁶³ Klarin, M., i Đerđa V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.

¹⁶⁴ Macuka, I. (2007). Skala percepcije roditeljskog ponašanja – procjena valjanosti. *Suvremena psihologija*, 10(2), 179-199.

¹⁶⁵ Petani, R. (2015). Sociodemografska obilježja adolescenata i njihova percepcija dimenzija ponašanja roditelja. *Acta Iadertina*, 12(1), 43-56.

dugih rukava ili hlaća dugih nogavica uprkos visokim temperaturama te na djecu koja odbijaju da se presvuku u sportsku opremu na časovima tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Ukoliko nastavnici/razrednici uoče povrede ne tijelu djeteta, a koje bi mogle ukazivati na posljedice fizičkog zlostavljanja ili zdravstvenog zanedmarivanja djeteta, stručno osoblje škole inicira saradnju sa roditeljima/starateljima u cilju postizanja željenih promjene u ponašanju u odnosu na dijete. Ukoliko roditelji/staratelji odbijaju saradnju ili prihvate saradnju ali se utvrdi da nije došlo do željenih promjena u ponašanju, odgovorna osoba u školi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva.

Učenik/učenica se žali na ponašanje roditelja/staratelja

Svako dijete ima razvojne potrebe koje zadovoljava i ispunjava u adekvatnom odnosu sa svojim roditeljima/starateljima i širom okolinom. **Zadovoljavanje dječijih psiholoških potreba preduslov je da se dijete zdravo psihološki razvija.** Ukoliko je odnos dijete – roditelj nečim narušen (npr. nedovoljna prisutnost jednog ili oba roditelja u životu djeteta, izostanak podrške od roditelja, nepovjerenje roditelja prema djeci, opterećivanje djeteta obavezama koje nisu u skladu sa uzrastom – čuvanje mlađe braće i sestara i vođenje domaćinstva, nedostatak razumijevanja prema djetetovim mogućnostima i potrebama i sl.) može nastati nezadovoljstvo djeteta koje, osim ponašanjem, dijete može i iskazati i riječima žaleći se svojim nastavnicima sa kojima ima blizak odnos ili pedagogu/inji ili psihologu/inji škole. Npr. “Mama me ne voli”, “Mojim roditeljima ja nisam važan”, “Moj tata mi ne dozvoljava da igram fudbal, on mi ne dozvoljava ništa”, “Roditelji mi ne dozvoljavaju da idem na ekskurziju, možete li ih vi zamoliti?” i sl.

Veoma je važno sa djetetom ispitati uzrok tog nezadovoljstva, te pozvati na razgovor i roditelje/staratelje djeteta kako bi im se kroz konsultacije i sugestije skrenula pažnja na nezadovoljstvo djeteta kao i na značaj obraćanja pažnje na djetetove potrebe, kao i koje su posljedice po dijete određenih stavova i ponašanja roditelja.

Zato je važno dijete saslušati pažljivo, ne donositi odmah sudove o roditeljima i djeci, a na časovima odjeljenskih zajednica razgovarati o dječijim potrebama i pravima, kao i podučiti ih vještinama efikasnog suočavanja sa stresom i vještinama ispoljavanja emocija

Potrebno je imati u vidu da djeca najčešće, ukoliko se požale na svoje roditelje, mogu imati osjećaj krivnje i tendenciju da ih brane i štite (Npr. “*Ja sam zaslužio batine, jer nisam bio dobar*”). Zato je važno dijete saslušati pažljivo, ne donositi odmah sudove o roditeljima i djeci, a na časovima odjeljenskih zajednica razgovarati o dječijim potrebama i pravima, kao i podučiti ih vještinama efikasnog suočavanja sa stresom i vještinama ispoljavanja emocija.

Ukoliko se dijete žali na nasilje ili teže zanemarivanje roditelja/staratelja nad njim, potrebno je odmah uključiti službu za socijalnu zaštitu.

Roditelj/staratelj se žali na ponašanje učenika/učenice (svog djeteta)

Ukoliko se roditelj žali na ponašanje svog djeteta, to može biti odraz roditeljske bespomoćnosti i napora u pristupu djeci koja su zahtjevna za odgoj. Osim toga, roditelji često verbaliziraju "Ja mu/joj ne mogu ništa", što jeste indikator da roditeljima treba stručna podrška u odgoju i izboru najadekvatnijeg pristupa u odgoju djece. Često roditelji imaju prevelika očekivanja u odnosu na mogućnosti svoje djece ili žele da djeca ispunjavaju neke roditeljske želje kada je u pitanju obrazovanje, pa, ukoliko ne primijete očekivani rezultat („Sve petice“) ili naiđu na otpor djece, požale se na njihovo ponašanje. Nekada uzrok iskazivanja nezadovoljstva ponašanjem djeteta može biti i odbrana i stid roditelja od ponovljenih žalbi nastavnika na ponašanje djeteta.

Ono što nastavnici i stručni saradnici u ovom slučaju trebaju uraditi jeste pružiti podršku u cilju unapređenja roditeljskih kapaciteta u vidu podučavanja roditelja o karakteristikama pojedinih razvojnih faza djeteta i djetetovih potreba koje se javljaju u svakoj od njih kao i sugestija kako adekvatno odgovoriti na njih, davanje podrške roditeljima koji su sagorjeli u roditeljskoj ulozi, skretanje pažnje roditeljima na napredak djeteta, na potencijale koje dijete ima, ohrabrivanje roditelja da spuste svoja očekivanja zbog zdravog psihičkog i fizičkog zdravlja svoje djece, sugerisanje roditeljima da ne upoređuju svoju djecu sa drugom djecom, te da je svako dijete individua za sebe sa svojim specifičnostima.

Često se roditelji požale na dijete pred nastavnicima i stručnim saradnicima, a kada se to dogodi, to loše utječe na sliku djeteta o sebi, i budi stid kod djece. Adekvatna intervencija je da se roditelj u tom trenutku zapita o dobrim osobinama, talentima i potencijalima svoga djeteta. Na primjer, „Zbog čega ste ponosni na svoje dijete“?

Bilo da se dijete žali na ponašanje roditelja ili roditelj na ponašanje djeteta, to je znak da je komunikacija između roditelja i djece u jednom momentu oslabila i da nije adekvatna, a to može dovesti do gubitka povjerenja djece u roditelje, što je samo po sebi faktor rizika za pojavu neprihvatljivih oblika ponašanja.

Pretjerano zaštitničko ponašanje roditelja/staratelja prema učeniku/učenici (svom djetetu)

Pretjerano zaštitničko ponašanje roditelja odnosi se na nastojanje roditelja da djecu zaštite od svih štetnih utjecaja i realnog svijeta. Iako roditelji najčešće to rade iz najboljih namjera i velike ljubavi prema djetetu, ovakav odnos prema djetetu može da sputava dijete i da ima dugoročne posljedice na snalaženje, odnosno adaptaciju djeteta u socijalnom okruženju van porodice. U novije vrijeme

ovaj odgojni stil se naziva i “helikopter” roditeljstvom što znači da roditelji “bdiju” nad svakim postupkom djeteta onemogućavajući na taj način sticanje postepene samostalnosti kod učenika/ce. Djecu je potrebno pustiti da dožive određeni stepen frustracije kako bi iz vlastitih iskustava nešto naučili, lakše razumjeli život i svijet oko sebe, te izrasli u odgovorne i zrele osobe. Posljedice ovakvog stila odgoja u školskom ambijentu mogu biti povećana vjerovatnoća da će dijete biti žrtva vršnjačkog nasilja (zbog nerazvijenih socijalnih kompetencija), loša slika učenika/ce o samom/oj sebi, problem u komunikaciji na relaciji roditelj-nastavnik, anksioznost djeteta pri izlaganju, nesigurnost, poteškoće u uspostavljanju samostalnosti, itd. Osim toga, u školi djeca, čiji roditelji pribjegavaju pretjeranom zaštićivanju, ne odlaze na školske izlete ili ekskurzije, jer se roditelji boje da se dijete neće snaći samo bez njih, što samo ojačava strah i nesigurnost djeteta u socijalnim interakcijama.

Prirodno je da roditelji štite i brinu se o svojoj djeci, ali pretjerano zaštitničko ponašanje roditelja predstavlja brigu o svakoj sitnici, pri čemu umjesto djeteta čine i ono što dijete može samo uraditi u skladu sa svojim uzrastom

Savjetodavni rad sa roditeljima trebao bi uključivati osvještavanje roditelja o važnosti poticanja samostalnosti kod djeteta, što podrazumijeva da će roditelji biti tu za dijete, biti prisutni, dati savjet kada je potrebno, imati povjerenja i ohrabrivati dijete dok ono uči samo zavezati pertle, napisati zadaću, pospremiti svoje stvari, izabrati odjeću za školu, riješiti manje konflikte sa vršnjacima, itd

Roditelj/staratelj je nekritičan prema ponašanju učenika/učenice (“slijepo mu/joj vjeruje”)

Za uspješan djetetov razvoj i proces socijalizacije neophodno je da roditelji u svom odgojnom stilu primjenjuju bihevioralnu kontrolu. Bihevioralna kontrola podrazumijeva odgojne postupke koji imaju za cilj regulirati djetetova ponašanja, osobito nepoželjna, a uglavnom se svode na određivanje granica i pravila ponašanja.¹⁶⁶ Kod bihevioralne kontrole roditelj ima aktivnu ulogu u procesu socijalizacije djeteta te ga vodi kroz proces usvajanja normi i standarda ponašanja adekvatnih za okruženje u kojem žive.¹⁶⁷ Kada roditeljski odonos bihevioralne kontrole zamijene pretjerano

¹⁶⁶ Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. Društvena istraživanja, 10(4-5), 903-925.

¹⁶⁷ Klarin, M., i Đerđa V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. Ljetopis socijalnog rada, 21(2), 243-262.

zaštitničko ponašanje, apsolutno povjerenje i apsolutna djetetova sloboda govorimo o permisivnom roditeljskom stilu. U ovom stilu ljubavi i topline ne nedostaje ali je s druge strane kontrola slaba. Ubrzo nakon što shvati da može upravljati situacijom kako želi, dijete počinje krivo shvaćati i zloupotrebljavati slobodu koja mu je pružena. U obiteljskoj atmosferi vlada anarhija, dijete postaje centar i ono upravlja svakom situacijom. Onemogućen je zdrav razvoj osobina jer dijete nema granice i pretjerano je zaštićeno od svakodnevnih manjih frustracija koje su djeci potrebne. Osobine koje se razvijaju kao posljedica ovakvog načina odgoja su umišljenost, sebičnost i dominantnost. Individualnost i samostalnost izostaju, a ovakav odgoj najkraći je put prema tome da dijete postane egocentrično, nezrelo i impulzivno ako mu se uskrati nešto što želi. Najčešće se situacija odigrava tako da dijete naređuje svima u porodici i okolini te ih shvaća kao podređene. No, u nekim slučajevima se dogodi da se uloge zamijene. Zbog nedostatka roditeljskog autoriteta dolazi do

U ovakvim situacijama važno je da razrednici i stručni saradnici upute roditelja/staratelja u važnost postavljanja granica i zahtjeva prema djetetu radi razvijanja djeteta u socijalno zrelu ličnost, jer roditelji najčešće žele najbolje pružiti svom djetetu i ne uviđaju da dijete koje nema granice od strane roditelja, u životu neće znati postaviti ni granice u odnosu sa drugim ljudima. Postavljanje zahtjeva i granica pred dijete pomaže djetetu da razvije vještine poput regulacije emocija, poštivanja drugih ljudi, empatije, donošenja odluka, rješavanja problema, samoregulacije.

toga da dijete odgaja roditelje umjesto uobičajene obrnute situacije. Često su to nesigurna djeca, nesnalažljiva, slabe samokontrole i skloni su agresiji jer su naučeni da na taj način uvijek dolaze do cilja.¹⁶⁸

Kao posljedica permisivnog stila roditeljstva javlja se impulsivnost u ponašanju djeteta, otpor i bahatost. Takva djeca postižu slabe rezultate i uspjehe, kasne sa intelektualnim razvojem. Prisutna je i agresija, naročito kod dječaka koji uvijek žele da je sva pažnja upravo na njima. Oni nisu u mogućnosti duže vrijeme biti fokusirani na jednu radnju, zbog toga imaju slabe uspjehe u školi, loši su u timskom radu i slično.¹⁶⁹

Roditelj/staratelj nema povjerenje u učenika/učenicu ("sve provjerava")

Psihološka kontrola sastoji se od onih postupaka koji onemogućuju razvoj djetetove psihološke nezavisnosti i samostalnosti, kao što su izazivanje osjećaja krivice ili uskraćivanje ljubavi.¹⁷⁰ Uključuje nametljivo ponašanje roditelja, ma-

¹⁶⁸ Klarin M., (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu, Znanstvena monografija Sveučilišta u Zadru, Sveučilište u Zadru, Naklada Slap.

¹⁶⁹ Čudina-Obradović, M., i Obradović J., (2006). Psihologija braka i obitelji, Sveučilište u Zagrebu, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

¹⁷⁰ Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. Društvena istraživanja, 10(4-5), 903-925.

nipulativnu kontrolu, prisilu i pasivnu agresiju.¹⁷¹ Visoka psihološka kontrola roditelja često rezultira osjećajima krivnje, otuđenosti, odbačenosti, nedostatkom samopouzdanja, samoefikasnosti te stabilnog identiteta kod djece.¹⁷² Također, psihološka kontrola roditelja značajno je povezana s internaliziranim problemima djece poput anksioznosti i depresije, te eksternaliziranim problemima poput kršenja pravila i agresivnog ponašanja.¹⁷³ Za razliku od psihološke kontrole, bihevioralna kontrola odnosi se na roditeljeve pokušaje reguliranja djetetovog ponašanja, osobito nepoželjnog, a uglavnom se svodi na određivanje granica i pravila ponašanja.¹⁷⁴ Kod bihevioralne kontrole roditelj ima aktivnu ulogu u procesu socijalizacije djeteta te ga vodi kroz proces usvajanja normi i standarda ponašanja adekvatnih za okruženje u kojem žive.¹⁷⁵ Pokazalo se da je niska bihevioralna kontrola roditelja povezana s eksternaliziranim problemima kod djece poput agresivnosti, delinkvencije te upotrebe droga.¹⁷⁶ Često se bihevioralna kontrola povezuje s pozitivnim, a psihološka s negativnim razvojnim ishodima djeteta.¹⁷⁷ Također, roditelji koji primjenjuju autoritarni stil odgoja imaju nisko prihvaćanje i uključenosť, izraženu kontrolu prisilom i ne daju autonomiju. Čine se hladnima i odbacujućima, često omalovažavaju dijete i podcjenjuju ga. Kako bi uspostavili kontrolu oni viču, naređuju i kritikuju. Ako dijete ne posluša, primjenjuju silu i kaznu. Osim toga oni donose odluke za svoje dijete i očekuju da dijete bespogovorno prihvati šta su rekli. Djeca au-

Autoritarni stil odgoja koji je obilježen čvrstom kontrolom i nedostatkom emocionalne privrženosti kod djece utječe na pojavu konfliktnog ponašanja, neprijateljstva, povlačenja u sebe. To rezultira demotivacijom u obavljanju školskih obaveza, osjećajem potištenosti i neraspoloženosti.

171 Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T. i Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.

172 Barber, B. K., Olsen, J. E. i Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65(4), 1120-1136.

173 Klarin, M., i Đerđa V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.

174 Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 10(4-5), 903-925.

175 Klarin, M., i Đerđa V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.

176 Barber, B. K., Olsen, J. E. i Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65(4), 1120-1136.

177 Ibid

toritarnih roditelja su nesretna i tjeskobna. Kada se družu sa vršnjacima, na frustraciju reaguju hostilnošću.¹⁷⁸

Nastavnik/ica svjedoči nasilju roditelja/staratelja nad učenikom/učenicom

Fizičko nasilje nad djecom određujemo kao odnos ili ponašanje kojim se, uz upotrebu fizičke sile i uz ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose povrede, ozljede ili rane djeci. Najčešći i najvidljiviji oblik nasilja nad djecom je fizičko nasilje.

Kvalitativno potpuno drukčiji oblik nasilja zasigurno je psihološko nasilje ili emocionalno lišavanje - zlostavljanje. U psihološkoj i kriminološkoj literaturi se, umjesto emocionalnog zlostavljanja, ponekad koristi i naziv psihološko nasilje – psihološko zlostavljanje. Pristalice naziva psihološko nasilje smatraju ga sveobuhvatnijim, jer uključuje i emocionalnu i kognitivnu komponentu zlostavljanja. Psihološko nasilje jest odnos ili ponašanje kojime se zapostavlja, ugrožava, podcjenjuje, vrijeđa ili verbalno napada ličnost maloljetnika i očituju negativni osjećaji prema njima. Oblici psihološkog zlostavljanja su: uskraćivanje roditeljske ljubavi i emocionalne podrške, odbacivanje u obliku ravnodušnosti i odsutnosti pažnje, odbacivanje vikom, pripisivanje krivnje djetetu za probleme, prenošenje negativnih poruka kojima se vrijeđa

Emocionalno nasilje zapravo se ogleda u trajnom propuštanju iskazivanja ljubavi i pažnje prema djeci, kao i u verbalnim ispadima kojima se djeca ponižavaju i povređuju

dostojanstvo djeteta i sl. Emocionalno nasilje ostavlja najviše traga na žrtvi nasilja. Ako je dugotrajnije, ono je destruktivnije od fizičkog nasilja. Oblici emocionalnog zlostavljanja su: ignorisanje, odbijanje, teroriziranje, izoliranje i asocijalizacija, verbalno povređivanje (omalovažavanje i vrijeđanje nepristojnim izrazima - npr. glupan, stoka, ćoro, debeli), verbalno zastrašivanje, napadanje najvažnijih vrijed-

nosti (vjerovanja, religije, rase...), praćenje, uhođenje, prisluškivanje telefonskih razgovora i sl. Kada govorimo o zanemarivanju, najčešće se misli na fizičko zanemarivanje, malnutriciju, kao njegovu posljedicu, ili na najčešće nedovoljnu brigu za djetetove tjelesne potrebe. S druge strane, vrlo rijetko se misli na druge oblike zanemarivanja, kao što su emocionalno i edukativno zanemarivanje, koji nam nekako neopaženo prolaze i na koje je savremena zajednica, naročito u tranzicijskim zemljama, postala imuna. Dakle, za razliku od zlostavljanja, zanemarivanje je propuštanje da se nešto učini, odnosno nedostatak odgovarajuće brige i njege odraslih prema djetetu, što bitno utječe na djetetov normalni psihofizički razvoj. Kao poseban oblik zanemarivanja danas se vrlo često javljaju dva tipa zanemarivanja: zdravstveno i edukativno zanemarivanje. Zdravstveno zanemarivanje ogleda se u: ne poduzimanja potrebnih aktivnosti da se djetetu osigura potrebna medicinska njega kada je bolesno; odbijanju imunizacije i

¹⁷⁸ Berk, L. E. (2008). Psihologija cjeloživotnog razvoja. Jastrebarsko: Naklada Slap

---

ostalnih preventivnih medicinskih mjera za dijete ili brige o djetetovim zubima, te propust osiguranja potrebnih pomagala, uključujući dioptrijske naočale, aparate za sluh i slično. Edukativno zanemarivanje jest propust odgovoriti na saznavnu radoznalost djeteta i udovoljiti obrazovnim potrebama djeteta tako što će mu se dopustiti da neopravdano izostaje iz škole ili što mu se ne osiguravaju uslovi za učenje. Ako dijete izostaje iz škole zato što brine o drugoj, mlađoj djeci ili zato što radi da bi porodica mogla preživjeti, trebalo bi planirati mjere koje pomažu i jačaju porodice i roditelje kako bi se primjereno prevazišla situacija u kojoj se porodica nalazi, a dijete uključilo u obrazovni proces. U slučaju da se primijete znakovi zanemarivanja djeteta od strane roditelja/ staratelja, a da oni odbijaju saradnju sa stručnim osobljem škole ili se ne postižu željene promjene u ponašanju, odgovorna osoba u školi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva.

Ukoliko nastavnik/ca, stručni saradnik/ca ili uposlenik/ca škole svjedoče momentu nasilnog ophođenja roditelja prema djetetu, u njihovom prisustvu, dužni su odmah poduzeti sve potrebne aktivnosti da se nasilje roditelja/staratelja nad djetetom spriječi. Nastavnici moraju upozoriti roditelje da je bilo koji oblik fizičkog kažnjavanja nad djecom neprihvatljiv (a posebno ukoliko nastavnik svjedoči tome) te da će biti sankcionisan i prijavljen nadležnom organu starateljstva. Ukoliko se procjeni da intenzitet i oblik nasilnog ponašanja roditelja ugrožava sigurnost, zdravlje ili život djeteta, škola je dužna obavijestiti policiju i nadležni organ starateljstva.

5.5. Odnos roditelja/staratelja prema školi

Roditelj/staratelj ne dolazi na informacije i roditeljske sastanke

Termin „saradnja s roditeljima“ podrazumijeva i formalne i neformalne oblike saradnje roditelja i škole. Pod saradnjom roditelja i škole misli se na proces međusobnog informisanja, savjetovanja, učenja, dogovaranja i druženja, a radi dijeljenja odgovornosti za razvoj djeteta u porodici i školi. Saradnja je nužna da bi se postigao najvažniji cilj a to je dobrobit djeteta. Dobrom saradnjom želi se ostvariti kontinuitet u odgoju i obrazovanju te omogućiti svakom pojedinom djetetu razvoj u sredini unutar koje će se osjećati prihvaćeno i voljeno, sigurno, zadovoljno i sretno, a koja će poticajno djelovati na razvoj svih njegovih potencijala a istodobno uvažavati njegove specifičnosti. U skladu s time, sve se više nastoje mijenjati odnosi između roditelja/staratelja i odgojno-obrazovne ustanove s namjerom da roditelji dobiju aktivniju ulogu nego što je trenutno imaju. Roditelji koji ne saraduje sa školom ili koji u školu dolaze isključivo na poziv razrednika i/ili nastavnika pripadaju kategoriji roditelja koji primjenjuju ravnodušan ili nezainteresovan odgojni stil za koji je karakterističan nemar, nedostatak brige, kontrole i ljubavi u odnosu prema djetetu. Roditelj je nezainteresovan

da bi se bavio djetetom, zaokupljen je samim sobom. Često odgovornost odgoja prebacuju na druge jer vjeruju da to nije njihov zadatak. Uglavnom su to bake i djedovi ili osoblje u školama. Nerijetko su u takvim porodičnim uslovima djeca prepuštena sama sebi, vrlo rano izgube interes za školu i učenje te ih se često povezuje sa delinkvencijom i raznim drugim neželjenim ponašanjima.¹⁷⁹ U slučaju da se primijete znakovi zanemarivanja djeteta od strane roditelja/staratelja, a da oni odbijaju saradnju sa stručnim osobljem škole ili se ne postižu željene promjene u ponašanju, odgovorna osoba u školi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva. U situacijama u kojima je evidentno da su roditelji redovno saradivali sa školom a nakon izvjesnog vremena je ta saradnja prekinuta, uzroke možemo tražiti u kompetencijama nastavnika/razrednika potrebnim za ostvarenje uspješne i kvalitetne saradnje

Stalni fokus nastavnika/razrednika na probleme u ponašanju koje dijete ispoljava a rijetko ili nikada na snage i potencijale koji postoje kod djeteta, postupci su koji će kod roditelja izazvati ljutnju ili stid, jer neuspjeh svog djeteta doživljaju lično. Unapređenjem vještina asertivnog komuniciranja nastavnici/razrednici će biti u mogućnosti da očuvaju i unaprijede saradnju škole i roditelja

sa roditeljem/starateljem. Važno je imati na umu da su roditeljski sastanci najuobičajeniji oblik komuniciranja roditelja i nastavnika i da se na njima raspravlja o pitanjima koja su od zajedničkog interesa za sve roditelje, kao grupu. To su informacije s nastavničkih vijeća, upoznavanje sa školskim planovima i obavezama učenika, opće informacije o uspjehu i napredovanju odjeljenja, dogovori za različite zajedničke akcije i sl. Ono čemu na roditeljskim sastancima nije mjesto su informacije o uspjehu, izostancima i drugim problemima učenika kao pojedinaca. Važna uloga nastavnika/razrednika je da tokom roditeljskih sastanaka potaknu roditelje i na druge oblike saradnje, da uoče korist koju od toga imaju i da kreiraju klimu u kojoj će se roditelji u školi osjećati ugodno bez obzira na ocjene svoga djeteta, a ne da je doživljavaju kao mjesto gdje se samo sramote.¹⁸⁰

Roditelj/staratelj ignoriše sugestije školskog osoblja (razrednika, nastavnika i stručne službe škole...)

Ovaj indikator odnosi se na roditelje koji zbog svojih stavova, predrasuda ili loših iskustava sa školskim sistemom odbijaju podršku i preporuke školskog osoblja. Roditelj može ignorisati sugestije školskog osoblja i iz razloga nedovoljne educi-

¹⁷⁹ Klarin M., (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu, Znanstvena monografija Sveučilišta u Zadru, Sveučilište u Zadru, Naklada Slap.

¹⁸⁰ Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., Miljković, D., (2003). Psihologija obrazovanja, IEP-Vern, Zagreb

---

ranosti, nepovjerenja i nedovoljne svjesnosti o važnosti saradnje škole i roditelja u cilju adekvatnog razvoja djeteta.

Ignorisanje školskog osoblja može biti i jedan od znakova obrazovnog zanemarivanja djeteta koje se ogleda u nedostatak roditeljske podrške i pomoći djetetu tokom školovanja. Znakovi obrazovnog zanemarivanja su loš školski uspjeh, velik broj izostanaka, stalno kašnjenje u školu ili nepravovremeno upisivanje djeteta u školu. Ako nastavnici/razrednici primijete znakove zanemarivanja, obavezno trebaju s ostalim stručnim saradnicima otkriti problematiku i tako pomoći djetetu. Zanemarivanje ima dugoročne posljedice na fizičkom, emocionalnom, socijalnom i kognitivnom razvoju djeteta. Zanemarena djeca često stvaraju negativnu sliku o sebi jer nisu vidljiva roditeljima, roditelji im ne šalju signale da su dobri, vrijedni i jedinstveni. Ukoliko roditelj/staratelj ignorisanjem preporuka nastavnika i/ili saradnika stručne službe ugrožavaju prava, sigurnost ili zdravlje djeteta, odgovorna osoba u ustanovi je obavezna pisanim aktom obavijestiti nadležnu službu socijalne skrbi.

Roditelj/staratelj odbija saradnju sa stručnom službom škole (ne odaziva se na pozive)

Uloga stručnog saradnika u školi je prepoznavanje potreba djece osnovnoškolskog uzrasta kao i pružanje podrške djeci i roditeljima u cilju ostvarivanja optimalnih uslova za zdrav razvoj djeteta. Kako bi se realizovao individualni plan podrške/individualni plan brige za dijete neophodna je kontinuirana saradnja roditelja i stručnih saradnika. Zato odbijanje saradnje od strane roditelja otežava realizaciju pružanja podrške za dijete. Zbog toga se ovaj vid odbijanja saradnje roditelja sa stručnom službom tretira kao zanemarivanje djeteta, jer dijete i porodica ostaju uskraćeni za adekvatnu podršku pedagoga, psihologa i socijalnog radnika škole.

Pod pojmom odbijanja saradnje podrazumijeva se neodazivanje roditelja na usmene i pismene pozive škole te neprihvatanje individualne ili grupne podrške za dijete koju realizuju stručni saradnici u školi (npr. individualni savjetodavni rad sa djecom i roditeljima, grupne radionice za djecu i roditelje i druge vidove podrške).

Ukoliko su evidentni znakovi zanemarivanja djeteta od strane roditelja/staratelja tj. ukoliko roditelji/staratelji odbijaju saradnju sa saradnicima stručne službe a samim tim i preporuke za pružanje dodatne podrške djetetu koju je nužno pružiti na nivou škole ili vanškolskih institucija, odgovorna osoba u ustanovi pripremom odgovarajućeg pisanog akta obavještava nadležni organ starateljstva.

Roditelj/staratelj je nasilan u kontaktu sa školskim osobljem (razrednikom/com, nastavnicima...)

U skladu sa općim definicijama nasilja¹⁸¹ i nasilje prema nastavnicima može se definisati kao namjerno štetno, više puta ponavljano, ali i jednokratno ekstremno agresivno ponašanje, jednog ili više roditelja učenika. Ponašanje roditelja se može okarakterisati kao nasilno onda kada predstavlja potencijalnu opasnost za zdravlje, dobrobit i dostojanstvo nastavnika ili im nanosi tjelesnu i/ili emocionalnu bol te štetu na ličnom, socijalnom i profesionalnom planu. Neprimjereni oblici ponašanja prema nastavnicima kao što je nepoštivanje, okrivljavanje, ignorisanje, izbjegavanje, odbijanje saradnje i sabotiranje rada¹⁸², nerijetko prelaze i u nasilno postupanje. Uobičajeno se pod nasiljem misli na fizičke oblike, kao što je gađanje predmetima, pokušaji napada, udaranje, premlaćivanje, a zbog evidentnih posljedica o njima se najčešće govori i piše. U ovu skupinu svakako treba dodati i namjerno uništavanje imovine nastavnika. U slučaju da se dogodi nasilje roditelja nad školskim osobljem odgovorna osoba u školi dužna je obavijestiti policiju.

Djeca, čiji roditelji ispoljavaju nasilne oblike ponašanja u odnosu prema školskom osoblju, mogu se osjećati postišeno te mogu biti izloženi stigmatizaciji vršnjaka zbog takvog ponašanja roditelja. Stoga nastavnici moraju ostati profesionalni u svojoj ulozi prema ovim učenicima.

5.6. Sposobnost nošenja sa problemima

Učenik/učenica izbjegava tražiti pomoć od odraslih osoba

Djeca često osjećaju stid ili strah da svoje probleme podijele sa odraslima u školi i na taj način potraže pomoć i podršku

Ovaj indikator se odnosi na izbjegavanje traženja pomoći od odraslih bilo da se radi o roditeljima/starateljima ili školskom osoblju.

Postoji nekoliko razloga zbog kojih učenici ne traže pomoć od školskog osoblja. Osim toga, učenici često vjeruju da će, ukoliko ignorišu problem sa kojim se suočavaju, problem proći sam od sebe ili da će se oni sami uspjeti suočiti sa njim bez podrške odraslih osoba.

Jedan od razloga netraženja pomoći od odraslih osoba je bojazan od reakcije vršnjaka, u smislu da će ih prozvati "tužibabama", da će ih isključiti iz vršnjačke grupe ili na neki drugi način povrijediti. Nekada nastavnici svojom reakcijom obeshrabre djecu da se obraćaju za pomoć u okviru škole na način da ne pridaju dovoljno

¹⁸¹ Bilić, V. (2014). Povezanost učestalosti nekorektnog ponašanja i viktimiziranja nastavnika sa spolom, uspjehom i školskim angažmanom učenika. U: Orel, M. Modern Approaches to Teaching the Coming generation (str. 49 – 49). Ljubljana: EDUvision.

¹⁸² Kauppi, T. i Pörhölä, M. (2012). School teachers bullied by their students: Teachers' attributions and how they share their experiences. Teaching and Teacher Education, 28, 1059 – 1068.

važnosti njihovim zahtjevima ili žalbama, da djeluju hladno i nezainteresovano zbog nedostatka vremena.

Uzrok izbjegavanja traženja pomoći od strane roditelja/staratelja ili školskog osoblja može da bude strah kod djece koji je rezultat nekih odgojnih metoda.

Zbog hladnog emocionalnog pristupa roditelja djeca postaju plašljiva. Nedovoljna emocionalna prihvaćenost izaziva u djetetu osjećaj ugroženosti, a on se tada ispoljava kroz tjeskobu. Također, zbog pretjerano zaštitničkog odgoja, dijete doživljava strah svojih roditelja i uči taj strah imitacijom pa takvo ponašanje također može izazvati plašljivost kod djece. Plašljivu je djecu potrebno ohrabrivati i osamostaljavati, odnosno, češće ih izlagati situacijama koje im omogućuju afirmaciju te im uporno davati priznanja za stvarne vrijednosti u njihovom ponašanju. Ukoliko se na plašljivost ne reaguje pravovremeno određenim socijalno-pedagoškim postupcima, ona može dovesti do razvoja različitih vrsta fobija i paničnih strahova.

Učenik/učenica je mišljenja da ne može uticati na budućnost

Erikson¹⁸³ ističe da uspješna prilagodba djeteta u bilo kojoj fazi psihosocijalnog razvoja uključuje osjećaj aktivnog ovladavanja za razliku od pasivne ovisnosti o vanjskom utjecaju. Dakle, pozitivan psihosocijalni razvoj bit će povezan sa djetetovim osjećajem kontrole nad životnim događajima. Ovaj indikator se odnosi na učenike koji pri rješavanju problema u okviru škole zauzimaju pasivnu poziciju. To nam treba ukazivati na činjenicu da takvo dijete nema dovoljno razvijene vještine suočavanja sa problemima. Ovi učenici ne uviđaju povezanost između vlastitih aktivnosti i događanja u životu ili vjeruju da imaju slabu kontrolu nad postizanjem ciljeva, te percipiraju da su događaji koji im se događaju uvjetovani srećom, sudbinom, djelovanjem drugih, odnosno pod kontrolom vanjskih sila.¹⁸⁴ Često su mišljenja da ne mogu utjecati na svoju budućnost. Moguće je, da u okviru porodice, ovi učenici nisu dobili dovoljno poticaja za razvijanje aktivne uloge u životu jer

Još jedan od razloga zašto učenici izbjegavaju tražiti pomoć odraslih je taj što su u prošlosti imali iskustvo da su potražili pomoć i prijavili neki problem nastavniku/razredniku ali da je reakcija izostala te su zbog toga izgubili povjerenje u školsko osoblje

Važno je da nastavnici kroz odgojno-obrazovni rad ovakve učenike ohrabruju da preduzimaju inicijativu tokom nastave kao i u kontaktu sa vršnjacima i odraslima

¹⁸³ Kee, T. T. S. (2003). Locus of control, attributional style and discipline problems in secondary school. *Early Child Development and Care*, 173(5), 455-466.

¹⁸⁴ Ibid

su roditelji sve probleme rješavala za njih i nisu im dozvoljavali da sami donose odluke u skladu sa razvojnoum dobi.

Učenik/učenica je mišljenja da drugi određuju njegov/njen život

Ukoliko se u okviru porodice kroz predškolsku dob djetete nije podsticalo da razvije određeni nivo samostalnosti u skladu sa djetetovom dobi, to će se u okviru škole

Naime, u radu sa ovim učenicima, potrebno je mnogo strpljenja i pozitivnih podsticaja kada je u pitanju preuzimanje inicijative i samostalno odlučivanje, kako bi učenik/ca počeo/la uvidati da se njegovo/njeno mišljenje uvažava i da njegovi/njeni postupci mogu mijenjati situacije koje se tiču nastave, ocjena i odnosa sa vršnjacima.

odraziti kroz djetetovu pasivnost i bespomoćnost u razredu tokom nastave i u odnosima sa vršnjacima. Nastavnici će moći primijetiti da učenik/ca ne preuzima inicijativu tokom školskih aktivnosti, da mu/joj nedostaje osjećaj kontrole nad bitnim stvarima koje mu/joj se dešavaju, da nema dobru sliku o sebi kao i da nije spreman/na suočiti se sa izazovima niti preuzeti odgovornost.

Ovakvo ponašanje djeteta može biti rezultat uvjerenja da ono samo nije u stanju kontrolisati situacije koje mu/joj se dešavaju, te da roditelji/staratelji, nastavnici i vršnjaci određuju odnosno prave izbore umjesto njega/nje. Zbog toga će biti otežan razvoj nezavisnosti, odgovornosti i samopoštovanja kod djeteta.

Pozicija bespomoćnosti može učenika/cu dovesti u situaciju da bude žrtva vršnjačkog nasilja, te je zato važno da nastavnici reaguju ukoliko primijete ovakvo ponašanje kod djeteta u smislu da ga/je ohrabruju na samostalnost, odnosno donošenje vlastitih izbora u skladu sa uzrastom. Kako bi ovo postigli, nastavnici ne trebaju stvarati pritisak djetetu da donese određene odluke, jer takav stav može samo još više djetete učiniti nesigurnijim.

Učenik/učenica je mišljenja da je “sam/a kriv/a za sve” i da mu/joj “nema pomoći”

Izuzetno je važno da se sa stvaranjem pozitivne slike o sebi započne vrlo ranu i to već u roditeljskom domu. Porodica bi trebala biti ta koja će osigurati rast i razvoj u zdravom okruženju. Stvaranje pozitivne slike o sebi treba biti među glavnim ciljevima čitave zajednice u kojoj živimo jer imati pozitivnu sliku o sebi znači živjeti život ispunjen pozitivnim mislima o sebi i svijetu koji nas okružuje. Kada malo razmislimo, možemo zaključiti da nam je mnogo toga dato na ovom svijetu pa tako i prilika da sami stvaramo svoju sudbinu. Djeca koja su bila izložena nasilnom ponašanju roditelja najčešće razvijaju negativnu sliku o sebi. Na kraju i sami počinju vjerovati da zbog svojih karakteristika ili ponašanja zaslužuju bijes i kaznu roditelja. Također, uz razvijanje negativne slike o sebi javlja se i osjećaj bespomoćnosti. Osobe

koje za sebe misle da su bespomoćne smatraju kako ne mogu promijeniti neke loše stvari u životu koje im se događaju kao i životne okolnosti u kojima se nađu. Također smatraju da im budućnost ne donosi ništa ljepše i bolje.¹⁸⁵ Kod njih se javlja fenomen naučena bespomoćnost. „Naučenu bespomoćnost predstavljaju stečeni osjećaji nekompetentnosti, koji često proizlaze iz ponovljenih doživljaja neuspjeha“.¹⁸⁶ Događaji iz života koje ova djeca ne mogu kontrolisati smanjuju želju da pokušaju nešto učiniti i promijene situaciju. Kao rezultat toga nemaju priliku naučiti da svojim ponašanjem mogu utjecati na stvari koje im se događaju. Misle da će se sve odvijati na isti način bez obzira šta oni učinili.¹⁸⁷ Samookrivljanje je autodestruktivno, dijete o sebi vrlo loše misli, prezire se i kažnjava. Prema samome sebi se odnosi kao prema neprijatelju. Stalno mučenje okrivljanjem neće ništa promijeniti.¹⁸⁸ Dijete se na taj način vrti u krugu negativnih misli o sebi. To naravno nikome ne pomaže, ni njima, ali ni ljudima koji ih okružuju. Potrebno je dobro sagledati situaciju i pronaći najbolje moguće rješenje, rješenje koje ne šteti nikome. Ljudski je griješiti i iz svake greške trebali bi nešto i naučiti. Uzrok takvom ponašanju u kojem moramo biti savršeni možemo pronaći u roditeljskom odgoju djece. Koliko puta smo imali prilike čuti da roditelji od svoje djece zahtijevaju samo odličan uspjeh, da iz svih predmeta u školi moraju imati odličnu ocjenu. Djeca na taj način uče da u životu moraju u svemu biti savršeni, što je nerealno. Kasnije neka djeca shvate kako je jednostavno nemoguće biti savršen i počinju mijenjati svoje ponašanje. Neka djeca nažalost to nikada ne shvate i zbog toga se kod njih javlja samookrivljanje i nezadovoljstvo.

Ako je dijete za nešto krivo, jedino što može učiniti je idući put ne ponoviti istu grešku.

Učenik/učenica loše reaguje kada pogriješi (ne može da se smiri, vrišti, plače...)

Strategije koje djeca osnovne škole koriste u suočavanju sa neuspjehom mogu se podijeliti na one usmjerene na rješavanje problema (preuzimanje odgovornosti, socijalna podrška i traženje pomoći od roditelja) i strategije usmjerene na emocije (izražavanje ljutnje, traženje utjehe i zaboravljanje, neadekvatne reakcije, bavljenje drugim aktivnostima).¹⁸⁹ Uzrok pretjeranih reakcija djece na neuspjeh može biti u neadekvatnom naučenom obrascu nošenja sa stresom. Pretjerana emocionalna reakcija kod učenika/ce kada pogriješi može da bude i odraz samog roditeljskog perfekcionizma i visokih očekivanja od djeteta, pa dijete ne prihvata da neće ispuniti previsoka roditeljska očekivanja, ili čak odraz prezaštitničkog rodi-

¹⁸⁵ Rijavec, M. (1997). Čuda se ipak događaju, psihologija pozitivnog mišljenja. Zagreb: IEP.

¹⁸⁶ Vasta, R., M. Haith, M. i A. Miller, S. (1998). Dječja psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap

¹⁸⁷ Rijavec, M. (1997). Čuda se ipak događaju, psihologija pozitivnog mišljenja. Zagreb: IEP

¹⁸⁸ Ibid

¹⁸⁹ Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., Miljković, D., (2003). Psihologija obrazovanja, IEP-Vern, Zagreb

teljskog stila, gdje su djeca bila zaštićena od bilo kakvog neuspjeha, pa susret sa školskim neuspjesima ili greškama može djelovati izrazito demotivirajuće na njih. U dosadašnjim provedenim istraživanjima adolescenti prepoznaju i iznose različite psihosocijalne stresore vezane za školu.¹⁹⁰ Među najčešće stresne događaje vezane za školu koje su adolescenti navodili u istraživanjima su: testiranja, lošiji uspjeh od očekivanog, preveliki zahtjevi nastavnika, uvredljivo ponašanje nastavnika prema učenicima, na primjer, ismijavanje, vrijeđanje i ponižavanje učenika, pritisak zbog školskih obaveza, strah od neuspjeha i ocjenjivanja, konflikti s prijateljima i vršnjacima, konflikti s nastavnicima, te konflikti adolescenata s roditeljima koji se javljaju u vezi školskog uspjeha i njihovog ulaganja napora u učenje.¹⁹¹

Djeca treba pomoći da nauče efikasne strategije suočavanja, što će im koristiti da savladaju anksioznost na konstruktivan način, i tako budu uspješnija u zahtjevima i izazovima koje susreću u školi.¹⁹²

5.7. Internalizirana ponašanja

Učenik/učenica ima poteškoće u komunikaciji sa vršnjacima (izbjegava kontakt, osjeća nelagodu)

Dijete koje opisujemo kao “socijalno povučeno” je pretežito mirno, tiho, osamljeno, koje mnogo mašta, nema stalne prijatelje. Takvo ponašanje obično je odraz osobne nesigurnosti i nepovjerenja u druge

Komunikacija učenika, u svome pluralizmu načina, stilova, oblika, tipova i sadržaja unutar učeničke populacije, ovisi o više faktora te se očituje u više oblika. Tako komunikacijske sposobnosti pojedinog učenika/ce mogu biti određene raznim faktorima, poput obiteljskih prilika (teške obiteljske prilike često izazivaju introvertnost i nezainteresiranost učenika), socijalnog statusa, ranije dostupnosti komunikacijske tehnologije, učestalosti njezina korištenja, percipiranja važnosti kvalitetne komunikacije ili izloženosti komunikacijskom

procesu, i slično.¹⁹³ Jedan od razloga poteškoća u komunikacije djece osnovnoškolskog uzrasta može biti i povučенost što ovu djecu čini “lakom metom” za nasilnike. Posrijedi je manjak zadovoljavajućih socijalnih odnosa, koji rezultiraju

¹⁹⁰ Rukavina, M., Nikčević-Milković, A. (2016). Adolescenti i školski stres. *Acta Iadertina*, 13 (2), 159-169

¹⁹¹ Ibid

¹⁹² Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., Miljković, D., (2003). Psihologija obrazovanja, IEP-Vern, Zagreb

¹⁹³ Markić, I. (2010). Socijalna komunikacija među učenicima. *Pedagoški istraživanja*, 7 (2), 307-317

neugodnim emocionalnim stanjem, a uglavnom su posljedica nezadovoljenih potreba za pripadanjem i ljubavi.¹⁹⁴

Učenik/učenica u komunikaciji izbjegava kontakt očima

Izbjegavanje kontakta očima u ovom kontekstu odnosi se na strah ili stid od uspostavljanja socijalnih interakcija, odnosno tendenciju da se izbjegavaju socijalne situacije. Najčešće djeca koja izbjegavaju kontakt očima sa autoritetima poput nastavnika ili sa učenicima imaju negativnu sliku o sebi i takvu percepciju da će drugi biti negativno kritički raspoloženi i da će ih odbaciti, što ih čini još osjetljivijima na eventualne negativne kritike nastavnika i učenika. Nekada nastavnici ili učenici mogu takvo ponašanje protumačiti kao neizainteresiranost za socijalne interakcije što opet smanjuje mogućnost uključivanja u pozitivne socijalne interakcije. Cuncic¹⁹⁵ predlaže neke od intervencija kojima nastavnici mogu da pomognu učenicima koji izbjegavaju kontakt očima. Naime, takvim učenicima potrebno je davati ohrabrenja za male uspjehe kako bi im se pomoglo da razviju samopoštovanje. Nadalje, učenicima treba govoriti nježno i smireno, i treba ih nježno ohrabriti u situacijama straha. Kada rade u paru, nastavnici bi trebali da odaberu para za učenike koji su stidljivi kako bi izbjegli da budu ostavljeni sami. Osim toga, potrebno je podstaći druženja djece sa vršnjacima koji su prijateljski raspoloženi i otvoreni.

Zbog toga je veoma važno da nastavnici razumiju ovakvo ponašanje i da poduzmu određene strategije kako bi ohrabрили učenika/cu i učinili mu/joj školu i boravak u učionici ugodnijim jer za djecu koja imaju strah od socijalnih kontakata škola je veliki izazov

Nastavnici koji predaju učenicima koji izbjegavaju kontakt očima trebaju biti strpljivi i svakako osigurati česte sastanke sa roditeljima, stručnom službom škole i djetetom kako bi se pružila što adekvatnija podrška i kako bi se pratilo zadovoljstvo djeteta u odjeljenju. Treba imati u vidu da takvim učenicima više odgovara da razgovaraju sa jednom osobom nego pred svim učenicima u odjeljenju, te se preporučuje da nastavnici prilagode testne situacije potrebi djeteta (npr. da odgovara pismeno, da se ocijeni spontano kada se sam/sama javi i sl.).

Individualni savjetodavni rad djeteta i pedagoga/inje ili psihologa/inje se preporučuje kao i rad u malim grupama djece sa ciljem jačanja socijalnih vještina.

¹⁹⁴ Bouillet, D., Uzelac, S. (2007): Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska Knjiga.

¹⁹⁵ Cuncic, A. (2019). How to Teach Students with Social Anxiety Disorder.

Učenik/učenica ne pokazuje interes za druge, djeluje bojažljivo, nesretno i tužno

Potišteno dijete se najčešće opisuje kao mrzovoljno, otesito, bezvoljno, šutljivo, povučeno, pasivno, umorno, tjeskobno, plačljivo i zabrinuto dijete koje se neprestano žali na bolove, nemirno spava, nema apetita, rastreseno je, razdražljivo i nesnošljivo. Često su kod učenika/ce primjetne promjene u vidu nedostatka za-

Preporuke nastavnicima, razrednicima i stručnim saradnicima u cilju pružanja uspješne podrške i osnaživanja učenika u prevlizaženju primijećenih teškoća ide u cilju djelovanja na povećanje samopoštovanja, vještine suočavanja, kvaliteti odnosa s vršnjacima i roditeljima a koji uključuju i djetetovu okolinu, naročito porodicu i školsko okruženje

nimanja za bilo kakvu aktivnost i za odnose s drugim osobama, promjenu apetita, ritma spavanja i budnosti, gubitka energije, neop-ravdanog samooptuživanja, negativnog mišljenja o sebi, osjećaja tuge, beznađa i stalne zabrinutosti, nemogućnosti koncentracije, misli ili maštanja o smrti, agresivnog ponašanja, preosjetljivosti i/ili izražene trajnije fizičke boli. Da bi pojavu ovih ponašanja okarakterisali kao faktor rizika potrebno je da traju duže od dvije sedmice. Uzroci tome mogu biti: smrt roditelja, rastava braka roditelja, zlostavljanje u obitelji, odbačenost od vršnjaka, prekid prijateljske ili ljubavne veze, izbjeglištvo, nepovoljni socijalni uslovi poput siromaštva, itd.¹⁹⁶ Prema dosadašnjim istraživanjima potištenost sve snažnije utječe na socijalni, emocionalni i kognitivni razvoj djeteta te na kvalitetu njegova odnosa s roditeljima.

Učenik/učenica djeluje usamljeno i izolirano

Povučenost je odraz osobne nesigurnosti i nepovjerenja u druge što je zapravo posljedica nezadovoljenih potreba za pripadanjem i ljubavi. Prema tome, kada govorimo o povučeniosti, mislimo na usamljenost i samoću, koje se, iako su slične, ipak razlikuju. Autori razlikuju dva oblika usamljenosti: individualnu nesposobnost prilagođavanja društvu zbog niza osobnih obilježja, koja je najčešća posljedica odgojnih etioloških činilaca te osjećajni otpor prema socijaliziranom životu.¹⁹⁷ Proizlazi da usamljenost nastaje zbog nemogućnosti uspostavljanja socijalnih odnosa, nezadovoljstva postojećim odnosima te onim odnosima koji nisu u skladu s očekivanjima, čiji je krajnji rezultat nezadovoljstvo i razočaranje. Takvi neuspjesi najčešće vode u izolaciju i povlačenje, a na subjektivnom planu rezultiraju osjećajem usamljenosti.¹⁹⁸ Za razliku od usamljenosti, samoća je pre-

¹⁹⁶ Bouillet, D., Uzelac, S. (2007): Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska knjiga.

¹⁹⁷ Vodak, P. i Šulc, A (1966.): Mane i poremećaji ponašanja u dječjem dobu, Savremena nastava. Zavod za izdavanje udžbenika. Sarajevo, 1966., str.20't.

¹⁹⁸ Klarin, M. (2002). Osjećaj usamljenosti i socijalno ponašanje djece školske dobi u kontekstu socijalne interakcije. Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada, 9 (2), 249–257.

komjerna izoliranost djeteta od društva vršnjaka, ali nju dijete samo odabire te u nekim slučajevima može postati i obilježje njegove ličnosti. U istraživanju koje su proveli Lacković-Grgin i suradnici 1999. godine utvrđeno je da iskustvo osamljenosti obuhvaća osjećajnu, društvenu, aktivnu, misaonu i tjelesnu komponentu, tj. osjećaj boli (gubitak voljene osobe, nedostatak intimnih veza), interpersonalnu izoliranost (osjećaj nepripadanja), povlačenje, socijalnu neadekvatnost (nesigurnost, nesposobnost, beznadnost – najčešće kod adolescenata).

Učenik/učenica konstantno grize nokte, štipa kožu, čupa kosu ili neke druge dijelove tijela

Čupanje kose je karakterizirana djetetovom potrebom, kojoj se ne može oduprijeti, da u većoj ili manjoj mjeri čupa dlake iz vlasišta a ponekad i trepavice. Često se u prvim godinama života vidi da dijete uvrće dlake kose. Kad se ta pojava javi u drugoj polovici djetinjstva (od četvrte godine) ili u adolescenciji, poprimi zabrinjavajuće razmjere i stvori estetske probleme. Nailazi se na svježa oštećenja kože vlasišta, a ako je pojava vrlo izražena, mogu se pojaviti alopecijska mjesta, pogotovo kad se kosa čupa u čupercima.¹⁹⁹ Griženje noktiju je još učestalija od čupanja kose a javlja se jednako i kod dječaka i kod djevojčica.²⁰⁰ Važno je obratiti pažnju na učestalost, intenzitet i trajanje ove pojave. Neke studije smatraju da je uzrok griženja noktiju tjeskoba, dok drugi smatraju da je anksioznost. Nedavna istraživanja ne podupiru anksioznost kao uzrok, nego se smatra da je posljedica dosade ili nekog težeg problema sa kojim se dijete suočava. Neovisno o uzroku, većina djece ima neku vrstu navike povezanu s nervozom, a griženje noktiju je najčešća. Tako se nose sa stresnim i mučnim situacijama. Pokazalo se kako čak 33% djece ispod jedanaest godina grize nokte te kako se broj povećava za vrijeme puberteta i pada u odrasloj dobi. Zbog nepoznanice o uzroku provode se različita istraživanja koja nastoje istražiti korijene takvog ponašanja i koliko je navika sama po sebi opasna.²⁰¹ Dijete, dok je malo, obično ne doživljava nikakvu neugodu zbog griženja noktiju, međutim u kasnijim godinama, posebno kad se radi o adolescentima, može doživjeti stid, najčešće zbog estetskih razloga.²⁰² Zabranjivanje zbog griženja noktiju i upozoravanje djeteta da to ne čini samo smeta i pogoršava odnose djeteta s okolinom.²⁰³ Najvažniji rizični faktori ili stresori za dijete su česti sukobi između roditelja, zanemarivanje, zlostavljanje i drugi neprilagođeni stilovi roditeljstva, karakteristike djeteta ili adolescenta, prisutnost teškoća na polju mentalnog zdravlja roditelja, loši socio-ekonomski uslovi, velik broj članova u porodici ili članovi porodice koji su skloni kriminalnim radnjama. Brojni su faktori u školskom okruženju koji mogu olakšati

¹⁹⁹ Nikolić, S., (1990). Mentalni poremećaji u djece i omladine 2; Zagreb: Školska knjiga.

²⁰⁰ Ghanizadeh, A. (2011) . Nail Biting; Etiology, Consequences and Management. US National Library of Medicine National Institutes of Health; PubMed.

²⁰¹ Ibid

²⁰² Nikolić, S., (1990). Mentalni poremećaji u djece i omladine 2; Zagreb: Školska knjiga.

²⁰³ Mardešić, D. (2003). Pedijatrija. Zagreb: Školska knjiga

prilagodbu. Podupiranje socijalne kompetentnosti, vještine rješavanja problema, kritička savjest i autonomija preko brižnih odnosa i prilika za sudjelovanje i doprinos. **Za bolje nošenje s problemima nužno je da djeca i adolescenti u školi dobiju povratne informacije te da im se pruži osjećaj sigurnosti i zaštićenosti.**²⁰⁴ Prilika za iskustvo prijateljstva i smanjenje izolacije od vršnjaka mogu djeci pomoći u smanjenju neraspoloženja. Razvijene socijalne vještine od rane dobi rezultiraju s puno manje simptoma internaliziranih poteškoća u kasnijoj dobi.

Učenik/učenica pokazuje jake izljeve bijesa pri minimalnim podražajima

Regulacija emocija, kao i emocionalna inteligencija ima nekoliko definicija. Gross²⁰⁵ je definirao regulaciju emocija kao „proces putem kojeg pojedinci utječu na emocije koje imaju, kada ih imaju, kako ih doživljavaju i kako ih izražavaju“. Pri tome, pojedinci reguliraju svoje emocije kroz te procese svjesno ili nesvjesno.²⁰⁶ Druga definicija bi bila ona koja se odnosi na upravljanje emocijama te govori kako to znači „upravljanje i suočavanje s emocijama, rad s emocijama na razborit način, radije nego djelovanje prema osjećaju bez razmišljanja“.²⁰⁷ Isti autori navode da je važno razumjeti da sposobnost uspješnog upravljanja emocijama često podrazumijeva svijest o emocijama te prihvaćanje i korištenje emocija u rješavanju problema. Od gore četiri definirana elementa emocionalne inteligencije Mayera i Saloveya (emocionalna percepcija, emocionalno olakšavanje razmišljanja, emocionalno razumijevanje i upravljanje emocijama), najznačajnija za socijalne interakcije je regulacija emocija jer utječe na emocionalnu ekspresiju i direktno na ponašanje pojedinca.²⁰⁸ Isto tako, povezana je i s kvalitetom socijalnog funkcioniranja među djecom.²⁰⁹ Kod regulacije emocija ne radi se o pukom potiskivanju, nego o upravljanju situacijom u kojoj se nalazimo. Rezultati istraživanja su pokazali pozitivnu povezanost nemogućnosti emocionalne regulacije i kontrole te stupnja doživljenog i počinjenog nasilja procijenjenog od strane učenika.²¹⁰ U skladu s tim, autori navode da **osobe koje imaju slabije razvijenu regulaciju i kon-**

²⁰⁴ Winkel, R. (1994). Djeca koju je teško odgajati: opis slučajeva iz odgojne i školske svakodnevice. Zagreb: Educa.

²⁰⁵ Bagheri, Z., Mohd Kosnin, A., Besharat, M. (2016). Improving Emotion Regulation skills through an Emotional Intelligence Training Course. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 19 (4).

²⁰⁶ Ibid

²⁰⁷ Rokni, S., Hamidi, H., Ebadi, H. (2014). Relationship between Emotional Intelligence and Emotion Regulation of EFL Learners. *International Journal of Basic Sciences & Applied Research*, 3 (7), 376-380.

²⁰⁸ Lopes, P. N., Salovey, P., Côté, S., Beers, M., (2005). Emotion regulation ability and the quality of social interaction. *Emotion by the American Psychological Association*, Vol. 5, No. 1, 113-118

²⁰⁹ Ibid

²¹⁰ Buško, V. i Babić Čikeš, A. (2013). Emotional intelligence in early adolescence: Validation data based on peer ratings and an objective ability-based test. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 2(5), 2319-7722. Dostupno na <http://www.ijhssi.org>

trolu emocija u različitim situacijama češće pribjegavaju neprimjerenim reakcijama i odgovorima na nečije ponašanje, te je vjerovatnije da će zbog toga biti žrtve vršnjačkog nasilja nego pojedinci koji imaju razvijenije sposobnosti kontrole i regulacije emocija.²¹¹ Također, isti autori pretpostavljaju da je slabije razvijena emocionalna inteligencija možda posljedica vršnjačkog nasilja. Tada zapravo osobe koje su izložene vršnjačkom nasilju nisu imale prilike razviti i poboljšati emocionalnu inteligenciju i u skladu s tim ni sposobnost regulacije emocija te problemi s vremenom sve više i više kumuliraju. Rezultati istraživanja²¹² su pokazali da su za vršnjačko nasilje važne sposobnosti regulacije i kontrole negativnih emocija kao i percepcija te procjena emocija. Kada govorimo o pojavi izljeva bijesa bez jasnog povoda i razloga govorimo o sniženoj toleranciji za frustrirajuće događaje iz vanjskoga svijeta. U težim je slučajevima stalna razdražljivost samo “vrh ledenoga brijega”, jer se ispod, naizgled bezazlenog ponašanja može kriti ozbiljna poteškoća. Zbog toga se svaka dugotrajnija razdražljivost mora pomno ispitati, pri čemu je najprije potrebno isključiti svako tjelesno oboljenje.²¹³

Učenik/učenica pokazuje pretjerano seksualizirajuće ponašanje

Rastući interes za seksualnost kod djece školske dobi smatra se razvajno uobičajenim i očekivanim. Ono što stručnjaci izdvajaju kao moguće razloge zabrinutosti u ovom području razvoja, pretjerana su zaokupljenost seksom, promiskuitet ali i pretjerana nelagoda u odnosu na seksualnost.²¹⁴

Pokazivanje neprikladne seksualne igre ili razumijevanja seksa s obzirom na dob spada u indikator koji upućuje na potencijalnu potrebu za zaštitom djeteta. Seksualno zlostavljana djeca pokazuju seksualiziranost, teško razlikuju emocionalne od seksualnih relacija, te mogu postati promiskuitetna. Dolazi i do poremećaja spolne identifikacije. Ukoliko se ovakvo ponašanje primijeti potrebno je poduzeti sve potrebne aktivnosti kako bi se ustanovili uzroci takvog ponašanja te kako bi se eliminisalo seksualno nasilje kao mogući uzrok. Ponašanja djeteta poput neuobičajenog interesa za vlastite i tuđe genitalije i/ili često upotrebljavanje “prostih” riječi i/ili naglašavanje seksualiziranih detalja u crtežima (npr. crta genitalije koji se vide kroz odjeću) nam mogu ukazivati na mogućnost da je dijete bilo izloženo seksualnom nasilju. Također, posebna pažnja se treba posvetiti izjavama djeteta poput: “*Brat mi noćas nije dao spavati*”, “*Ne volim tu igricu s jezikom*” ili situacijama u kojima dijete miješa afekte sa seksualnim ponašanjem ili pokazuje strah od presvlačenja na časovima tjelesnog i zdravstvenog odgoja.

²¹¹ Krulić, K., Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola*, 32 (60), 27. – 42.

²¹² Krulić, K., Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola*, 32 (60), 27. – 42.

²¹³ Daneš, V. (2003). *Dijete, vanjski svijet i psihički poremećaji*. Zenica: Dom štampe

²¹⁴ Buljan Flander, G. i sur. (2018). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*. Sveta Nedjelja: Geromar

Kod učenika/učenice se uočavaju tikovi (nekontrolisane motoričke reakcije)

Tik je iznenađan, brz, povratan, neritmičan, stereotipan motorički pokret ili vokalizacija.²¹⁵ Najčešći je prolazni tik koji se javlja – prije ili poslije – u životu četvrtine sve djece, a uključuje jednostavne pokrete: treptanje očima, trzanje vratom, slijeganje ramenima, grčenje mišića lica te jednostavne vokalizacije: nakašljavanje, gundanje, šmrckanje, frktanje. Tipično je da se tikovi češće javljaju u emocionalno napetoj situaciji, smanjuju se otklanjanjem pažnje i izrazito oslabe ili nestanu u spavanju. Prolazni tik obično traje nekoliko sedmica do nekoliko mjeseci.²¹⁶ Međutim, često djeca imaju serije prolaznih tikova koji se povremeno javljaju tokom nekoliko godina.²¹⁷ Dječaci imaju tikove tri do četiri puta češće nego djevojčice. Dob javljanja je između četiri i dvanaest godina. Nastanak je obično iznenađan, često nakon posebno uznemirujućeg događaja.²¹⁸ U tretmanu prolaznog tika obično je dovoljno savjetovati roditelje/staratelje o prirodi problema i načinu postupanja. Opominjanje djeteta i svaki pritisak na dijete radi suzbijanja tika vodi samo pogoršanju unutrašnje napetosti.²¹⁹ Kroz stalne interakcije s okolinom dijete postupno stiče iskustava, otkriva svoje sposobnosti i mogućnosti. Kako je mentalno zdravlje djece i adolescenata razvojni proces, karakterizira ga stalni napredak u svim područjima razvoja i prilagodbe tokom odrastanja. Međutim može doći do poteškoća u socijalnom funkcioniranju u djetinjstvu. Atmosfera u kojoj se dijete nalazi određuje njegovo ponašanje u određenoj situaciji. Tikovi su najčešće povezani s djetetovim emocijama kada dijete postaje samostalnije, svjesno sebe te okoline u kojoj se nalazi. Za razliku od odrasle osobe, dijete ne zna kontrolirati stres i verbalizirati ono što proživljava. Kada se dijete nađe u nepovoljnoj situaciji za njega ili njime vladaju negativne emocije (neprihvaćenost od strane društva, nemogućnost izražajnog komuniciranja, osjećaj ugroženosti, strah, sram, ljutnja), tada se javlja tik. **Žmirkanje, slijeganje ramenima, grčenje mišića lica ili neki drugi tikovi pomažu djetetu da se oslobodi napetosti. Za ovu pojavu je karakteristično da između ostalog dovodi do socijalnog neprihvaćanja i dijete stvara lošu sliku o sebi što također može biti uzrok razvoja negativne slike o sebi uz osjećaj napuštenosti i usamljenosti.**²²⁰ Dijete se zbog svog tika ne smije opominjati niti kažnjavati, niti mu je poželjno stalno skretati pažnju na tik, jer će time ono postati još tjeskobnije, uznemirenije, napetije, sve nižeg samopouzdanja, a tik će se još više “ukorijeniti”, uz pojačan rizik da prestane biti prolazan, a postane stalan. Važno je, dakle, pratiti dužinu trajanja tika i njegov utjecaj na djetetovo svakodnevno funkcioniranje. Ukoliko tik traje duže od mjesec dana ili dijete ima istovremeno više vrsta tikova, bitno je potražiti stručnu pomoć (pedijatra, dječjeg kliničkog psihologa, po potrebi neurologa).

²¹⁵ Mardešić, D. (2003). Pedijatrija. Zagreb: Školska knjiga

²¹⁶ Ibid

²¹⁷ Ibid

²¹⁸ Ibid

²¹⁹ Ibid

²²⁰ Muačević, V., i sur. (1995.) Psihijatrija. Zagreb: Medicinska naklada

Kod učenika/učenice se uočavaju nagle promjene u težini

Promjene u tjelesnoj težini učenika/učenice su signifikantne samo ukoliko su veća od 5% tjelesne težine i nagle, u vremenskom periodu od mjesec dana ili kraće.²²¹ Promjena apetita spada u jedan od obilježja tjelesne funkcije mladih koji se uočavaju kod različitih teškoća na planu psihološkog funkcionisanja.²²² Ukoliko je gubitak težine uzrokovan svojevrsnim primjenjivanjem vrlo stroge dijeta onda govorimo o teškoj smetnji u prehranbenim navikama i ponašanju tzv. anoreksiji.²²³ Ove navike i ciljani postupci vode u ekstremni gubitak težine, težak oblik malnutricije²²⁴ i drugih pridruženih simptoma koji katkad mogu uzrokovati teška oštećenja organizma pa i smrt.²²⁵ U skladu s tim treba težiti njenom što ranijem otkrivanju i prevenciji.

Učestalost anoreksije procjenjuje se na 0,5-1%²²⁶ i značajno je češća kod djevojkica.²²⁷ Kada se anoreksija razvije u djetinjstvu ili ranoj adolescenciji, umjesto gubitka na težini prisutan je samo neuspjeh u postizanju očekivane tjelesne težine za tu dob, a menstruacija je odgođena. Najčešće se javlja u dobi između 14. i 23. godine, a pred-pubertetski početak je rijedak.²²⁸ Početak može biti spor ili nagao i vezan je uz želju da se smrša. Provocirajući faktor obično je neki emocionalni stres, sukob ili povreda, a katkad i nema vidljivog vanjskog uzroka. Može se sa sigurnošću tvrditi da se anoreksija javlja u trenutku kada se spomenuti razvojni i porodični faktori poklope s psihološkom osjetljivošću i budu pokrenuti bilo samim početkom puberteta, bilo zadacima koji stoje pred adolescencijom, bilo nekim drugim stresnim događajem (kao što je napuštanje kuće ili prvo ljubavno iskustvo). Anoreksija je tada kompromisno rješenje za dijete ili adolescenta/inju kako ne bi trebao/la razriješiti svoj zadatak. Kada se jednom ustabilji, uprkos nastojanju djeteta i porodice, poteškoća se teško može otkloniti bez stručne pomoći. Prvi kriterij označava stanje kad se za jednu osobu može reći da je ispod težine i sugerira da je to osoba koja teži manje od 85% normalne težine za svoju dob i visinu.²²⁹ U literaturi gubitak apetita se navodi kao jedno od stanja koje može

221 Vulić-Prtorić A., Cifrek-Kolarić M. (2011) Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji, Jastrebarsko: Naklada Slap.

222 Nikolić S., Marangunić M. i sur., (2004). Dječja i adolescentna psihijatrija; Zagreb: Školska knjiga.

223 Mardešić, D. (2003). Pedijatrija. Zagreb: Školska knjiga

224 Stanje energetskog, proteinskog ili nutritivnog defi cita koje uzrokuje mjerljivu promjenu tjelesnih funkcija, a povezano je s lošijim ishodom bolesti te je specifično reverzibilno primjenom adekvatne nutritivne potpore. ALLISON S. Fluid, electrolytes and nutrition. Clin Med 2004;4: 573-8.

225 Nikolić, S., (1990). Mentalni poremećaji u djece i omladine 2; Zagreb: Školska knjiga.

226 Ibid

227 Ibid

228 Nikolić S., Marangunić M. i sur., (2004). Dječja i adolescentna psihijatrija; Zagreb: Školska knjiga.

229 Vidović V. (1998). Anoreksija i bulimija; Zagreb: 4P d.o.o. 953-96777-1-X.

ukazivati da je dijete žrtva nasilja ili je izloženo kontinuiranom zanemarivanju od strane roditelja/staratelja.²³⁰

Učenik/učenica često odlazi u toalet

Jedan od razloga izlazaka učenika sa časa jeste odlazak u toalet. Uzroci tome mogu biti različiti, ali ukoliko se ne radi o izlascima radi dosade na času ili izbjegavanja nastavne aktivnosti, onda uzroke treba tražiti u zdravstvenom stanju učenika/učenice. Odlasci u toalet su češći ukoliko je prethodio veliki odmor na kojem je dijete unijelo veću količinu tečnosti ili nakon časa tjelesnog odgoja kada metabolizam radi drugačije ili je unešena veća količina tečnosti kako bi se nadoknadila izgubljena tečnost. Neki učenici imaju hronična oboljenja mokraćnog mjehura, bubrega i sl. i važno im je redovno i bez odgađanja omogućiti odlazak u toalet. Nastavnici ponekad dozvoljavaju odlaske u toalet sve dok učenici „ne pretjeraju“ s upitima i izlascima iz učionice, a onda zabrane izlazak svakom sljedećem učeniku koji za to zatraži dozvolu. Odgađanje odlaska u toalet može biti posljedica postojećeg akutnog ili hroničnog oboljenja, ali i uzrok oboljenja ukoliko su učenici prinuđeni trpiti. Čest odlazak učenika/učenice u toalet, koji se javlja kroz duži vremenski period, a koji nije uzrokovan hroničnim zdravstvenim teškoćama sa kojima se dijete suočava, može biti posljedica zdravstvenih teškoća djeteta koje roditelj sustavno zanemaruje. U tim situacijama je potrebno inicirati saradnju sa roditeljem/starateljem i zajedno sa djetetom utvrditi uzroke čestog odlaska u toalet. Ukoliko se ustanovi da roditelj zdravstveno zanemaruje dijete potrebno je savjetodavno djelovati u cilju promjene ponašanja. Ukoliko i pored ostvarene saradnje škole i roditelja, roditelj i dalje nastavi sa zanemarujućim odnosom, odgovorna osoba škole je dužna službenim aktom o tome obavijestiti nadležni organ starateljstva.

Učenik/učenica se konstantno žali na bolove u stomaku, glavobolje, mučnine

Učestale žalbe učenika/ce na tjelesne bolove mogu ukazivati na slabo opće zdravlje i učestale zdravstvene probleme koje roditelji/staratelji zanemaruju. Takvo ponašanje djeteta može ukazivati da je dijete žrtva zdravstvenog zanemarivanja. Sa druge strane, kod somatizirajuće boli dijete nam uporno nudi tjelesne simptome, žaleći se npr. na bolove u stomaku, glavobolju, ili želučane smetnje i nesvjesticu, popraćeni smetnjama raspoloženja dok roditelji ostaju uporni u podvrgavanju djeteta brojnim medicinskim pretragama, uprkos tome što su rezultati dijagnostičkih pretraga negativni. Djeca i roditelji odbacuju mogućnost da emocije i događaji djeluju na njih ili da imaju emocionalnih problema, a smetnje se prihvataju samo kao bolest tijela.²³¹ Tokom razgovora s djetetom i članovima njegove po-

²³⁰ Muratbegović, E. i sur. (2013). Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo.

²³¹ Baraban, D. (2009). Tjelesni poremećaji u djece zbog emocionalnih teškoća; Narodni zdravstveni list; Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije u suradnji s Hrvatskim

---

rodice često su evidentni mnogi konflikti iz djetetove okoline: porodični problemi, problemi skupine vršnjaka i školske sredine. Psihosomatski bolovi obično se ponavljaju, a s prekidima mogu trajati i godinama. Pojačavaju se u situacijama koje djeca doživljavaju kao neugodne i uznemiravajuće. Većinu djece bolne pojave ipak ne ometaju značajno u svakodnevnom životu ali ukoliko se ne tretiraju adekvatno i pravovremeno mogu rezultirati ozbiljnijim teškoćama. Porast porodičnih konflikata, hroničan stres izazvan porodičnim problemima, koncentracija i fokusiranje unutar roditeljske dinamike na dijete također su faktori koji potiču somatizirauću bol. Somatizacija je prisutnija u religiozno strogim porodicama ili unutar porodica gdje je blokirano i nedopušteno iskazivanje agresivnosti i seksualnosti te verbalizacija emocija.²³² Česte psihosomatske smetnje (glavobolje, bolovi u stomaku) spadaju u tjelesne znake koji mogu biti mogući pokazatelj seksualnog nasilja nad djetetom. Također, česte žalbe učenika na bolove u stomaku ili drugim dijelovima tijela te osjećaj opće slabosti ili klonulosti mogu ukazivati na zdravstvenu zanemarenost djeteta u smilu da je roditelj/staratelj zanemario/la zdravlje djeteta ne poduzimajući potrebne aktivnosti kako bi djetetu obezbijedio zdravstvenu brigu.

U slučaju ponovljenih situacija u kojima se dijete žali na bolove ili loše zdravstveno stanje, nastavnik/razrednik inicira saradnju sa roditeljem/starateljem i ukazuje im na potrebu pružanja adekvatne zdravstvene skrbi djetetu pri zdravstvenoj instituciji. Ukoliko izostane saradnja ili roditelj/staratelj ne postupi u skladu sa dogovorom, odgovorna osoba u školi upućuje službeni akt nadležnom organu starateljstva.

Učenik/učenica pokazuje nelagodu pri fizičkom kontaktu (zauzima odbrambeni stav, neadekvatno reaguje...)

Nježan dodir je važan ljudskim bićima za optimalan emocionalni, tjelesni i kognitivni razvoj i zdravlje posebno u ranom djetinjstvu. Topli dodir igra važnu ulogu u ranom razvoju mozga, a novorođenčad mogu doslovce umrijeti zbog izostanka istog²³³. Isto tako kao što nam je potreban dodir, tako smo u životu često u prilici nuditi taj potrebni ljudski kontak, što se, također, uči. Forma socijalnih odnosa koju dijete stječe u najranijoj dobi pretpostavka je formi socijalnih odnosa koju će ono koristiti u izvanobiteljskom okruženju i u kasnijoj životnoj dobi. Učenici/učenice koje nisu ostvarile adekvatnu povezanost s primarnim skrbnikom ili su seksualno zlostavljani, mogu pokazivati nelagodu prilikom fizičkog kontakta na način da reagiraju odbrambeno, agresivno i neadekvatno, a i neadekvatno dodirivanje pripada

---

zavodom za javno zdravstvo, Zavodom za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije i Zavodom za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županij; Svez. Odjel socijalne medicine; Odsjek za zdravstveni odgoj i promociju zdravlja, 596597/2009.

²³² Nikolić S., Marangunić M. i sur., (2004). Dječja i adolescentna psihijatrija; Zagreb: Školska knjiga.

²³³ Kreso, A. (2012). Koordinate obiteljskog odgoja. Srajevo: Jež.

Najvažnije je znati da dodiri moraju biti razvojno primjereni, odgovarati na dječije potrebe, ali važno je uzeti u obzir i kulturu iz koje učenik/učenica dolazi, njegova/njena prethodna iskustva s tjelesnim kontaktima, razinu privrženosti, kontekst u kojem se dodir odvija, individualnu razinu ugone pri dodiru i osjećaj učenika/učenice prema različitim oblicima dodirivanja

skupini seksualnih aktivnosti između djece i odraslih.²³⁴ Posljedice su brojne i najčešće trajne, a osim tjelesnih, emocionalnih i kognitivnih posljedica, trajno se narušava i socijalni odnos. Ovdje se najprije misli na gubitak povjerenja u ljude, posebno u odrasle osobe koji su dužni zaštititi dijete, a upravo su oni često i osobe koje nanose bol djetetu. Kao najčešći dugoročni efekti zlostavljanja kod djece izdvajaju se i: nepovjerenje, nedostatak samopoštovanja, depresija i suicidalno ponašanje, impluzivnost – poremećaj ličnosti, narušeni odnosi s vršnjacima, lošiji školski uspjeh, histerija i disocijativno ponašanje, te multipli poremećaji ličnosti²³⁵.

Obzirom na količinu vremena koju učenik/učenica provede u školskom okruženju, nastavnici i stručni saradnici u školi mogu primijetiti kakav doživljaj svijeta djeca imaju i kako

reagiraju u različitim situacijama, osjećaju li se sigurno i zaštićeno ili nevažno, ostavljeno, zanemareno. Nerazvijen osjećaj sigurnosti kao ni povjerenje u ljude kasnije u životu može otežavati ostvarivanje bliskih privatnih i profesionalnih odnosa, pa je važno dodatno naglasiti ulogu odraslih iz školskog okruženja u prepoznavanju i adekvatnom reagiranju na ponašanja učenika/učenica u situacijama u kojima osjećaju ili manifestiraju bilo kakvu vrstu nelagode.

Učenik/učenica pokazuje separacijsku anksioznost (nelagodu kod odvajanja od roditelja)

Zabrinutost, uznemirenost i napetost karakteristike su anksioznosti koja se u djetinjstvu podjednako javlja i kod dječaka i kod djevojčica, dok je u adolescenciji više prisutna kod djevojaka. Važno je razlikovati uobičajenu pojavu reakcijskih ponašanja (zabrinutosti, napetosti i uznemirenosti) koja su dio odrastanja od pojave anksioznosti koja dugo traje i ometa funkcioniranje pojedinca.²³⁶ Neki anksiozni simptomi mogu biti tipična pojava u procesu sazrijevanja svakog djeteta kao odgovori na opasne situacije koji djeluju motivacijski ili karakteriziraju slabiju prilagodbu koju veći na djeca prevlada odrastanjem, no ako se ti simptomi razvijaju i intenziviraju, ukoliko su izvan kontrole pojedinca i neprilagođeni po trajanju govorimo o anksioznosti. S

²³⁴ Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D., (2003) Zlostavljanje i zanemarivanje djece, Zagreb: Marko M.

²³⁵ Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D., (2003) Zlostavljanje i zanemarivanje djece, Zagreb: Marko M.

²³⁶ Begić, D. (2014). Psihopatologija. Zagreb: Medicinska naklada.

---

druge strane, ako ti simptomi iščeznu s dobi i nemaju kao posljedicu disfunkcionalno ponašanje djeteta, ne mogu se promatrati kao poteškoća. Separacijska anksioznost je ustrašenost do panike koja nastaje zbog odvajanja od roditelja/staratelja ili druge osobe koja brine o djetetu i za koju je dijete vezano. Ovaj oblik anksioznosti javlja se u ranom djetinjstvu.²³⁷ Znakovi očekivane i za razvojnu dob tipične dječije separacijske anksioznosti su kratkotrajni i javljaju se neposredno nakon odvajanja djeteta od roditelja/staratelja. Međutim ukoliko se dijete suočava sa značajnim oblikom separacijske anksioznosti, nelagoda prilikom odvajanja od roditelja/staratelja traje nekoliko sedmica i praćena je burnim reakcijama a nerijetko i nereálnim strahovima djeteta da će biti oteto ili ubijeno. Takve reakcije mogu rezultirati odbijanjem djeteta da ide u školu, da prespava kod nekoga kad roditelji trebaju negdje otići i slično.²³⁸ U školskom okruženju brojni su faktori koji mogu olakšati prilagodbu: podupiranje socijalne kompetentnosti, vještine rješavanja problema, kritička savjest i autonomija preko brižnih odnosa i prilika za sudjelovanje i doprinos. Za bolje nošenje s problemima nužno je da djeca i adolescenti u školi stalno dobivaju sustavne povratne informacije te da im se pruži osjećaj sigurnosti i zaštićenosti.²³⁹ Prilika za iskustvo prijateljstva i smanjenje izolacije od vršnjaka mogu djeci pomoći u suočavanju sa ovom pojavom.

Kod učenika/učenicke se uočavaju poteškoće u kontroli eliminacijskih funkcija (mokrenja i pražnjenja crijeva)

Nekontrolirano mokrenje nakon pete godine, do kada bi većina djece trebala njime ovladati, nazivamo enurezom. Karakteriše je ponavljano mokrenje tokom dana ili noći u krevet ili odjeću. Ova pojava se još može dogoditi zbog neke očigledne promjene dnevnog reda u svakodnevnom životu, promjene mjesta boravka, spavaonice i slično.²⁴⁰ Razlikujemo primarnu i sekundarnu enurezu. O primarnoj enurezi govorimo, kada dijete uprkos postignutoj zrelosti, nikada nije uspjelo usvojiti kontrolu nad mokrenjem, duže od šest mjeseci. Kod sekundarne ili regresivne enureze kontrola mokrenja je već bila usvojena ali su se ponovo javile teškoće. Razlozi mogu biti višebrojni, biološki i psihološki, a najčešće se javljaju istodobno. Enureza se može javiti kao reakcija na različite okolnosti u obitelji ili široj okolini, a koje dijete doživljava kao stresne (selidba, promjena škole, rastava roditelja, svjedočenje ili izloženost nasilju), čak i ako one predstavljaju pozitivne promjene u obitelji (npr. rođenje mlađeg člana obitelji).²⁴¹

---

237 Ibid

238 Vulić Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1), 31-51.

239 Winkel, R. (1994). Djeca koju je teško odgajati: opis slučajeva iz odgojne i školske svakodnevice. Zagreb: Educa

240 Buljan Flander, G. i sur. (2018). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*. Sveta Nedjelja: Geromar

241 Ibid

Dugotrajnu nemogućnost kontroliranja pražnjenja crijeva, koja se javlja unatoč spremnosti djeteta da svlada ovu funkciju, stručnjaci nazivaju enkoprezom. Izbacivanje stolice najčešće je nevoljno, no može biti i namjerno a najčešće se javlja danju.²⁴² Nekontrolisano pražnjenje crijeva najčešće upozorava na aktivan protest zbog razloga koji djetetu nije sasvim jasan. Razlikujemo primarnu i sekundarnu enkoprezu. Kod primarne enkopreze kontrola izlučivanja stolice nikada nije uspostavljena dok je kod sekundarne enkopreze postojao period kada je ta kontrola uspostavljena nakon čega se ponovo javila nemogućnost kontrole zadržavanja stolice. Ukoliko stručnjak isključi organske uzroke enkopreze onda su uzroci psihosomatske prirode i roditeljima se preporučuje podrška stručnjaka iz oblasti mentalnog zdravlja.²⁴³ U pozadini ovog ponašanja može biti nelagoda korištenja toaleta na javnim mjestima ili nerado prekidanje igre sa vršnjacima zbog čega dijete ne stigne otići u toalet. Neki autori smatraju da je uzrokuju loši emocionalni odnosi između djece i roditelja i/ili neskladni partnerski odnosi roditelja.

Obje teškoće eliminacijskih funkcija mogu značajno ograničiti djetetove društvene aktivnosti i negativno utjecati na njegovu sliku o sebi, samopoštovanje, vršnjačke odnose i odnose sa roditeljima.

Kod učenika/učenice se uočavaju govorno-jezičke poteškoće (tepanje, mucanje, usporen razvoj govora...)

Učenje govora se može shvatiti kao cjeloživotni proces. Ono se razvija od samog rođenja, a prema nekim stručnjacima od prenatalne dobi, u interakciji s roditeljima, djecom, bliskim osobama, i dr., a potom odgojnim ustanovama i školi u kojima se odgajaju i obrazuju djeca. Pojedini autori²⁴⁴ smatraju da je govor naučeno ponašanje, kontinuirani proces koji se razvija u nekoliko razvojnih etapa čije se međusobne granice isprepliću. Slijed tih razvojnih etapa govora je konstantan, a ritam progresije može varirati od djeteta do djeteta. Govorne teškoće se najčešće odnose na teškoće izgovora glasova (dislalija) i teškoće tečnosti i ritma govora. Poteškoće izgovora glasove smatraju se najučestalijim govornim teškoćama. U govorno-jezične teškoće ubraja se i usporen ili nedovoljno razvijen govor koji karakterišu siromašan rječnik djeteta, gramatički nepravilno izražavanje, primjerice neprimjerena upotreba roda i broja imenica, izostavljanje ili nepravilno primjenjivanje priloga, prijedloga, veznika (primjerice, 'mama ide posao') zatim mijenjanje slogova/glasova u riječima, jednostavne i rijetko složene rečenice i dr. Mucanje je česta govorna teškoća a karakterističan govorni efekt omogućava njegovo lako prepoznavanje. Ujedno je i jedan od najsloženijih i najdugotrajnijih govornih teškoća. Definiiraju ga specifične promjene u tečnosti, tempu i ritmu govora koje se manifestiraju grčnjem mišića govornih organa (usana, jezika, mekog nepca, glasnica, dijafragme), a

²⁴² Ibid

²⁴³ Ibid

²⁴⁴ Posokhova, H. (1999.) Razvoj djeteta. Zagreb: Ostvarenje.

ponekad ga, kod jakog mucanja, prate grčevi mimičkih mišića lica i nevoljni pokreti tijela (ruku, ramena, cijelog tijela). Obilježja govora djeteta koje muca: ponavljanje dijelova riječi i rečenica, produžavanje glasova, zastoji u govoru, neadekvatne pauze, ubacivanje različitih glasova, poštapalice, duže trajanje govora, razni nepotrebni zvukovi, općenito manja količina govorenja i sl.²⁴⁵

Dislalija obuhvaća neispravan izgovor glasova koji se može ispoljiti kao izostavljanje nekog glasa, njegova zamjena drugim glasom iz istog izgovorenog sustava ili njegov iskrivljen izgovor.

Poteškoće izgovora glasova potrebno je korigovati u ranom djetinjstvu kako se dijete s polaskom u školu ne bi susrelo s dodatnim nepotrebnim teškoćama (teškoće kod usvajanja čitanja i pisanja, zadirkivanje vršnjaka), ali i zbog činjenice da vježbe imaju veću uspješnost i manje traju kod mlađe djece. Dislalične smetnje moguće su i nakon perioda pravilnog govora kao oblik regresije u traumatskim situacijama (hospitalizacija, rođenje brata ili sestre i sl.). Regresija u govoru može biti izraz separacione anksioznosti ili straha od gubitka ljubavi (roditelja). Govorom i ponašanjem kao mala beba, dijete nastoji privući pažnju roditelja. Mnogi autori pokazuju da emocionalne smetnje mogu izazvati promjene fonacije. Naime, jako stidljiva djeca često imaju nizak ili pretih glas. Kao posljedica loših stimulacija okoline i reagiranja na njih, može se razviti glasovna promjena u vidu nazalnosti, zadihanosti i isprekidanosti govora.

Kod učenika/učenice je primjetan specifičan sadržaj crteža i pismenih radova

Djeca se najčešće teško verbalno izraziti kada su emocije u pitanju ili ukoliko su preživjeli neki stres ili traumu (npr. gubitak bliske odnose, nasilje u porodici, bolest nekoga od članova porodice itd.). Kako bi se dječiji crtež analizirao projektivno potrebno je da osoba bude specijalizirana za to, stoga zadatak nastavnika/ce ne treba i ne smije biti da dijagnosticira dječije crteže ili literarne radove, ali svakako je važno da, ukoliko primijeti kod nekog učenika/ce neobične i nesvakidašnje sadržaje u radovima, da se posavjetuje sa saradnicima stručne službe škole. Neke promjene u djetetovom životu primjećujemo u okviru škole kroz likovne ili literarne radove, jer se djeci lakše izraziti indirektnim putem. Kako bi se u okviru škole ovo primijetilo neophodno je da nastavnici likovne kulture i nastavnici jezika obraćaju pažnju na sadržaj radova te da se konsultuju sa stručnim saradnicima u školi i roditeljima djeteta kako bi se istražio uzrok takvog izražavanja. Crteži mogu imati agresivnu

Dječiji crteži i literarni radovi pomažu djeci da se izraze i da se lakše nose sa svojim emocijama. Stoga bi zadatak škole, posebno nastavnika nižih odjeljenja bio da ohrabruju djecu da crtaju slobodne teme.

²⁴⁵ Škarić, I. (1998). Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje. Zagreb: Mladost.

---

notu, odnosno sadržavati scene nasilja, prepune krvi i različitih vrsta oružja, ubijanja i sl. Takvi crteži, posebno u mlađem uzrastu, mogu odražavati nedovoljno kontrolisanu upotrebu elektronskih medija od strane djece i istovremeno nedovoljan nadzor i nedovoljno poznavanje sadržaja koje djeca koriste na internetu od strane roditelja/staratelja. Pored toga, mogu odražavati i nasilje koje djeca doživljavaju ili neke dublje emocionalne probleme kod djeteta. Literarni radovi na koje treba obratiti posebnu pažnju jesu radovi koji odražavaju negativistički pogled na svijet ili čak suicidalne ideje ili namjere, čak i ukoliko dijete ne piše o sebi nego u trećem licu. Crteži u adolescentnoj dobi koji sadržavaju „mračnu“ notu karakterističnu za Gotsku subkulturu mogu da budu samo odraz umjetničkog izražavanja u toj dobi. Međutim ukoliko sklonost takvim crtežima prate i neki drugi znakovi kod djeteta (npr. sniženo raspoloženje ili samopovređivanje) potrebno se konsultovati sa stručnim saradnicima.²⁴⁶ Crteži ili literarni radovi koji sadržavaju seksualizirane elemente mogu, posebno u adolescenciji, da budu znak seksualnog razvoja i buđenja interesovanja za takve teme. Uprkos tome, seksualizirani elementi koji se javljaju u crtežima i literarnim učeničkim radovima zahtijevaju konsultaciju nastavnika/ce sa stručnom službom škole, jer takvi crteži mogu upućivati na moguće seksualno nasilje nad djetetom.

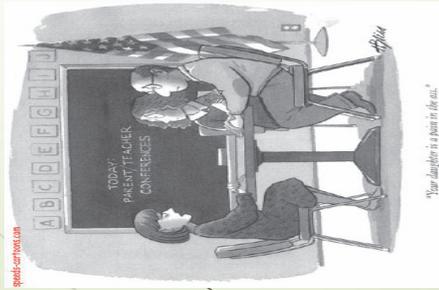
²⁴⁶Edwards, B. (2016). Analysis and interpretation of children's drawings. Reesearch project.

---

6. UMJESTO ZAKLJUČKA – REPETICIJA PROCEDURE

Kada je kod učenika primijećeno ponašanje koje se nalazi na Listi faktora rizika:

- Nastavnik je obavezan da o tome usmeno obavijesti razrednika odjeljskog vijeća kojem učenik pripada.
- Razrednik, neposredno po saznanju:
  - poziva roditelja,
  - razgovara o primijećenom ponašanju učenika
  - zajedno s njim pruža adekvatnu odgojno-obrazovnu podršku učeniku.

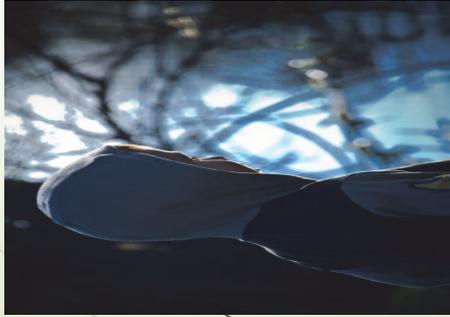
Ukoliko procjeni da problem ipak prevazilazi njegove/njene kompetencije RAZREDNIK:

- **obavezno obavještava stručnu službu škole**, na način primjeren okolnostima (pismeno ili usmeno)
- Ova obavijest uključuje sljedeće podatke:
  - ime i prezime nastavnika,
  - ime i prezime učenika,
  - primjećeno ponašanje u skladu sa Pravilnikom o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika.

Ukoliko se roditelj ne odaziva na poziv ili ignoriše sugestije razrednika ?

- **Razrednik odmah obavještava stručnu službu škole** o primijećenom ponašanju učenika od strane nastavnika ili samog razrednika u cilju ostvarivanja najboljeg interesa učenika.
- **Štručna služba škole unosi podatke o primijećenom ponašanju** učenika na način kako je to propisano Pravilnikom o vođenju evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštite učenika

Stručna služba škole, neposredno po saznanju o problemima u ponašanju učenika, usmeno i pismeno poziva roditelje u školu !

- Stručna služba škole obavještava roditelje o primijećenom ponašanju.
- Predlaže roditeljima mjere za odgojno-obrazovnu podršku i stručni tretman učenika sa problemima u ponašanju i u saradnji sa roditeljima izrađuje Individualni plan podrške za učenika (IPP), osiguravajući najbolji interes djeteta i zaštitu ličnih podataka.
- Ukoliko roditelji pristanu na to, pristupa se izradi IPP.

Ukoliko roditelj nije saglasan sa izradom IPP ili ne prihvata njegov sadržaj ?

- **Stručna služba škole obavještava nadležni centar za socijalni rad** i izrađuje IPP bez saglasnosti roditelja, u čiju ispunjavanja obaveze postupanja u najboljem interesu učenika.
- U tom slučaju će nadležni centar za socijalni rad realizirati adekvatne programe podrške porodici učenika za kojeg se kreira IPP.

Ukoliko IPP ne daje očekivane rezultate i/ili ukoliko su primijećena ponašanja visokog rizika za učenika ?

- stručna služba škole **obavještava roditelja o tome**, te daje prijedlog za izradu Individualnog plana brige (IPB).
- IPB izrađuje stručna služba škole **uz saglasnost roditelja**, i u saradnji sa roditeljem i stručnim službama u zajednici, čija je stručna pomoć neophodna za provođenje IPB.
- Ukoliko se roditelj složi s tim, izrađuje se IPB.

Ukoliko roditelj nije saglasan sa izradom IPB ili ne prihvata njegov sadržaj ?

- ▶ **Stručna služba škole obavještava nadležni centar za socijalni rad** i izrađuje IPB bez saglasnosti roditelja, u cilju ispunjavanja obaveze postupanja u najboljem interesu učenika
- ▶ Vrlo je važno napomenuti da ukoliko stručna služba škole ima potrebne kapacitete IPB se izrađuje u školi, odnosno ukoliko stručna služba škole nema kapacitete za izradu IPB, traži se pomoć stručne službe u zajednici (centar za mentalno zdravlje ili centar za socijalni rad) koja izrađuje IPB, osiguravajući princip najboljeg interesa učenika

U pravilu !!!

- ▀ Vidimo da mjere iz IPP i IPB se realizuju u okviru škole, osim u situacijama kada je time ugrožen najbolji interes učenika i/li je planirane mjere nemoguće realizovati u školi zbog visokog rizika, prirode podrške i neadekvatnog tretmana za učenika

Oblici podrške?

Grupni rad

Individualni plan podrške

Individualni plan brige

KOORDINACIJSKI SASTANAK !!!

- ▶ Stručne službe svih škola na nivou jedne općine bi trebale organizirati koordinacijski sastanak radi razmjene informacija i iskustava o neprihvatljivim oblicima ponašanja učenika najmanje jedanput mjesečno.
- ▶ Poželjno je da se sastanak održava u prostorijama jedne od škola u općini, vodeći računa o principu da u pomenutom ciklusu sve škole budu „domaćini sastanka“.
- ▶ Sastanku bi trebale prisustvovati predstavnici: **stručnih službi škola, predstavnik općinskog centra za socijalni rad i predstavnik nadležnog centra za mentalno zdravlje u zajednici**, koji djeluje u okviru doma zdravlja.
- ▶ Izuzetno, **ukoliko je to baš neophodno**, sastanku može prisustvovati i **policijski službenik iz reda odjeljenja za rad policije u zajednici**, što procjenjuje predstavnik općinskog centra za socijalni rad.

Evidencija

Stručna služba škole je obavezna:

■ **da vodi evidenciju o neprihvatljivim oblicima ponašanja ali i mjerama zaštite učenika** kojima je neophodno pružanje odgojno-obrazovne podrške i stručni tretman.

- Samu evidenciju čine:
- **evidencioni list i**
  - **opis primijećenih ponašanja.**

Evidencioni list:

- ▶ Evidencioni list se sastoji od dva dijela:
  - ▶ liste faktora rizika i
  - ▶ obrasca za evidentiranje primijećenog ponašanja.

Listu faktora rizika čini grupa faktora označenih kao: „Neprihvatljivi oblici ponašanja“, a koja je operacionalizirana kroz indikator „Primijećeno ponašanje“.

Lista faktora rizika: „Neprihvatljivi oblici ponašanja“

A-1	učenik/učenica je prikosan/prkosna i u konstantnom otporu prema školskim pravilima
A-2	učenik/učenica konstantno (neopravdano) izostaje sa nastave
A-3	učenik/učenica je nasilan/nasilna (verbalno, fizičko i relacijski) prema vršnjacima
A-4	učenik/učenica ugrožava vršnjake (.. ili druge osobe) u digitalnom okruženju (cyber prostoru..)
A-5	učenik/učenica pasivno svjedoči i snima nasilje (među vršnjacima)
A-6	učenik/učenica se fizički sukobljava sa nastavnikom/icom
A-7	učenik/učenica vrlo često za svoje loše postupke optužuje druge (neutralizacija ..)
A-8	učenik/učenica je sklon(a) samopovrijeđivanju (autoagresija..)
A-9	učenik/učenica pokazuje jake izljeve bijesa pri minimalnim podražajima
A-10	učenik/učenica konstantno krši pravila škole
A-11	učenik/učenica inicira i/ili učestvuje u tučnjavama
A-12	učenik/učenica namjerno uništava javno dobro u i oko škole
A-13	učenik/učenica u školi prisvaja tuđe stvari
A-14	učenik/učenica konzumira cigarete i/ili alkohol
A-15	učenik/učenica konzumira drogu
A-16	učenik/učenica, (za vrijeme nastave), provodi vrijeme u kafićima ili kladionicama
A-17	učenik/učenica u školu unosi opasne predmete kojima može povrijediti vršnjake
A-18	učenik/učenica skita i/ili prosjači
A-19	učenik/učenica iznosi ksenofobne stavove i/ili upražnjava govor mržnje
A-20	Nešto drugo što nije navedeno u popisu (upiši i opiši)

U Obrazac za evidentiranje primijećenog ponašanja se unose slijedeći podaci:

- ▀ ime i prezime učenika;
- ▀ razred i odjeljenje;
- ▀ opis faktora rizika/primijećenih ponašanja iz Liste faktora rizika;
- ▀ ime nastavnika koji je primjetio ponašanje;
- ▀ datum kada je ponašanje primijećeno.

Obrazac za evidentiranje primjećenog ponašanja

Prezime i ime učenika	Primječeno ponašanje (iz liste ponašanja - upisati)
<p>Upisati:</p> <hr/>	<p>Ime i prezime nastavnika koji je primjetio: _____ Datum: ____/____/____;</p>

Evidencija – obaveze !!!

- ▶ Evidencija se vodi u pismenoj formi. Unošenje podataka i opis primijećenih ponašanja u Obrazac za evidentiranje primijećenog ponašanja vrši stručna služba škole.
- ▶ Direktor osnovne škole na početku svake školske godine imenuje osobu iz stručne službe koja vrši ove poslove.
- ▶ Evidencija se čuva isključivo u posebno formiranoj arhivi u prostorijama stručne službe škole.
- ▶ Podacima iz evidencije isključivo raspolaže imenovana osoba, a u skladu sa važećim zakonskim propisima, strukovnim standardima i s ciljem ostvarenja principa najboljeg interesa učenika.
- ▶ Podaci iz evidencije iz tekuće školske godine mogu biti sačuvani samo u obliku zbirnih podataka s ciljem analitičkog sagledavanja stanja u školi, bez navođenja ličnih podataka ili bilo kojih drugih karakteristika koji bi omogućili identificiranje učenika.

Uništavanje evidencije ?

- Evidencija se potpuno uništava posljednjeg dana tekuće školske godine.
- Uništavanje evidencije vrši imenovana osoba, o čemu sačinjava zapisnik koji dostavlja direktoru škole u roku od tri dana od momenta uništavanja evidencije.
- Direktor škole pismeno obavještava Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajeva o ispunjenju obaveze najkasnije osam dana od dana uništavanja evidencije.

Brisanje podataka iz IPP & IPB

- Posebno je značajno napomenuti da se “Individualni plan podrške” ili “Individualni plan brige” za učenika i njegovo okruženje prekida i podaci iz njega uništavaju (u skladu sa strukovnim pedagoškim, psihološkim standardima ili standardima socijalnog rada koji u fokus moraju staviti najbolji interes djeteta) **tek onda kada taj plan uspije ili se od njega odustane iz bilo kog razloga.**

Nova školska godina ???

- ▶ Na početku svake nove školske godine škole štampaju novi evidencioni.
- ▶ U evidencioni list upisuje se samo onaj učenik, bez obzira na razred i odjeljenje, kod kojeg je po uvjerenju nastavnika, ali prema stručnoj procjeni stručne službe škole, primijećeno ponašanje iz Liste faktora rizika.
- ▶ **Učenici kod kojih nije primijećeno ponašanje iz Liste faktora rizika ne upisuju se u u evidenciju..**

Ostala ponašanja koja nisu predviđena u „Listi faktora rizika“, a za koje nastavnik procjeni da ugrožavaju najbolji interes učenika ?

- ▶ **prijavljiju se stručnoj službi škole bez unosa u evidenciju** ukoliko nastavnik ili razrednik procjene da je neophodno i da je u najboljem interesu učenika.
- ▶ Stručna služba škole će **na osnovu detaljne analize odlučiti o svakoj prijavi**, a u skladu sa strukovnim standardima i principom najboljeg interesa učenika.
- ▶ U tom slučaju, stručna služba škole je dužna i za ova ponašanja predložiti izradu „Individualnog plana podrške“ ili „Individualnog plana brige“ u skladu sa odredbama Pravilnika o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana, ukoliko procjeni da je to neophodno i u najboljem interesu učenika.

Nešto drugo što nije navedeno u popisu (upiši i opiši)

Lični podaci učenika

- ▶ Moramo napomenuti da **lični podaci učenika sadržani u evidenciji predstavljaju službenu tajnu**.
- ▶ Stoga, svako postupanje sa podacima učenika iz evidencije provodi se u svrhu vođenja evidencija, te radi provođenja Zakonom utvrđenih ciljeva i načela osnovnog odgoja i obrazovanja, i u druge svrhe se ne može koristiti.
- ▶ Posebno je bitno naglasiti da dužnost čuvanja tajnosti podataka iz evidencije, škola, odnosno odgovorna osoba stručne službe škole može biti oslobođena samo ako je to zakonom propisano i ako je to u najboljem interesu učenika.

LITERATURA

1. Babić Čikeš, A., Buško, V. (2015). Emocionalna inteligencija u ranoj adolescenciji: korelati sposobnosti upravljanja emocijama i predikcija školskog uspjeha. *Društvena istraživanja*, 24 (1), 21-45.
2. Bagheri, Z., Mohd Kosnin, A., Besharat, M. (2016). Improving Emotion Regulation skills through an Emotional Intelligence Training Course. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 19 (4).
3. Baraban, D. (2009). Tjelesni poremećaji u djece zbog emocionalnih teškoća; *Narodni zdravstveni list*; Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije u suradnji s Hrvatskim zavodom za javno zdravstvo, Zavodom za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije i Zavodom za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije; Svez. Odjel socijalne medicine; Odsjek za zdravstveni odgoj i promociju zdravlja, 596597/2009.
4. Barber, B. K., Olsen, J. E. i Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalizes and externalized behaviors. *Child Development*, 65(4), 1120-1136.
5. Bauman, S. (2013). Cyberbullying: What does research tell us?. *Theory Into Practice*, 52(4), 249-256
6. Begić, D. (2014). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
7. Bijedić, M., Kuralić-Čišić, L., Kovačević, R., Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u BiH. *Socijalne teme*
8. Bilić, V. (2014). Povezanost učestalosti nekorektnog ponašanja i viktimiziranja nastavnika sa spolom, uspjehom i školskim angažmanom učenika. U: Orel, M. *Modern Approaches to Teaching the Coming generation* (str. 49 – 49). Ljubljana: EDUvision.
9. Bilić, V. i Zloковиć, J. (2004). Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi. Zagreb: Naklada Ljevak.
10. Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
11. Blumberg, E.J., Liles, S., Kelley, N.J., Hovell, M.F, Bousman, C.A., Shillington, A.M., Ji, M., Clapp, J. (2009). Predictors of Weapon Carrying in Youth Attending Drop-in Centers. *American Journal of Health Behaviour*, 33 (6), 745-758
12. Borzić, M. (1994.) *Objektivni svijet djece koja mucaju*. Zagreb: Prosvjeta, str. 27.

13. Bouillet, D., Uzelac, S. (2007): Osnove socijalne pedagogije. Zagreb: Školska Knjiga.
14. Buljan Flander G., Čosić I. (2003). "Prepoznavanje i simptomatologija zlostavljanja i zanemarivanja djece" Journal Pedijatrija Croatica -Psihološka medicina. MEDIX, god. IX, broj 51.
15. Buljan Flander, G. (2007). Nasilje među djecom. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Grad Zagreb.
16. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010). Nasilje preko interneta (cyberbullying). Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.
17. Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). Zlostavljanje i zanemarivanje djece. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.
18. Buljan Flander, G. i sur. (2018). Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje. Sveta Nedjelja: Geromar
19. Čekrlija, Đ., Puhalo, S. i Turjačanin, V. (2004). Društvene orijentacije mladih. Projekt u okviru Društva psihologa RS. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
20. Chen, J. K. i Astor, R. A. (2009.). Students' reports of violence against teachers in Taiwanese schools. Journal of School Violence, 8(1), 2-17. doi: 10.1080/15388220802067680
21. Chen, J-K. i Astor, R. R. (2011). School Engagement, Risky Peers, And student-Teacher Relationships as Mediators of School Violence in Taiwanese Vocational Versus Academically Oriented High Schools. Journal of Community Psychology, 39(1), 10 -30.
22. Coloroso, B. (2004). Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole; kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja. Zagreb: Tiskara Millennium.
23. Čop, M. (1972.), Pismene vježbe i sastavci. Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
24. Čubela Adorić, V. i sur. (2006) Zbirka psihologijskih skala i upitnika III., Sveučilište u Zadru
25. Čudina- Obradović, M., i Obradović J., (2006). Psihologija braka i obitelji, Sveučilište u Zagrebu, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
26. Cuncic, A. (2019). How to Teach Students with Social Anxiety Disorder.
27. Daneš, V. (2003). Dijete, vanjski svijet I psihički poremećaji. Zenica: Dom štampe

-
28. De Wet, C. (2004). The extent and causes of learner vandalism at schools. *South African Journal of Education*, 24 (3), 206-211. EASA
  29. Derouin, A. & Bravender, T. (2004). Living on the edge: The current phenomenon on self-mutilation in adolescence. *American Journal of Maternal Child Nursing*, 29, (1) 12-18.
  30. Dervišbegović, M. (2006). *Zadaci škole u socijalizaciji djece s poremećajima u ponašanju*. Godišnjak. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
  31. Dodig -Čurković, K. i sur. (2013). *Psihopatologija dječje i adolescentne dobi*, Osijek: Svjetla grada.
  32. Edwards, B. (2016). Analysis and interpretation of children's drawings. Reesearch project.
  33. Espelage, D. i Anderman, E. M., Brown, V. E., Jones, A., Lane, K. L., McMahon, S. D., Reddy, I. A. i Reynolds, C. R. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed Against Teachers. *American Psychologist*, 68 (2), 75-87.
  34. Espelage, D., Green, H., Polanin, J. (2012). Willingness to Interventie in Bullying Episodes Among Middle School Students: Individual and Peer-group Influences. *The journal of Early Adolescence*, 32 (6), 776-801
  35. European Commission (2012). Report for the Study on Typology and Policy Responses to Child Begging in the EU. EU: Home Affairs
  36. Fitch, S.K. (2001). *Child development in the 21st century*. Redding: North West Publishing.
  37. Furlan, I. (1991.). *Čovjekov psihički razvoj*. Zagreb: Školska knjiga.
  38. Galen, B. R., & Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33, 589-600.
  39. Gambling Commission (2016). *Young People and Gambling 2018: A research study among 11-16 year olds in Great Britain*.
  40. Ghanizadeh, A. (2011) . *Nail Biting; Etiology, Consequences and Management*. US National Library of Medicine National Institutes of Health; PubMed.
  41. Gilligan, C., Wolfenden, L., Foxcroft, DR., Williams, AJ., Kingsland, M., Hodder, RK., Stockings E., McFadyen TR., Tindall J., Sherker, S., Rae, J., Wiggers, J. (2019). Family-based prevention programmes for alcohol use in young people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 3, CDO12287
  42. Gini, G., Albiero, A. P., Benelli, B., Altoe, G. (2008). Determinants of adolescents' active defending and passive bystanding behavior in bullying. *Journal of Adolescence*, 31 (1), 93-105.

43. Gini, G., Carli, G., Pozzoli, T. (2009). Social Support, Peer Victimization and Somatic Complaints: A Mediation Analysis. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 45, 358-363
44. Glazzard, J., Denby, N., Price, J., (2016). *Kako poučavati*. Zagreb. Educa, nakladno društvo d.o.o.
45. Hanes, M. (2012). *Effects and Consequences of Underage Drinking*. U.S.: Department of Justice, Office of Justice Programmes, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
46. Išpanović, V. (Ed.). (2011). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – primena opšteg protokola*. Belgrade: Child Rights Centre.
47. <https://www.verywellmind.com/teaching-students-with-sad-3024340>
48. Jurčević-Lozančić A.(2011). Redefiniranje odgojne uloge obitelji. *Hrvatski časopis za odgoj i Obrazovanje*.
49. Kalmar S., (2013).The possibilities of suicide prevention in adolescents. A holistic approach to protective and risk factors. *Neuropsychopharmacol Hung.* 2013; 15(1):27-39.
50. Kauppi, T. i Pörhölä, M. (2012). School teachers bullied by their students: Teachers' attributions and how they share their experiences. *Teaching and Teacher Education*, 28, 1059 – 1068.
51. Kee, T. T. S. (2003). Locus of control, attributional style and discipline problems in secondary school. *Early Child Development and Care*, 173(5), 455-466.
52. Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obiteljima samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 10(4-5), 903-925.
53. Klarin M., (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, Znanstvena monografija Sveučilišta u Zadru, Sveučilište u Zadru, NAKLADA SLAP.
54. Klarin, M. (2002). Osjećaj usamljenosti i socijalno ponašanje djece školske dobi u kontekstu socijalne interakcije. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 9 (2), 249–257.
55. Klarin, M., i Đerđa V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.
56. Kocijan-Hercigonja D., Buljan Flander G., Vučković D. (1999). *Hiperaktivno dijete: uznemireni roditelji i odgajatelji*. Jastrebarsko: «Naklada Slap».
57. Kocijan-Hercigonja, D. i sur., (2006). *Biološke osnove i terapija ponašanja*. Zagreb, Školska knjiga.

-
58. Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolescent health*, 41(6), 22-30.
  59. Krulić, K., Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola*, 32 (60), 27. – 42.
  60. Kukelščak, T. (2017). Rad pedagoga u osnovnoj školi sa učenicima koji imaju probleme u ponašanju. Završni rad. Rijeka: Filozofski fakultet
  61. Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Srajevo: Jež.
  62. Ljubin-Golub, T., Olčar, D., Bezak, S. (2016). Zadovoljstvo učitelja poslom: uloga agresivnog učeničkog ponašanja i učiteljske povezanosti s učenicima. *Napredak*. 157(4), 437-458.
  63. Ljubotina, D. (2004). Mladi i socijalna pravda. *Revija za socijalnu politiku*, 2, 159-175.
  64. Loeber, R. i Hay, D. (1997.). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*. 48, 371–410.
  65. Lokmić, M., Opić, S., Bilić, V. (2013). Violence against teachers – rule or exception? *International Journal of Cognitive Research in science, engineering and education*. 1(2)
  66. Lopes, P. N., Salovey, P., Côté, S., Beers, M., (2005). Emotion regulation ability and the quality of social interaction. *Emotion by the American Psychological Association*, Vol. 5, No. 1, 113–118
  67. Macuka, I. (2008). Uloga dječje percepcije roditeljskoga ponašanja u objašnjenju internaliziranih i eksternaliziranih problema. *Društvena istraživanja*, 17 (6), 1179-1202.
  68. Magajna, L., Kavkler, M., Čačinovič Vogrinčić, G., Pečjak, S., Bregar Golobič, K. (2008a). *Koncept dela, program osnovnoškolskega izobraževanja. Učne težave v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
  69. Magajna, L., Pečjak, S., Peklaj, C., Čačinovič Vogrinčić, G., Bregar Golobič, K., Kavkler, M., Tancig, S. (2008b). *Učne težave v osnovni šoli. Problemi, perspektive, priporočila*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
  70. Maleš, D. i Stričević, I. (2005). *Zlostavljanje među učenicima može se spriječiti: Priručnik za učitelje i stručne suradnike*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.
  71. Maljević, A., Šućur Janjetović, V., Budimlić, M., Jović, N., Miodragović, J., Vučković, S. (2017). *Međunarodna studija o samoprijavljenom prijestupništvu djece u Bosni i Hercegovini: Izvještaj za stručne radnike u oblasti zaštite djece*. Sarajevo: CPRC

72. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, Vol. 82 No. 1, 131-149. UDK 316.774:615.015.6-053.2/-054.81.
73. Mardešić, D. (2003). *Pedijatrija*. Zagreb: Školska knjiga
74. McMahon, S. D., Martinez; A., Espelage, D., Rose, C., Reddy, L. A., Anderman, E. M., Reynolds, C. R., Jones, A. i Brown, V. (2014). Violence Directed Against Teachers: Results From A National Survey. *Psychology in the Schools*, 51(7), 753-766.
75. McMahon, S.D., Felix, E.D., Halpert, J.A., Petropoulos, L.A.N. (2009). Community Violence Exposure and Aggression Among Urban Adolescents: Testing a Cognitive Mediator Model. *Journal of Community Psychology*, 37 (7), 895-910.
76. Mehić-Basara, N., Marjanović-Lisac, S., Dvizac, Z., Begović-Okić, R. (2007). *Vodič za prevenciju i rano otkrivanje zloupotrebe droga (psihoaktivnih supstanci)*, Sarajevo: Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, JU „Zavod za alkoholizam i druge toksikomanije Kantona Sarajevo“.
77. Miller, M., Young, G.S., Hutman, T., Johnson, S., Schwichtenberg, A.J., Ozonoff, S. (2015). Early pragmatic language difficulties in siblings of children with autism: implications for DSM-5 social communication disorder? *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 56, 774-781.
78. Mina K. Dulcan, Martini D. R., (1999). *Concise Guide to Child and Adolescent Psychiatry*; Washington: American Psychiatric Press Inc.
79. Muačević, V., i sur. (1995.) *Psihijatrija*. Zagreb: Medicinska naklada
80. Muratbegović, E. i sur. (2013). *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo.
81. Nikolić S., Marangunić M. i sur., (2004). *Dječja i adolescentna psihijatrija*; Zagreb: Školska knjiga.
82. Nikolić, S., (1990). *Mentalni poremećaji u djece i omladine 2*; Zagreb: Školska knjiga.
83. Noll, K. i Carter, J. (2005). *Obuzdaj svog nasilnika: dječja verzija bestselera „Nasty people“*. Zagreb: Slovo.
84. Norbury, C. F. (2014). Social (pragmatic) communication disorder conceptualization, evidence and clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55, 204-216.
85. Novak, M. i Bašić, J. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (3), 473-498.

-
86. Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., Charpentier, S., Caprara, G.V. i Pastorelli, C. (1999). Locus of control and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 61-65.
  87. Patchin, W. J., Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4 (2), 148- 169.
  88. Peklaj, C. (2012). Učenci z učnimi težavami v šoli in kaj lahko stori učitelj. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 123, tabele.
  89. Petz, B. (ur.) (1992). Psihologijski riječnik. Zagreb: Prosvjeta.
  90. Poljak, M., Omersoftić, E. (2015). Unapređenje roditeljstva, Priručnik za usavršavanje roditeljskih kompetencija u pripremi djeteta za polazak u školu. Sarajevo: KJU „Porodično savjetovalište“
  91. Porter, J. R., Smith-Adcock, S. (2011). Children Who Help Victims of Bullying: Implications for Practice. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 33(3), 196-205.
  92. Posokhova, H. (1999.) Razvoj djeteta. Zagreb: Ostvarenje.
  93. Pravilnik o načinu i obliku provođenja odgojno obrazovne podrške i stručnog tretmana, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 29/19.
  94. Pravilnik o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 29/19.
  95. Pražić, B. (1987). Crtež i slika u psihijatriji. Zagreb: Naprijed.
  96. Profaca, B., Puhovski S., Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja* 3 (83)
  97. Reeve, J., 2010., Razumijevanje motivacije i emocije, Naklada Slap, Zagreb
  98. Ricijaš, N., Kranželić, V., Dodig, D., Huić, A., Zoričić, Z., Rakić, A., Radić-Buršać, S. (2013). Kockanje i klađenje mladih u Hrvatskoj – poticaj za ciljanu prevenciju. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za poremećaje u ponašanju
  99. Rijavec, M. (1997). Čuda se ipak događaju, psihologija pozitivnog mišljenja. Zagreb: IEP.
  100. Rokni, S., Hamidi, H., Ebadi, H. (2014). Relationship between Emotional Intelligence and Emotion Regulation of EFL Learners. *International Journal of Basic Sciences & Applied Research*, 3 (7), 376-380.
  101. Rothschild, B. (2000). The body remembers: The psychophysiology of trauma and trauma treatment. New York, NY: W.W. Norton.

-
102. Roviš, D. i Bezinović, P. (2011). Vežanost za školu – analiza privrženosti školi i predanosti školskim obvezama kod srednjoškolača. *Sociologija i prostor*, 49 (2), 185-208.
  103. Rukavina, M., Nikčević-Milković, A. (2016). Adolescenti i školski stres. *Acta laertina*, 13 (2), 159-169
  104. Sabiston, C.M., Lovato, C.Y., Ahmed, R., Pullman, A.W., Hadd, V., Campbell, S., Nykiforuk, C., Brown, K.S. (2009). School Smoking Policy Characteristics and Individual Perceptions of the School Tobacco Context: Are They Linked to Students Smoking Status? *Journal of Youth and Adolescence*, 38 (4), 1374-1387.
  105. Salmivalli, C., Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviors associated with bullying in schools. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 246-258.
  106. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3), 497-526
  107. Shead, N.W., Derevenski, J.L., Gupta, R. (2010). Risk factors associated with youth problem gambling. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 22 (1), 39-58
  108. Shetgiri, R., Lee, S.C., Tillitski, J., Wilson, C., Flores, G. (2015). Why Adolescents Fight: A Qualitative of Youth Perspectives on Fighting and its Prevention. *Acad Pediatr*. 15 (1), 103-110. HHS Public Acces
  109. Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T. i Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.
  110. Škarić, I. (1998). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
  111. Skinner, E., Furrer, C., Marchand, G., Kindermann, T. (2008). Engagement and Disaffection in the Classroom: Part Of A Larger Motivational Dynamic? *Journal of Educational Psychology*, 100(4), 765-781.
  112. Škrobo, M., Šimleša, S. i Ivšac Pavliša, J. (2016). Obilježja socijalne kognicije u osoba s poremećajem iz spektra autizma, posebnim jezičnim teškoćama i intelektualnim teškoćama, *Logopedija*, 6, 6-13.
  113. Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *Research Brief No. RBX03-06*. London: DfES.
  114. Steffgen, G. i Ewen, N. (2007). Teachers as Victims Of School Violence –the Influence of Strain and School Culture. *International Journal on Violence and Schools*, 3, 81-93.

-
115. Thornberg, R. (2010). A Student in Distress, Moral Frames and Bystander Behavior in School. *Elementary School Journal*, 110 (4), 585-608.
116. Tripkovic M, Franciskovic T, Grgic N, Ercegovic N, Graovac M, Zecevic I., (2013). Family Factors Associated with Auto-aggressiveness in Adolescents in Croatia. *Coll Antropol* ;37(4):1081-88
117. Unicef, Ured za Hrvatsku (2005). Kako zaustaviti bullying – Priručnik za roditelje; Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2004). *Nasilje nad djecom*.
118. Vasta, R., M. Haith, M. i A. Miller, S. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
119. Vidović V. (1998). *Anoreksija i bulimija*; Zagreb: 4P d.o.o. 953-96777-1-X.
120. Vizek Vidović, V., Vlahović Štetić, V., Rijavec, M., Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP VERN
121. Vlah N. (2012). Poremećaji čitanja i pisanja; *Narodni zdravstveni list*; Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije u suradnji s Hrvatskim zavodom za javno zdravstvo; 2012; 628-629/2012.
122. Vodak, P. i Šulc, A (1966.): *Mane i poremećaji ponašanja u dječjem dobu, Savremena nastava*. Zavod za izdavanje udžbenika. Sarajevo, 1966.
123. Vulić- Prtorić, A (2007), *Depresivnost u djece i adolescenata*. Zagreb. Naklada Slap.
124. Vulić Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1), 31-51.
125. Walsh, B. W. & Rosen, P. M. (1988). *Self-mutilation: Theory, Research and Treatment*. New York/London: The Guilford Press.
126. Wilson, C. M., Douglas, K. S. i Lyon, D. R. (2011). Violence Against Teachers: Prevalence and Consequences. *Journal of Interpersonal Violence*, 26 (12), 2353-2371.
127. *World Drug Report (2015). Executive Summary: Conclusions and Policy Implications*. United Nations Office on Drugs and Crime
128. World Health Organisation (2010). *European report on preventing violence and knife crime among young people*. Rome: WHO
129. World Health Organisation (2012). *Mental Health, key findings factsheet: Why we should pay attention to this issue during adolescence? HBSC (Health behaviour in school-aged children)*
130. World Health Organisation (2016). *INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children*. Geneva: WHO

-
-
131. Žakelj, A. i Valenčić Zuljan, M., (2014). Poteškoće učenika u učenju i oblici pomoći. Vršac. Visoka škola strukovnih studija “Mihailo Palov” (Vršac: Tuli).
  132. Žužul, M. (1989). Agresivno ponašanje – Psihologijska analiza. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza Socijalističke omladine Hrvatske.